

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET

BARÓTI CSEREI JÁNOS DEÁK ÉLETE ÉS PÁLYÁJA

A 17. században csak Baróton éltek folyamatosan Cserei nevű, egymással rokonságban álló családok, így a miklósvárszéki Cserei családnak ez lehetett az ősi fészke: a Sepsi-, Csík- és Udvarhelyszéken, valamint Marosvásárhelyen a 17. század elején felbukkanó Cserei családnév azonban vélhetően a Cserei nemzetség korai kirajzásáról tanúskodik.¹

A moralizáló hajlamú, kitűnő jellemábrázoló Miklósvárszéki Nagyajtai Cserei Mihály történetíró, genealógus és jogtudós (1668–1756), Apór Péter (1676–1752) rokona, barátja, szellemi és részben alkotótársa csak a legismertebb, de időrendben nem az első írástudója a miklósvárszéki Cserei családnak. A kapcsolatot nem befolyásolta Cserei és Apór felekezeti hovatartozása. Csáki Árpád sepsiszentgyörgyi történész 2008. július 24-én értesített arról, hogy a kuruckor zűrzavaros időszaka után hazatérő, hívő kálvinista Cserei Mihály, a nagyajtai eklézsia kurátora hosszú időn át vezetett számadáskönyve, az általa 1700-ban az eklézsianak adományozott úrvacsoraosztó ezüst tálcaska és az 1755-ben adományozott Várad Biblia ma is a nagyajtai eklézsia tulajdonát képezi.² Apór Péter viszont családi háttere okán, de jezsuiták általi neveltetéséből és ferences kapcsolataiból kifolyólag is hitbuzgó katolikus volt: 1694-ben nagyszombati diákként Liliumfeldben egy szodalitásba is belépett.³ A Cserei család kézdiszéki kapcsolatait se Cserei Mihálynak az Apór családból való anyai nagyanyjával, Apór Ilonával, Apór István kincstartó leánytestvérével vagy magának Cserei Mihálynak az Apór István szolgálatában töltött éveivel kezdődtek.⁴ (A Cserei család,

személyesen Cserei Mihály és az Apór család, illetve Apór Péter kapcsolatáról számos adatot őriz úgy az előbbi főműve, mint az utóbbi írásai.⁵)

A család baróti ágában, amelyből a nagyajtai ág is ered, már 1635-ben felbukkant egy egyházi személyként a nemesi rendbe sorolt írástudó, Cserei Márton *Schola Mester*. (Bethlen Gábor fejedelmünk 1614-ben kiváltságlevélben biztosította a háromszéki papok immunitását, 1629-ben pedig egyetemlegesen tényleges nemesi sorba emelte a bevett erdélyi felekezetek papjait mindkét nemű utódaikkal együtt – az annakidején házasságban-ágyasságban élő székelgyházi katolikus papokéit is – kollektív címerrel is jelezve rendi hovatartozásukat.⁶ Bethlen Gábor – az előtte járó, 16–17. századi erdélyi fejedelmek példájára – azonos jogkövetkezményekkel egyénileg is megnevesített protestáns, katolikus és görögkeleti papokat, utódaikkal együtt: a kedvezményezettek címet kaptak, és házuk mentesült a közterhek viselésétől. Így a 17. század eleje óta elsősorban a protestáns egyházi személyek – papok, iskolamesterek, deákok – és leszármazottaik gyakorlatilag a nemesiség soraiba emelkedtek, a 18. század eleje óta pedig, VI. Károly német-római császár – III. Károly néven magyar király – rendelete következtében a katolikus tanítók is.)

Eddigi ismereteink szerint azonban a Cserei család baróti ágában az írástudásbeli elsőbbség – időrendben – nem a valószínűleg kálvinista Cserei Márton baróti iskolamestert, hanem a Kézdiszékre szakadt katolikus Baróti Cserei János deákot illeti.

¹ Lásd az 1. táblázatot, amelyben feltüntettük az 1602 és 1712 között felbukkanó Csereiek nevét. A Pálmay József-féle Cserei-genealógiával itt nem foglalkozunk. (PÁLMAY József 1901, 104–108.) Cserei Mihály, aki maga is barótinak tudta a dédapját, tagadta a madéfalvi Csereiekkal való rokonságot. (BÁNKUTI Imre 1983, 77–79.)

² A Cserei Mihály adományaira vonatkozó adatokat itt köszönjük meg Csáki Árpádnak. Cserei Mihály erős kálvinista meggyőződését az egyháztörténet is számotartja. (NAGY Géza 2008, II, 83, 151, 255.)

³ KAZINCZY Gábor 1863, 5, 130–132, 183–184, 255, 340, 425–435, 442; SZÁDECZKY Lajos 1903, I, 42, 98–102, 108–109, 170, 173, 175, 185, 190–191, 197, 202, 205, 210, 217, 229, 249, 272, 320, 364, 376–377; II, 4–6. stb. Szodalitás = papi vagy világi vallásos testület.

⁴ BÁNKUTI Imre 1983, 256–257. A 17. század végén és a 18. század elején Cserei Mihály gyermekei is számos kézdiszéki családdal – a Bernáldokkal, a Benkökkel, a Bakcsiakkal, a Damokosokkal, a Ferenczikkal és a Maxaiakkal (Maksaiakkal) – kerültek atyafiságos viszonyba. (BÁNKUTI Imre 1983, 288–289.) Cserei saját iskolázatlanságát okolta azért, hogy nem tölthetett be magas, jól jövedelmező hivatalokat. (BÁNKUTI Imre 1983, 10.)

⁵ BÁNKUTI Imre 1983, 22, 26–27, 78, 251, 286, 288, 304, 351–352, 356–357, 416–418, 437, 441; SZÁDECZKY Lajos 1903, I, 42, 226, 293, 376; II, 16; KAZINCZY Gábor 1863, 6–8, 303–304, 313. Számos rokon vonást fedezhetünk fel a három kortárs, Cserei, Apór és a moldvai Ion Neculce szemléletében.

⁶ MOL, F 1, VII, *Liber Regius Gabrielis Bethlen*, 311–313; ERZSI, IV, 150; JAKÓ Zsigmond – JUHÁSZ István 1979, 19.

Cserei János deák élete és pályája legtöbb eseményét és fordulatát nagyrészt sajátkezűleg írt és róla elnevezett kéziratos *Énekeskönyve* üresen maradt lapjain vagy más szövegek közé beszúrva található – az időrendre néhol fittyet hányó – szórványos és szűkszavú feljegyzései alapján követhetjük.⁷ Ezeken a feljegyzéseken néha ő maga javított, ami az illető események időpontját némileg bizonytalanná teszi, bár esetenként ez azt jelentheti, hogy feljegyzései némelyikét utólag, emlékezetből készítette, mert *Énekeskönyvé*be valószínűleg csak 1627 után kezdett különféle személyes jellegű és más feljegyzéseket írni. (Az *Énekeskönyv* 1957-ben került Budapestre, az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárába, egy ömlesztett anyag részeként, mely áttétel volt a zirci cisztercita apátság könyvtárából. A zirci (OSzK) Reguly Antal Műemlékkönyvtár legrégebbi, 19. századi kötetkatalógusaiban – közülük a legkésőbbi 1863 és 1865 között készült – még nem szerepel Cserei János *Énekeskönyve*, az ezután készült cédulakatalógusok pedig nem maradtak fenn.⁸ Az *Énekeskönyv* annyira rossz állapotban volt, hogy restaurálásra szorult, de a szétesett lapokat nem mindig sikerült a megfelelő helyre beilleszteni – ebből következnek az időrendi következetlenségek – és valószínűleg több lapja hiányzott is: restaurálása előtt, 1962-ben, mikrofilm készült róla.⁹)

Cserei János szüleiéről, születési helyéről-idejéről, testvéreiről, gyerekkoráról semmit se tudunk, de minden valószínűség szerint 1600 táján született, Baróton. Ő maga 1638-ban és 1640-ben *Joannes Czereij de Baroltnak* nevezi magát.¹⁰ Az *Énekeskönyv* lapjain leggyakrabban a *Joannes Czereij* vagy *Czereij Janos* aláírást találjuk, néhol a deák, rector, senior vagy pater címmel együtt, néhol pedig csupán a *Czereij m. p.-t.*¹¹ A háromszéki római katolikus főesper-

ességben hosszú időn át betöltött seniori tisztségén kívül baróti gyökerei és miklósvárszéki kapcsolatai is indokolhatták részvételét a baróti egyházközségben 1639-ben megejtett esperesi egyházlátogatáson, amelynek során valószínűleg rokonait is felkereste.¹² (A szomszédos Fehér vármegyei enklávék plébániáit is magába foglaló háromszéki római katolikus főesperességet csak a 18. század közepétől kezdve nevezik időnként kézdi-orbai főesperességnek.¹³) Feljegyzéseinek szereplői közül könnyen azonosítható volt Dienes Máté baróti nemes és Orbán Gergely baróti szabados, gyalogszékely.¹⁴

Cserei János valószínűleg a baróti iskolában, majd egy színvonalas oktatási intézményben vagy kolostorban, talán épp Csíksomlyón, idősebb papok és iskolamesterek mellett vagy keze alatt szerezte latin nyelvtudását, az egyházi zenében való jártasságát, a szentírásban és a vallásos irodalomban való tájékozottságát: sokirányú érdeklődése is erre utal.¹⁵

Egyházi pályakezdéséről csak azt tudjuk, hogy az 1620-as években már deákként, iskolamesterként szolgált Lemhényben, ahol 1626 vagy 1627 novemberében (az advent első vasárnapja előtti vasárnapon) feleségül vette a módos, jobbágytartó lemhenyi lófőszékely Csákány Ferenc Dorottya nevű lányát: felesége a Cserei János vagy Bede András kezétől származó utólagos bejegyzés szerint 1661. január 1-jén hunyt el.¹⁶

A házaspár a lemhenyi parochiális – nyilván iskolamesteri – házban lakott, amikor első kislányuk, Anna, 1627 vagy 1628 szeptemberében (a Szent Mihály arkangyal ünnepe előtti vasárnapon) megszületett.¹⁷

Csákány Dorottya bizonyára több fiú- és leánygyermeket szült Cserei Jánosnak Lemhényben és Szentléleken, mint ahányukról az *Énekeskönyvből* tu-

⁷ *Czereij János énekeskönyve*, OSzK Kt, Oct. Hung. 1609. Az *Énekeskönyv* szerzőségét a kézírások alapján kutatói – a 19. századi bejegyzéseket nem számítva – Cserei Jánoson kívül még két személynek tulajdonítják, de témánk kereteit e kérdés taglalása meghaladja.

⁸ Ezúton köszönjük meg Kertész Baláznak, az OSzK Kt munkatársának és Németh Gábornak, az OSzK Reguly Antal Műemlékkönyvtára (Zirc) könyvtárvezetőjének a szíves tájékoztatást.

⁹ Ezúton köszönjük meg Weeber Tibornak, az OSzK Kt munkatársának a szíves tájékoztatást.

¹⁰ *Czereij János énekeskönyve*, OSzK Kt, Oct. Hung. 1609, 82^r, 84^r. 1638-as feljegyzése Kolozsváron, az 1640-es Kézdiszentléleken kelt.

¹¹ Uo., 14^r, 28^r, 28^v, 30^r, 32^r, 32^v, 79^r, 82^r, 84^r, 84^v, 85^r, 85^v, 86^r, 86^v, 101^r, 103^v. Minden idézetben feloldottuk a rövidítéseket. A katolikusoknál a seniori tisztséggel, amely a katolikus iskolamesterek előljáróját jelentheti, egyelőre más iratokban nem találkoztunk: a 17. században rendszerint a protestáns esperesek viselték a seniori címet. Rector = iskolai előljáró; pater = a római katolikus szerzetesek és papok címe, megszólítása; m. p. = manu propria = sajátkezű aláírás.

¹² Uo., 1609, 85^r.

¹³ Szárazpatakot, Peselneket (1906 óta Kézdikővár), Berecket és Bodolát biztosan ide számították. (VESZELY Károly 1860, 310.) Miklósvárszék és Sepsiszek plébániái 1780-ban, illetve 1802-ben elválasztattak a Háromszéki főesperességtől és a Brassói dékánátushoz kapcsolattak. (Uo., 374–375.)

¹⁴ *Czereij János énekeskönyve*, OSzK Kt, Oct. Hung. 1609, 6^r, 172^r.

¹⁵ SCHRAM Ferenc 1964, 502; SÁVAI János 1997, 1/115.

¹⁶ *Czereij János énekeskönyve*, OSzK Kt, Oct. Hung. 1609, 31^v. Az *Énekeskönyv*ben szereplő személyek általunk összegyűjtött adatait felbukkanásuk sorrendjében, a függelékben közöljük.

¹⁷ Uo., 31^v. A dátum saját kezű javítása itt és a következő bekezdésben a Báthori Zsigmond idején, 1590-ben bevezetett Gergely-naptárhoz való igazítás jele is lehet. Cserei János deák csak 1633-ban kezdi a hónapok nevével és a naptári napokkal keltezni feljegyzéseit: mindaddig az egyházi idővel számolt. A következő mondatot 1622. augusztus 7-én írták le: „Az Ujj Calendariom zerent Szentmartonnap november 11ⁿ”. (MOL, P 1995, *A Mikó család lvt.*) Parochialis = egyházközségi tulajdonban lévő.

domást szerezhettünk: az apa a többiek születésének, házasságkötésének és halálának dátumát valószínűleg a bibliájába jegyezte be. Csereiék kislánya, Judit, akit Lemhényben temettek el, 1640. november 21-én hunyt el, aznap, amikor éjfél előtt egy órával megszületett Péter nevű fiuk: ez a fiúcska is elhunyt november 27-én hajnali négy órakor.¹⁸ Akkori szokás szerint 1645. február 25-én, saját lemhényi házukban született kislányukat szintén Juditnak keresztelték.¹⁹ Ez a Judit nevű kislányuk is csecsemőkorában hunyhatott el, mert 1647. augusztus 26-án reggel kilenckor született kislányukat ugyancsak Juditnak keresztelték.²⁰

Csereiék Katalin nevű kislánya 1641. december 9-én született Szentléleken,²¹ 1647. június vagy július 28-án pedig férjhez adták Borbála nevű leányukat,²² akinek születését az apa ugyanúgy nem jegyezte fel *Énekeskönyvébe*, mint az 1640. november 21-én elhunyt Judit lányukét.

Cserei János deák családja a következő években is gyarapodott: 1650. február 24-én született Mátyás nevű fiuk ugyanazon év április 1-jén el is hunyt, de 1651. július 9-én reggel 5 órakor született János nevű fiuk biztosan megérte a felnőttkort.²³ Szentléleken 1676-ban és 1677-ben említik *Janos Deak Vram* nemesembert,²⁴ aki azonos lehet Cserei János fiával, Cserei János deákkal – utóbbi 1680-ban Hatolykán volt iskolamester.²⁵ Borbála és János kivételével Csereiék egyik gyerekéről se tudjuk, hogy megérték-e a felnőttkort, és még erről a kettőről se találtunk további adatokat, de valószínűleg nem tévedünk, ha a forrásainkban 1821. Pünkösöd havának 18. napján

felbukkanó Cserei Elek esztelneki nótáriust Cserei János deák egyik utódjának tekintjük.²⁶

A család 1629 tavaszán (Húsvétvasárnap utáni kedden) költözött Szentlélekre, ahol Cserei János deák immár *Szentléleki schola mesternek* nevezte(tte) magát.²⁷ (Szentléleki működését meg nem jelölt forrás alapján más kutatók csupán az 1634 utáni, illetve az 1633 és 1635 közötti időszakra teszik.²⁸)

Milyennek láthatta új állomáshelyét Cserei János deák, és egyáltalán milyen lehetett a 17. században a háromszéki Szentföld azon szegelete, amelyen Szentlélek feküdt?

Szentlélek Kézdiszék egyik legmesszebből látható magaslata, a Perkő lábánál fekszik: az utóbbi neve, bár csak a 18. század elejéről van rá ismert adat, igen régi.²⁹

A 17. században a Perkőn(?) már nem volt látható a vár, amelynek 1584-ben már csak köveit említik az egyik szentléleki hegyen³⁰ – a hegyet sem akkor, sem 1864-ben³¹ nem nevezték meg. A Perkőn most is álló kápolna 1686-ban épült,³² a másíkról, amelynek csak az alapjai láthatóak, gyakorlatilag semmit se tudunk, de a 17. század végén mindkettő messziről látható lehetett. A 17. század közepén a Polyán felé való szentléleki mezőben is – tehát nem a Perkőn – egy kápolna állott, amelynek egykori léteire csak helynév utal.³³ A helynév minden valószínűség szerint az 1584-ben említett Szent János praedium kápolnájának emlékét őrzi,³⁴ miként egy egykori kápolna léteire utaló polyáni helynevek is.³⁵

Szentléleket a 17. században – de már ősidők óta – néhány többé-kevésbé forgalmas útvonal szelte át.

¹⁸ *Czereij János énekeskönyve*, OSzK Kt, Oct. Hung. 1609, 85^v, 86^v.

¹⁹ Uo., 86^v.

²⁰ Uo., 88^v. A korabeli gyermekhalandóság nagyságrendjéről a kutatók számos adatot összegyűjtöttek. (DANKANITS Ádám 1983, 11–12, 15.) Az elmúlt századokban általánosan elterjedt szokás volt a család valamely elhunyt kisgyereke nevét adni az azonos nemű újszülöttnak.

²¹ *Czereij János énekeskönyve*, OSzK Kt, Oct. Hung. 1609, 86^v.

²² Uo., 88^v.

²³ Uo., 103^v.

²⁴ *SzOkI Ús*, VII, 248; TÜDÖS S. Kinga 2003, 268–269.

²⁵ COROI Artúr 1998, 19.

²⁶ MOL, R 319, *Kisebb családi fondtöredékek*, 43. cs., *Polyáni Tuzson cs. lvt.* Volt egy kortárs Cserei Elek Baróton is: őt a fülel vashámmal kapcsolatban is említették. (VESZELY Károly 1868, 192, 195.)

²⁷ *Czereij János énekeskönyve*, OSzK Kt, Oct. Hung. 1609, 31^v.

²⁸ SCHRAM Ferenc 1964, 497; CSEREY Gábor 2000; STOLL Béla 2002, 53; SEBESTYÉN Kálmán 1995, 133. (Az utóbbi szerző a 18. század elejétől a 19. század közepéig terjedő időszakban működő református iskolamestereken és tanítókon kívül a római katolikus és unitárius iskolamestereket és tanítókat is felvette adattárába.)

²⁹ Szentlélek, 1715. *Perkőhegye*. (CS. BOGÁTS Dénes 1958, 218.) A helynevek természetüknél fogva mindig sokkal régebbiek első lejegyzésük időpontjánál. A *Perkő* helynév 1788-ban Málnás határában is felbukkan. (CS. BOGÁTS Dénes 1929, 65.)

³⁰ Szentlélek, 1584. december 14. „Szentléleken egyik hegyen oda fenn egy fényes vár is volt, kinek az köviben fenn áll most is.” (*SzOkI*, IV, 90–93.)

³¹ Szentlélek, 1864. szeptember 20. „Várpatata, – kapta nevezetét, az azon erdős helyen hajdan épített váróról, – melynek ma csakis igen kevés romjai egyik hegy csúcson láthatók.” (*Pesty Frigyes helynévgyűjteménye, 1864–1865*, OSzK Kt, F 1/3814/A, 24. mikrofilm-tekerces, 113^v.)

³² KOVÁCS András – TÜDÖS S. Kinga 2003.

³³ Szentlélek, 17. század közepe. *Az kápolnán túl az urak szeriben; 1713. Polyán felé való mezőben az Kápolnán innét az urak földje szeriben*. (CS. BOGÁTS Dénes 1958, 218.) Peselneken 1740-ben, Szárazpatakon 1752-ben említenek kápolnát (*Csonka kápolna*), Peselneken 1760-ban templomot. (CS. BOGÁTS Dénes 1958, 216, 221.) Minden valószínűség szerint az 1584-ben is említett Szent János praedium kápolnájáról van szó.

³⁴ *SzOkI*, IV, 77–79, 90–93. Praedium = pusztá, lakatlan faluhely vagy tanya, major.

³⁵ 1672. április 10. *Az Kápolnabeli föld; 1752. június 6. Kápolna-mező* (MOL, R 319, *Kisebb családi fondtöredékek*, 43. cs., *Polyáni Tuzson cs. lvt.*)

A Brassó–Uzon–Kézdivásárhely–Bereck–Ojtoz hadi- és kereskedelmi útnak³⁶ Kézdivásárhelyről volt és van egy leágazása a Fehér vármegyei Kantán, Szentléleken, Kászonszéken és a Nyergestetőn át Csíkszék, Csíkszereda felé és tovább. Ez volt a forgalmasabb, mert a kászonszékiek számára – valószínűleg a 15–16. század óta – Kézdivásárhely volt „a város”.³⁷ Ez az útvonal Szentlélek nyugati, Fehér vármegyéhez tartozó felén húzódott végig, és volt egy elágazása, amely átvágott a Kászon vizén (valószínűleg egy gázlón: a régi helynevek nem utalnak híd létezésére³⁸) a falu Kézdiszékhez tartozó keleti felébe,³⁹ onnan pedig a kézdiszéki Polyánt és Almást átszelve Lemhénynél beletorkollott a fent említett Brassó–Ojtoz hadi- és kereskedelmi útba.⁴⁰ Eme utóbbinak volt egy ellenkező irányú leágazása a Kézdiszékhez tartozó, Vizágának nevezett keleti falurész végén; ez a Perkő lába körül a kézdiszéki Kiskászonba vezetett.⁴¹ Az utak mentén még a református falvak határában is keresztfák álltak, de ma már nem tudni pontosan, mi volt a rendeltetésük, mit jelöltek/jeleztek, vagy minek az emlékére állítottak, és a falvak határában *képeket* (kép = Krisztus vagy valamely szent szobra) is említenek.⁴²

A Szentlélek körül elterülő tájat – és annakidején a Székelyföld minden emberlakta táját – kerítések szabdalják.⁴³ A falu belterületét kerítés – fal(u)kert – övezte, az ős- és a tavaszhatárt mindkét felől kerí-

tés védte, az utakat – az út mentén szabadon hagyva egy-egy gyeptávet, amely helyenként pihenőhellyé szélesedett – kétfelől kerítés szegélyezte. Bekerített helyek a bekerített határrészekben is voltak, némelyütt a kaszálókon és az erdőkn is ilyeneket állítottak, de a legelők és az erdőrészek határát általában mesterséges árkok vagy halmok jelölték.⁴⁴ A harmadik határrészt, az ugart legeltetésre használták, és nem kerítették be. (Ugyanaz a határrész forgólag váltakozva volt ős-, tavasz- vagy ugarhatár, és ennek megfelelően költöztették a kerítéseket.)

A szomszédos településektől Szentlélek határát is gyepek választották el. A Polyán felőli határban a szentléleki külső határkert kapujának – Tanorokkapu – emlékét helynév őrzi; helyét ma is megmutatják a helybeliek.⁴⁵ A falunak három főkapuja volt – a Kantai, a Kászoni és a Polyáni –, de nyílt egy-egy kisebb kapu Kiskászon és Peselnek felé is:⁴⁶ Az utóbbit használhatták a Szentlélek–Karatna–Altörja–Futásfalva–Ikafalva–Csernáton útvonalon járók (ez szintén a Brassó–Ojtoz hadi- és kereskedelmi útba torkollott), míg a Szárazpatakra menők a Kászoni kaput használhatták. (Utazáshoz az Apór Péter által a *Metamorphosis Transsylvaniae*-ben leírtakhoz hasonló alkalmatosságokat használtak.) Valamelyik főúti kapu közelében, az ítéletvégrehajtó helyen, mint a 17. században minden település határában, Szentlélek határában is állott egy akasztófa:⁴⁷ Peselnek és

³⁶ A hadakon és a kereskedőkaravánokon kívül ezt az utat használták a Moldvába, Lengyelországba és Krímbe tartó vagy onnan érkező követek, az utazgató, száműzött és bujdosó erdélyiek és moldvaiak, a katolikus szerzetesek, papok stb.

³⁷ IMREH István – PATAKI József 1992, 172; DOMOKOS Pál Péter 1978; TAKÁCS Péter 2002, 41–137, 139–208, 217–279; TAKÁCS Péter 2002a, 178, 180. A kászoniakhoz hasonlóan vélekedtek Kézdi-, Orbai- és Sepsiszek falvainak lakói is.

³⁸ Szentlélek, 1685/1816. *A Völgyön túl az nagy uton.* (CS. BOGÁTS Dénes 1958, 218.) Malmok, révek, pallók és gátak azonban már akkor is voltak mindegyik falu vizein: kutakat és tavakat is említenek. Szentléleken 1617-ben említik a *Nagy Tő* nevét. (CS. BOGÁTS Dénes 1929, 62.) Szárazpatakon 1723-ban a *Harangos tó*, a 18. század közepén a *Tő*, *Tőkert*, 1752-ben a *Malomrész*, 1758-ban az *Előrév*, 1781-ben a *Gátszeg*, *Vízkapu*, *Kút*, *Kis Kászoni palló* említetik. (CS. BOGÁTS Dénes 1929, 69; HAJDÚ Mihály – SLÍZ Mariann 2001, 79–80.) Peselneken 1740-ben a *Régi palló a kut fejin* helynév bukkan fel. (CS. BOGÁTS Dénes 1958, 216, 221.)

³⁹ Szentlélek, 1584. december 14. A Kászon patakától nyugatra Fehérvármegye, nemesség, keletre Székelység. Szentlélek egy kicsiny része Fejér vármegyében vagyon és sok nemeseké. (SzOkl, IV, 90–93.) Szentlélek kézdiszéki és Fehér vármegyei része nem vált külön egymástól, de Rákóczi Zsigmond 1607. június 1-jén kelt adománylevele Fehér vármegyében fekvőnek mondja Peselneket és Szentléleket is. (MOL, F 1, IV, *Liber Regius Sigismundi Rákóczi*, 70.)

⁴⁰ Pocza Ferenc, Kézdiszéknek hűtös notáriusa 1694. október 5-én Alsó és Felső Szentléleket említi. (SzOkl, VIII, 333–334.) Valószínűleg ugyanazon falurészeket nevezi külön falvaknak,

amelyeket 1864-ben Alszegnek és Felszegnek neveztek, de nem tudjuk, hogy a Kászon vize mely partján fekvő részt nevezték Alsónak, illetve Felsőnek: 1864-ben a sorrend Felszeg, Alszeg és Vizága. (*Pesty Frigyes helynévgyűjteménye, 1864–1865*, OSzK Kt, F 1/3814/A, 24. mikrofilm-tekercs.)

⁴¹ Szentlélek, 1714. *Kiskászonkapuja.* (CS. BOGÁTS Dénes 1929, 62.) A *Vizágát* 1648/1816-ban már említik. (CS. BOGÁTS Dénes 1958, 218.)

⁴² Peselneken 1722-ben a *Felső keresztfa*, 1760-ban a *Bojza képe*, a 18. század közepén, 1761-ben és 1781-ben a *Kiskászoni keresztfa*, Szárazpatakon 1781-ben a *Kováts keresztfája* neve bukkan fel. (HAJDÚ Mihály – SLÍZ Mariann 2001, 79–80; CS. BOGÁTS Dénes 1958, 216, 219.) A keresztfák többnyire útjelzők lehetnek, de például Nyugat-Európában templom közelségét jelezték.

⁴³ A kerítések magassága általában hét arasz, azaz másfél méternyi volt.

⁴⁴ Szentléleken a *Tizemberkertje* nevű erdő (1714), kaszáló (1719, 1777) és szántó (1806), (CS. BOGÁTS Dénes 1929, 62; CS. BOGÁTS Dénes 1958, 219.) Szárazpatakon az *Asszonytanorakja* nevű kaszáló (1761) és a *Kászon tanoraka* nevű szántó (1781) bukkan fel. (CS. BOGÁTS Dénes 1929, 69; HAJDÚ Mihály – SLÍZ Mariann 2001, 80.)

⁴⁵ Szentlélek, 1685/1816. *Polyán felől az Tanorok kapunál; 1706. a Tanorokszegben.* (CS. BOGÁTS Dénes 1958, 218.)

⁴⁶ Szentlélek, 1750. *A peselneki út mellett.* (HAJDÚ Mihály – SLÍZ Mariann 2001, 85.) A 18. század végén Szentléleknek, Volálnak és Peselneknek közös erdeje is volt. (*ErdOkl*, II, 608.)

⁴⁷ Kézdivásárhely, 1620. *Akaszto fánál; Kézdiszentléleki iratban, 1719. A városi akaszto fánál; Kanta, 1777. A Kantai Akasztofána menőben.* (CS. BOGÁTS Dénes 1958, 218–220, 223.)

Szárazpatak határában erről helynév tanúskodik.⁴⁸ (A főbenjáró, halálos büntetést maguk után vonó cselekedetek elkövetői, a gyilkosok, a ló- és marhatolvajok megmenekültek a haláltól, ha valaki örökös jobbágyául fogadta őket: családjuk rendi hovatartozását ez nem befolyásolta.⁴⁹)

A templom, a Könczey-Páll-udvarház és a Tarnóczy-kastély a falu Kézdíszékhez tartozó részében állott és mindhárom a 17. század első harmada élénk építőtevékenységéről tanúskodik. (A források és a helynevek utalnak egy görögkeleti, azaz ortodox templomra is, amelynek a helyét nem tudjuk pontosan meghatározni. Először 1664-ben, egy karatnai iratban említik, így: *Az oláh beszerikán belül*.⁵⁰ Azután 1723. szeptember 16-án említik Kantában *Az volahok templomára jövő lábat*.⁵¹ Szentlélek Torja felőli határában 1747/1816-ban fordul elő a Beszerika helynév,⁵² majd 1775. december 15-én *A Torja felől való hatarb[an] a Beszerikánál* formában, ugyancsak Szentlélek határában.⁵³ Végül 1792. december 17-én egy kézdivásárhelyi iratban ez olvasható: *A Kantai határon a Beszerikán fellyül a vizen innen felől*.⁵⁴ A templom valahol Szentlélek vármegyei része, Kanta és Karatna között állhatott, valószínűleg a mező egy magasabb pontján, mert két, 1794. március 10-én és 11-én kelt kantai iratból megtudjuk, hogy a kantai nem unitus (tehát görögkeleti, ortodox) kereskedőközösség az özvegy Antos Istvánné Tompa Ágnes által folyósított kölcsönből templomépítés céljából *besző telket*, valamint egy darab szénafüvet szándékozik vásárolni.⁵⁵ Jakó Joachim bíró és Dévai István jegyző 1864. szeptember 20-án kelt jelentése, amely szerint a „Bisserika, – ezen láb nevit költsönözte a’ hajdani görög hitű Szentléleken megtelepedett Bissenusok-ról, kiknek Bisserikájok, vagy Kápolnájok helyét máig mutogatják az öreg emberek”⁵⁶ már a 19. századi történetírás egyik téves elméletén alapul: a besenyők görög hite és valamikori szentléleki jelenlétük a korszerű történettudomány szerint egyaránt kétséges. A görögkeleti kereskedőközösséghez sorolták kezdetben a valószínűleg rövidebb-hosszabb ideig itt élő görögöket, rácokat-serbeket, bolgárokat, oroszokat, ukránokat és románokat, akiknek templomát az ortodox vallású egyházi és világi követek, futárok,

kereskedők, utazók, száműzöttek, menekültek, vándorszerzetesek és mások is felkeresték.)

A templomot temető vette körül, a temetőt lézsás sövénykert, kapuja előtt nyílt térséggel. A temető a falu képét viselte: a rokonok és az azonos falurészben lakók egymás szomszédságában temetkeztek. A temetőhely a többi földi javakhoz hasonlóan öröklődött, és tulajdonosa ugyanúgy temetőkert állítására köteleztetett, mint ahogy a faluban bennvalóval és a határban földdel rendelkezők is fal(u)- és határkert-állítására köteleztettek. (A templom kerítőfala és saroktornyai az 1720-as, 1730-as években épültek: védelmi szerepük nemigen lehetett, a tornyok raktárhelyiségül szolgálhattak.)

Az 1622-ben felújított templomhajót, a szentélyt – ezeket talán megmagasították és újra is boltozták –, a sekrestyét és az akkor még alacsonyabb tornyot zsindegy fedte, de mindegyik kőből épült.⁵⁷ A felújítást az 15–16. században és a 17. század elején vidékünket sújtó földrengések okozta rongálódások tették szükségessé.⁵⁸ A toronyban egy nagyobb és egy kisebb harang függhetett. A templomban három fából épült oltár állhatott, fából faragott szobrokkal, réz gyertyatartókkal. A szószék, a keresztelőkút, a szentélyfalba beépített gótikus szentségtartó fülke, az ablakok, a déli, a nyugati bejárat és a sekrestyeajtó béléte, a bejáratokon belül falba illesztett szenteltvíztartók kőből voltak, a falakat bibliai jelenetek freskói díszítették, a falakhoz körmeneti keresztek és templomi zászlókat támasztottak. A templomban még nem volt karzat, a főoltárhoz viszonyítva elől az egyházi személyek és a nemes, mögöttük a lófőrendű, azok mögött a gyalogrendű férfiak és asszonyok székei álltak; a gyülekezet többi tagja állva vett részt az isteni szolgálaton.⁵⁹ Ez volt a sorrend a körmenetekben, a zarándokutakon és a székely népesség-összeírásokban is.

A székelyek az új templom építéséhez mindig felhasználták a régi építőanyagát.⁶⁰ (A régi szertartási eszközöket, a szent könyveket és a használható papi öltözeteket mindig megtartották, és a régi templom berendezésének becsebbebb darabjai is méltó helyet kaptak az új templomban; néha a kevésbé értékeseket is megőrizték a toronyban vagy a sekrestyében.)

⁴⁸ Szárazpatak, 1752. *Akasztófa*. (CS. BOGÁTS Dénes 1958, 221.) Peselnek, 1814. *Akasztófa alatt*. (CS. BOGÁTS Dénes 1958, 218.)

⁴⁹ Példák rá egy 1619-es összeírásban. (BORCSA János 2009, 92–94.)

⁵⁰ SÁL, Fond 36, *Apor levéltár*, Nr. 1164, 1. Az adatot itt köszönjük meg Csáki Árpád sepsiszentgyörgyi történésznek.

⁵¹ MOL, R 298, *Erdélyi iratok*.

⁵² CS. BOGÁTS Dénes 1958, 219.

⁵³ MOL, P 1610, *Dálnoki Lázár cs. lt.*

⁵⁴ MOL, P 672, *Cserei cs. lt.*

⁵⁵ MOL, P 5, *Rétyi Antos cs. lt.*

⁵⁶ *Pesty Frigyes helynévgyűjteménye, 1864–1865*, OSzK Kt, F 1/3814/A. 24. mikrofilm-tekeres, 113’.

⁵⁷ A szentély északi oldalához épült sekrestyét az 1980-as években lebontották.

⁵⁸ RÉTHLY Antal 1952.

⁵⁹ A mise székely neve: isteni szolgálat. (COROI Artur 2007, 134.) A székek öröklhetőek, eladhatóak és megvásárolhatóak voltak.

⁶⁰ Gondoljuk végig, hogyan és miből építkeztek és építkezünk ma is.

A szakemberek szerint a mostani szentléleki templom helyén egy félköríves – román – stílusban épült, torony nélküli templom állt.⁶¹ Ennek a régi templomnak az értékes kőfaragványait – a Szent Lukács és Szent Máté evangelistát jelképező féldomborművű ökör- és emberfejet – építették be a támpillérekbe. Az ilyen nagymérvű építkezés évekig, évtizedekig tartott, és ha az azt elkezdő mesteremberek valamért felmondtak, a munka sokáig állt, mert másokat nem volt könnyű találni és szerződtetni. Ezzel magyarázható, hogy az új, gótikus templom stílusa a 15. század második felére utal, bár építése 1401-ben kezdődött.

Az építkezés idejére a mesterek mellé – az építőanyag fuvarozására, mozgatására és minden szakértelmet nem igénylő munkára – beosztották az egyházközség tizesekbe szervezett családfőit, de még a mészsztító kádakat és a vizet, továbbá az építőállványoknak való és egyéb faanyagot stb. is az utóbbiak biztosították.⁶² Az 1701-es, az 1773-as és az 1834-es munkálatok idején ez még így lehetett, de 1892-ben, 1913-ban és 1969-ben az egyházközség tagjai már inkább pénzzel járultak hozzá a munkálatok költségeihez.

A templom szomszédságában a papilak, mellette a szerényebb, de ugyancsak zsindeellyel fedett iskolamesteri lakás állt. A tornácos, nyitott eresztű iskolamesteri ház fából épült, kamrával, egy-két lakószobával, konyhával, pincével és egy iskolának használt nagyobb szobával. Berendezése, mint az akkori módosabb házaké, fiókos asztal, székek, ruhásládák, ágyak, saroktécák, tálasok, pohárszék, almárium, a csempeborítású füstfogóval ellátott nyitott tűzhelyen és körülötte főző- és tárolóedények, evőeszközök. A ház előtt kis virágoskert, mögötte sütőkemence, veteményes és gyümölcsös, a gazdasági udvaron szalmával fedett csűr, szekérszín, istálló, disznópajta és juhszájván.

Szentlélek házai csak a főutak mentén álltak utcasorosan, a többi ház utcácskákkal körülvett házbokrokat alkotott. A Kászon vizétől távolabbi háztól a jószágot a vízutakon – néhányuk ma is megvan – vezették a vízpartra itatni, azokon jártak az aszszonyok mosni, a gyakori tüzek oltásához is azokon hordták kádakban a vizet.

1619-ben a falu 212 háza közül 9 nemesi kúria, 16 lófői, 89 gyalogszékely-, 98 jobbágyház volt.⁶³

⁶¹ A toronyépítés mivelé a gótika idején vált szokássá, de nem általánossá.

⁶² COROI Artur 2000, 55–56, 66, 79.

⁶³ *SzOkI Ús*, IV, 602–605.

⁶⁴ KÓNYA Ádám 1990.

⁶⁵ Uo.

⁶⁶ A Könczei családról utcát is elneveztek, hajdan pedig a család birtoka volt a *Könczeikert* nevű erdő is. (CS. BOGÁTS Dénes

A kúriák homlokzatára felfestették vagy kőbe vésték a nemesi címert, amelyet a díszkapura is kifüggesztettek, a többiek is a kapura vésték rendi hovatartozásuk jelét vagy a meszelés színével jelezték azt.

A különböző rendű családok 17. századi házai az életmódnak megfelelően kialakított típusházak.⁶⁴ Inkább méreteikben és kivitelezésükben különböztek egymástól, mint szerkezetükben és anyagukban. Cseréppel fedett kő- vagy téglaház még alig néhány állhatott a faluban. A házak többsége és a sütőkemence kivételével minden gazdasági épület fából épült, de némelyik ház alapja és pincéje kőből rakott, a módosabbaké zsindeellyel fedett és nagyobb volt, nagyobb udvarral, kerttel, és mögötte számos gazdasági épülettel, a kevésbé módosaké kisebb és szalmával fedett, kisebb udvarral, kerttel és kevesebb gazdasági épülettel. (Kőből rakott kéményük még a kőházaknak se igen volt: a nyitott tűzhely füstjét a füstfogó és a kürtő a padlásra vezette, ahonnan a célszerűen kialakított nyílásokon át, illetve a zsindeley vagy a szalma között szabadon távozott.) A bennvalókat sövényekkel kerítették be, és azok különböző rendeltetésű részei közé is ilyen hűztak.

A templomtól a Tarnóczy-kastély felé vezető úton a ma is álló, 1608-ban épült Könczey-Páll-udvarházról⁶⁵ csak azt tudjuk biztosan, hogy a két névadó család egyike sem építhette.⁶⁶

A 17. században a Tarnóczy-kastély volt a falu egyedüli emeletes épülete. A közel száz esztendeig pusztán álló kastély kőfalai némelyütt a földig leomlottak, és a kastélypíacon tömördek fák nőttek, míg a 16. és a 17. század fordulóján Becz Tamásné Bethlen Sára, előbb sárfalvi nagyobb Károlyi István felesége, Tarnóczy Sebestyén Károlyi Zsófia anyja rendbe nem hozatta az épületet.⁶⁷ A Károlyi István életében, de Tarnóczy Sebestyén által 1627-ben ismét felújított, kibővített, kijavított, frissen meszelt falú épület homlokzatán a Károlyi- és Tarnóczy-címer ékeskedett, a falakat féldomborművek, freskók és feliratok díszítették; a kastélyban feltehetően egy házikápolna is volt.⁶⁸

Forrásaink szerint a 17. században Háromszéken (Sepsi-, Kézdi-, Orbai- és Miklósvárszék) a katolikus falvak száma 20 és 25 között ingadozott, ezek tartoztak a reformáció után megmaradt plébániákhoz: a többi község lakói többségükben kálvinisták és/vagy unitáriusok voltak. Szentlélek a 17. század

1929, 62; Fazakas János helynévgyűjteménye (BORCSA János 2009, 456–457).

⁶⁷ TUDÓS S. Kinga 2003, 132–134.

⁶⁸ Mátyás király idején már állt, de építésének, átépítéseinek, felújításainak és végleges elhagyásának idejét meghatározni már nemigen lehet. (ORBÁN Balázs 1869, 109–110.) Berendezése és lakói életmódja lényegében azonos volt a 17. század végéről ismerttel. (TUDÓS S. Kinga 1998.)

folymán Háromszék legjelentősebb színekatolikus faluja: népessége a század közepén a háromszéki katolikusság kb. 1/10-ed részét tette ki,⁶⁹ plébánosát gyakran háromszéki főesperessé választották. (Az 1677. esztendőben Szebelébi Bertalan szentléleki plébánost választották háromszéki főesperessé, 1678-ban kinevezték Erdély katolikus püspöki vikáriusává, 1699-ben Apór István a Katolikus Státus nevében őt ajánlotta erdélyi püspöknek. Altörján hunyt el, 1707 decemberében, ahol 1690 vagy legkésőbb 1694 óta szolgált; 1695-ig csak úgy lehetett egyszersmind szentléleki plébános is, ha az akkori paphiány miatt több eklézsiája volt. Nem tudni, hova temették: ő maga Csíksomlyón kívánta aludni örök álmát.⁷⁰ Vikáriusként 1682. január 1-jén Kézdiszentlélekről írt levelet a Hitterjesztés Szent Kongregációjához Rómába,⁷¹ 1697-ben összeíratta a baróti katolikusokat, 1701. október 13-án Baróton vizitált társaival;⁷² Alsócsernátonban 1703-ban volt egy tehetős, de függőségbe lépett székely *péntekei szolgája*.⁷³ A reformáció azonban valószínűleg Szentléleket is érintette. Básta György 1603. október 8-án kelt oklevelében kiköti, hogy ha a Fehér vármegyei Feltörjára, Szárazpatakra, Hidvégre, Karatnára, Peselnekre és Kantafalvára, a kézdiszéki Altörjára és Márkosfalvára az elmenekült lakosság visszatérne, írassanak össze az egyházi személyek, és ha katolikus papokat tartanának bennük, ezt jelentsék a püspöknek.⁷⁴ Ezen falvak többsége Szentlélekhez igen közel fekszik. Ugyanazon forrás szerint 1604. február 9-én Kézdiszentléleken a katolikus papokat „az ő rendekben és processusikban háborgatják”.⁷⁵)

Cserei János családját Szentléleken érte a nagy éhínség és pestisjárvány 1633-ban, amely utóbbinak

április 11-től szeptember 10-ig – a közösséghez nem tartozó jövevényeket nem számítva – 412 áldozata volt a faluban: ráadásul december 13-án leégett az iskolamesteri ház is, amelyben laktak.⁷⁶ (Akkortájt jegyezhetette be az *Énekeskönyv*be a következő, igen érdekes eseményt: „Observatio Nyujtodi Janos Deakne Kalamarsagot indított, ugymint, Brassobol [...] Wasarhelt patikat. Praeterea perezet süt ugy hordozza az piaczon az kariaba”.⁷⁷)

Az 1634-es esztendőben Cserei János feljegyezte, hogy az október 18-án makkra hajtott disznókat a nagy havazások miatt november 21-én haza kellett hajtani.⁷⁸

Cserei János szentléleki rektor Szentmiklósi Mátyás szentkatolnai parochus (esperes képe), Gelencei (Kozma) Péter szentléleki és Vasmat Bálint esztelneki parochus, Kozmási Gergely altörjai és Damokos Tamás nyujtodi rector, továbbá a karhatalommal felruházott Altörjai Apór Lázár (székkapitány képe) társaságában 1634. november 22-én ejtette meg a törjai esperesi vizitációt: előtte egy nappal égett le a futásfalvi Illyés István háza.⁷⁹

„Ugian azon esztendőben die 26 mensis novembris hala megh az három szeki fő papista Esperest Felföldi Ferenc pap.”⁸⁰ Felföldi Ferenc valószínűleg öregsege vagy betegsége miatt nem vehetett részt az 1634-es esperesi vizitáción. Halála után hamar sor került az esperesválasztásra, amelyen a plébánosok mellett az iskolamesterek is szavazati joggal vettek részt, és a gyász ellenére Cserei János örömmel jegyezte fel, hogy november 30-án Gelencei Kozma Péter szentléleki plébánost háromszéki római katolikus főesperessé, őt magát, a szentléleki iskola rektorát pedig a seniori tisztségre választották meg.⁸¹ Nincs

⁶⁹ Lásd a 2. táblázatot, amely a háromszéki katolikus népesség számának 17. századi alakulását mutatja be.

⁷⁰ *SchCITr* 1838, LXXX; VESZELY Károly 1860, 48–55, 58–74, 356–365, 426; 1703. Coroi Artur 2000, 74; KAZINCZY Gábor 1863, 264; TEMESVÁRY János 1914, II, 109–110; SÁVAI János 1997, 2/179, 224–228; 1702. június 7. MOL, P 970; BIRÓ Vencel 1935, 98; 1694. Cs. Bogáts Dénesnek Altörjai Csoboth Jánoshoz az 1920–1930-as években küldött levelében. Az eredeti Csoboth Zita tulajdonában Budapesten, fénymásolata a szerzőnél.

⁷¹ TÓTH István György 2005, 2785.

⁷² VESZELY Károly 1868, 7, 155.

⁷³ DOMOKOS Pál Péter 1978, 223.

⁷⁴ *SzOkI*, IV, 162–164; MHH, *Diplomataria*, 37. *Epistolae et acta Generalis Georgii Basta*, II, 313, 384.

⁷⁵ MHH, *Diplomataria*, 37. *Epistolae et acta Generalis Georgii Basta*, II, 392.

⁷⁶ *Czereij János énekeskönyve*, OSzK Kt, Oct. Hung. 1609, 28^r. Az 1633-as pestisről más források is megemlékeznek: „nagy dőghalál lön egész Erdélyben 1633 esztendőben... augustusba”; „1633. Nagy dőghalál egész Erdélyben.”; „1633. Pestisben Szent Mihály napján is halnak”. (VESZELY Károly 1860, 143, 148; DOMOKOS Pál Péter 1957, 256.)

⁷⁷ *Czereij János énekeskönyve*, OSzK Kt, Oct. Hung. 1609, 8^v.

A feljegyzés pontos időrendi elhelyezése a mondat egy részének olvashatatlansága miatt egyelőre lehetetlen. Nyujtodi János deákot nem könnyű azonosítani: ha épp Nyujtódon szolgált volna, ez lenne a bizonyossága annak, hogy Kozmási Kelemen Gergelyen kívül más deák is szolgált ott a 17. század első felében. 1602-ben Polyánban és Bélafalván is esküt tett egy-egy lófőrendű János deák: később már csak a polyáni *Janos Deak Schola Mester, deak* élt: őt 1614-ben a szabadosok, 1635-ben a régi gyalogok közé írták. (*SzOkI* Ús, IV, 51, 52, 441; V, 167.)

⁷⁸ *Czereij János énekeskönyve*, OSzK Kt, Oct. Hung. 1609, 32^r. Cserei Jánost egyházi iratokban épp 1634 és 1659 között említeték deákként és mesterként. (SÁVAI János 1997, 1/127–128.)

⁷⁹ *Czereij János énekeskönyve*, OSzK Kt, Oct. Hung. 1609, 32^r. Parochus = megyéspap.

⁸⁰ Uo.

⁸¹ Uo., 32^r. Háromszék esperesét eddigi adataink szerint 1607 és 1650 között a papok és iskolamesterek választották egy évre, de ugyanazon személy többszöri újraválasztásának nem voltak akadályai. Törjai Kis Márton lemhényi plébános volt az első, akit 1607. május 18-án a papok és deákok választottak esperesnek: a választást Rákóczi Zsigmond oklevele megerősítette. (MOL, F 1, IV, *Liber Regius Sigismundi Rákóczi*, 39; VESZELY Károly 1860, 307–309.)

kizárva, hogy Cserei János akkor már a papi teendők ellátására jogosító licenciátus birtokában volt, bár később is szentléleki iskolamesternek írták vagy írta önmagát. (A háromszéki plébánosokat – épp úgy, mint az iskolamestereket és deákokat – annakidején egy-egy évre választották-fogadták, így főesperesként is többnyire ott laktak, ahol plébánosi teendőiket végezték, ráadásul főesperesi tisztjük letétele után is főesperesként említették őket, és a paphiány következtében ugyanazon pap – vagy deák – egyidejűleg két vagy több parókiában is szolgálhatott.)

Az 1635-ös, eseményekben gazdag esztendőben több személyes, társadalom- és egyháztörténeti vonatkozású feljegyzést készített a szentléleki rektor.

A Székelyföldön a 16. századtól kezdődően a jogi ügyletek zömét az érdekelt felek által felkért kézenfogott közbírák – jogban járatos, tekintélyes személyek – bonyolították le. Ezekben a testületekben gyakran találunk írástudókat, de szinte minden esetben pap, iskolamester vagy deák foglalta – a bírák által aláírt és lepecsételt – okiratba a létrejött megállapodásokat. Sárospalvi Varga Jánosné megvádolta Ferencz Mihályt, hogy az sőt jártatott vele által, és ezzel a tejét is elvette.⁸² Az ügyben 1635. április 29-én Sárospalván a két férj, Ferencz Mihály és kisebbik Varga János (mindketten újházasok lehettek), Cserei János deák szentléleki iskolamestert, hilibi Gál Jánost, sárospalvi Héja Jánost és Jancsó Gábort kérte fel – ezalkalommal békéltető – kézenfogott közbírának: a békéltetés eredményesen végződött.⁸³ (Úgy tűnik, hogy amikor nem volt keze ügyében más papiros, Cserei János az állandóan magával hordott *Énekeskönyv*-be jegyezte le az ilyen ügyek nyersfogalmazványát a legfontosabb adatokkal, majd megszerkesztette a kívánt okiratot, a letisztázott példányt pedig aláírta és lepecsételtette társaival is.)

Az 1635. esztendőben nem a fentebb ismertetett volt az egyetlen olyan jogi ügylet, amelyben deákunk közreműködött: október 13-án *Czereij Janos Deak* szentléleki *schola mester* szövegezte meg azt a jobbagykötő levelet, amelyben két moldvai cigányember (Varga Demeter és István varga) özvegy Károlyi Istvánné Kelemen Vernyika jobbagyául kötötte magát Szentléleken.⁸⁴ Cserei János deák – mint látni fogjuk – ennél jelentősebb jogi, például vagyoni ügyletekben is szerepet kapott, illetve vállalt, és azoknak

a felek megelégedésével járó megoldása nagymértékben múlhatott az ő hozzáértésén és hozzáállásán.

Ebben az évben (1635-ben, Húsvétvasárnap utáni szerdán) indult el György deák, akit Cserei öccsének nevez, Csákány Jánossal Magyarországra.⁸⁵ A megszólítás azonban valószínűleg nem a György deákkal fennálló rokoni kapcsolatra utal, csupán a szívélyes viszonyt jelzi a fiatalabb pályatárssal. Csákány János 1635-ben – más összeírásban nem is fordul elő – egy háztartásban élt Csákány Ferencsel: nemigen dönthető el, hogy Ferencnek öccse-e vagy unokája, mindenesetre Cserei sógorának mondta.⁸⁶ Ha még gyerek volt, a nála idősebb deák valószínűleg valamelyik magyarországi iskolába, talán épp Nagyszombatba kísérte. György deákot, Csákány János útírtását vagy kísérőjét azonosítani – hacsak nem bukkannak fel reá vonatkozó korabeli iratok – egyelőre megoldhatatlan feladatnak tűnik, mégsem hagyhatunk figyelmen kívül néhány igen kézenfekvő lehetőséget. Baróti kapcsolatai révén Cserei János deák arra a György deákra is rábízhatta sógorát, akit 1614-ben Mikó Mihály baróti ősbobbagyaként vettek számba,⁸⁷ bár ennek igen csekély a valószínűsége. Valamivel nagyobb a valószínűsége annak, hogy Patzai György 1635-ben még deákként működött, és ő kísérte Magyarországra Cserei sógorát.⁸⁸ Rajtuk kívül számításba jöhet *Ersek Uijvari Nagij Geörgij, alias Geörgij Deak*, aki 1641. május 1-jén, a Szent György-napi sokadalom idején Kézdivásárhelyen Balog Márton házától egy ezüst övet lopott: a lopáson rajtakapott deákot Nyujtodi Dónát Mátyás örökös jobbagyává fogadta, így mentve meg őt az akasztófától.⁸⁹ Érsekújvár – ma Nové Zámky – nem esik nagyon messze Nagyszombattól, ahol a jezsuita Pázmány Péter esztergomi érsek, a magyarországi ellenreformáció vezéralakja 1624-ben katolikus nemesi (fő)iskolát alapított, amelyet 1635 májusában egyetemi rangra emeltek: ott szerzett később jogi és filozófiai doktorátust Apor Péter, és ott tanultak nagyobb fiai, János és József is.⁹⁰ Végül van némi valószínűsége annak is, hogy György deák azonos azzal a Baróti Deákkal (alias Pál) Györggyel, aki 1649-ben nyert primipiláris levelet II. Rákóczi György fejedelemtől.⁹¹

Cserei János deák azt is feljegyezi, hogy a kézdivászéki nős és/vagy ágyasságban élő római katolikus

⁸² A vajákosság, kuruzslás, rontás eme formájával eddig nem találkoztunk korabeli iratokban.

⁸³ *Czereij János énekeskönyve*, OSzK Kt, Oct. Hung. 1609, 28^v–29^r, 130^r.

⁸⁴ KÁL, Fond 384, *Szárhegyi Lázár cs. lvt.*, Nr. 54, 4. A jobbagykötő levélről szóló értesítést itt köszönjük meg felfedezőjének, Csáki Árpád történész kollégának. Vernyika a Veronika keresztnév annakidején használatos formája.

⁸⁵ *Czereij János énekeskönyve*, OSzK Kt, Oct. Hung. 1609, 29^r. Ugyanazon esztendőben a lófőrendű esztelneki Kis Gergelyné fia,

Farkas is *Scholában járt*, bár nem tudni, hova. (*SzOkl Ús*, V, 169.)

⁸⁶ *SzOkl Ús*, V, 177.

⁸⁷ *SzOkl Ús*, IV, 383.

⁸⁸ Patzai György nős plébánost lásd alább.

⁸⁹ MOL, P 5, *Rétyi Antos cs. lvt.*

⁹⁰ KAZINCZY Gábor 1863, 5; SZÁDECZKY Lajos 1903, II, 4–5, 147.

⁹¹ 1649. december 3. *Literae Primipilares Agilis Gregorij L[ite]rati al[ia]s Pál de Baroth*. (MOL, F 1, XXIV, *Liber Regius Georgii Rákóczi I. et II.*, 220–221.)

papok, Szentmiklósi Mátyás szentkatolnai, Csupor István altorjai, András szárazpataki és Vasmat Bálint esztelneki parochus 1635. október 29-én összeesküdtek Gelencei Kozma Péter szentléleki plébános-esperes ellen, és a Székelységen hadiszemlét tartó I. Rákóczi György fejedelemtől hamis beadványuk nyomán életmódjukat jóváhagyó oklevelet is nyertek. Az összeesküvők mindnyájan házas és/vagy ágyasságban élő plébánosok voltak, akik nyilván azért esküdtek össze Gelencei Kozma Péter esperes ellen, mert ő maga szigorú cölibátusban élt. Az esperes válaszul kongregációra hívta Sárfalvára a papokat és a deákokat, akik kezük írásával biztosították őt támogatásukról, és az „összeesküvők” által a fejedelemtől nyert, az esperesség protocollumába bemásolt oklevelet is érvénytelennek nyilvánították.⁹² (Az 1635-ös sárfalvi kongregáción egy 1641. április 22-én, Altorján felvett tanúkihallgatási jegyzőkönyv szerint heves vita folyt a nők és nőtlén plébánosok között a széki tiszteknek az esperesválasztáson való részvétele és szavuknak ezen ügyben megengedhető súlya fölött.⁹³)

I. Rákóczi György fejedelmünk 1635-ben személyesen tartott hadiszemlét a székelységen. Cserei János e szavakkal írja le a kézdivásárhelyi hadiszemlét: „Anno Domini 1635 die 5 mensis Nouembris Jöue Kezdi Vasarhelyre Urunk eo Nagysága Rakoci Geörgi fejedelmwnk és egi egész hetig mustrálá Kezdi Szeket akkor sokakat az jobbagisagbol meg szabadita, sokakat pedig fel indita az szabadsagra, de nimeleket be ada az feoldesuranak, mellijeket mint egi iteletkor a mint szokot lenni husztak, vontak, szakallat szaggattak, tömlecseztek, kalodaztak, uertek es keoteoztek ugi annijra hoga valaminemű nijomorusagba szokot az rab lenni az poganak kezében, szinte ugi voltak az három szeki jobbagiok az feoldesuroktol. Mene pedig az feidelem die

11 mensis novembris Czikba ottis hasonlo[keppen] procedalt dolgaban az io feidelem”.⁹⁴

A fenti két esemény Gelencei Kozma Péter pap esperessége és Czerei János deák seniorsága idején történt, jegyezte meg *Joannes Czerei*.

Még ugyanazon 1635. esztendő december 11-én felszentelték az esztelneki templomot is.⁹⁵ Az új, az újjá- vagy átépített, illetve új épületrészekkel bővített templomokat és azokat, amelyek korábban más felekezetek birtokában voltak vagy amelyeket megszenteltelenítettek, mindig újból felszentelték. Esztelneknek – Yskulnuk – már a pápai tizedjegyzékek korában (1332–1337) is volt temploma és papja:⁹⁶ 17. századnak tűnő sekrestyéjét és portikusát a diadalíven található felirat tanúsága szerint („Positum fuit erlium renovatam 1523 m sursus 1635 et 1724, terrae motu concursum 1802, Reparatum 1819 et 1839 et 1864”) valószínűleg az 1635-ös nagyjavítás során építhették, ezért kellett újból felszentelni a templomot.⁹⁷

(Bethlen Gábor fejedelmünk parancsára 1624. október 25-én Altorjai Kis Márton esztelneki plébános házát mentesítették a közterhektől: „Exemptio Domus R[everen]di Martini Kis de Alsotoria, Concionatoris Pontificij in possessione Eztelnek et Sedi Kezdi existen[tem] ...Honorabilis Martini Kis de Alsotoria Sacerdotis Romano Catholici”.⁹⁸ Az oklevélből arra lehet következtetni, hogy a Rákóczi Zsigmond fejedelmünk által állásában 1607. május 18-án megerősített korábbi lemhényi plébános és háromszéki esperes nő ember volt: „Archidiaconatus Reveren[dissimi] Martini Kis Toriani Sacerdotis Catholici poss[essionis] Lemhin”.⁹⁹) Cserei János deák esztelneki kapcsolataira a Nagy Bálint táplálására vonatkozó keltezetlen feljegyzései is utalnak.¹⁰⁰

Újabb önéletrajzi vonatkozású feljegyzéssel csak 1638-ban találkozunk az *Énekeskönyvben*: bár deákunk a hónapot nem nevezte meg, valószínűleg december

⁹² Maga I. Rákóczi György inkább a nők és/vagy ágyasságban élő székelyföldi katolikus papokat pártfogolta: 1640. augusztus 1-jén leiratot intézett a háromszéki főtisztekhez a római katolikus papok ügyében. (MOL, F 1, XIX, *Liber Regius Georgii Rákóczi I.*, 214–215.) 1650 és 1654 között több jelentés is beszámolt arról, hogy különösképpen a fejedelem által is pártfogolt székelyföldi plébánosok nősültek vagy tartottak nyilvánosan ágyast. (TÓTH István György 2005, III, 1801, 2027, 2029.) A nők és/vagy ágyasságban élő plébánosok „összeesküvése” akkora felháborodást váltott ki a kézdivásárhelyi római katolikus egyházi és világi körökben, hogy Cserei János két, nagyjából egyező tartalmú feljegyzést is készített az esetről. (*Czerei János énekeskönyve*, OSzK Kt, Oct. Hung. 1609, 30°–30°, 32°.) Protocollum = az esperességek és az egyházközségek jegyzőkönyve.

⁹³ KÁL, *Korda cs. lvt.* Az adatot ezúton köszönjük meg Dani János főkutatónak.

⁹⁴ *Czerei János énekeskönyve*, OSzK Kt, Oct. Hung. 1609, 29°–30°. Más források szerint I. Rákóczi György 1635. október 28-án fejezte be a sepsiszéki hadiszemlét, és másnap reggel elindult Kézdivásárhelyre, ahol október 29. és november 3. között,

hat napon át tartott hadiszemlét. November 4-én már Kászon-újfaluban, 5-én pedig már Csíkszentkirályon volt. (*SzOkl Ús*, V, 8.) A fejedelem 1635. november 1-jén Kézdivásárhelyen ült törvényt az uzoni lustrán meg nem jelenő uzoni Ambrus Bálint fölött, akit feleségével és gyermekeivel együtt Béli Kelemen és árva örökös jobbágyává tett. (KÁL, Fond 324, *A Béli család inatai*, Nr. 82, 3, Az adatot ezúton köszönjük meg Csáki Árpádnak.) Az eltérés azt jelentheti, hogy Cserei János deák utólag, emlékezetből készítette feljegyzését e fontos eseményről.

⁹⁵ *Czerei János énekeskönyve*, OSzK Kt, Oct. Hung. 1609, 32°.

⁹⁶ MVH, I/I, 100–130.

⁹⁷ BOROS Judit 1976–1977, 490. Az *erlium* nyomdahiba – az *etiam* elírása – vagy a felirat rongált voltából következő hibás olvasat eredménye.

⁹⁸ MOL, F 1, XV, *Liber Regius Gabrielis Bethlen et Georgii Rákóczi I.*, 107.

⁹⁹ Uo., IV, *Liber Regius Sigismundi Rákóczi*, 39.

¹⁰⁰ *Czerei János énekeskönyve*, OSzK Kt, Oct. Hung. 1609, 125°, 132°; *SzOkl Ús*, V, 170; CSEREY Gábor 2000, 7–11.

13-án, kakasszókor tért vissza a baróti vizitációból.¹⁰¹ Lehetséges, hogy azután mindjárt Kolozsvárra utazott, mert az advent második vasárnapja utáni pénteken éjfél után egy órakor Baróti Cserei János deák nagy szomorúságban Kolozsváron tartózkodott.¹⁰²

Az 1640-es esztendő májusának 12. napján Cserei János deák elmerengett azon, hogy immár tizenegy éve viseli a kézdiszentléleki rektorságot.¹⁰³ Valamivel korábban, 1640. március 4-én feljegyezi, hogy Kozmási Gergely deák öccse, Istók három forint, egy ing, egy lábravaló, egy harisnya, egy zeke és egy jó süveg évi fizetségért elszegődött János paphoz.¹⁰⁴ Nem tudjuk, az akkortájt Kézdiszéken is szolgáló vagy megforduló négy János pap – Gyergyai János, Benkes János, Sükösd János és László János – közül melyik fogadta fel Kozmási Istókot.

Cserei János deák feljegyzésre érdemesnek tartotta azt is, hogy 1640. május egyik meg nem nevezett napja éjfél óráján Kálnoki Istvánné Béli Annának kislánya született, akit valószínűleg ő keresztelt meg, és hogy május 23-án Csereiék komaasszonyának, szentléleki Voloncs Mártonnának született egy kislánya, akit június 4-én Barbarának kereszteltek.¹⁰⁵ (Csereiék számos szentléleki családdal ápolhattak jó viszonyt, így a szerteágazó Orbai családdal is: ez a családnév szintén előfordul a feljegyzésekben.¹⁰⁶)

Mint már jeleztük, Cserei János deák igen fontos vagyoniügyi ügyleteknél is közreműködött. Ezt és Csereiék lemhényi kapcsolatainak folytonosságát is bizonyítja az *Énekeskönyv* 1640. június 13-án kelt bejegyzése: lemhényi Nagyobbik Zsigmond István – valószínűleg azért, mert vissza akarta váltani vagy vásárolni a Tarnóczy Sebestyén által 1614 és 1619 között megvásárolt jobbágyságait – honn nem létükben törvénybe idéztette szentléleki házuiktól Kézdivásárhelyre Vitéz Lászlónét és Haller Péterné Tarnóczy Sárát, Máti János, Csintalan Gergely és Csintalan István előtt, bár Bod István formai hibát talált az idézőlevélben.¹⁰⁷ A perbehívás előzménye az volt, hogy Tarnóczy Sebestyén feleségét, Károlyi Zsófiát és leányukat, Tarnóczy Sárát 1630. január 14-én, Szentléleken kelt végrendeletében kézdiszéki (lemhényi, gelencei, feltorjai, kézdivásárhelyi, kiskászoni) és Fehér vármegyei (kantai, karatnai, peselneki) jószágai örökösévé tette.¹⁰⁸ Miután Tarnóczy Sebestyén

elhunyt, özvegye férjhez ment Vitéz Lászlóhoz, és 1639. május 6-én szentléleki kastélyában Peselneken lakó Kövér Mihály, Esztelneken lakó Szacsvai János és Cserei János szentléleki iskolamester kézenfogott közbírák jelenlétében leányának, Tarnóczy Sárának, és vejének, Haller Péternek ajándékozta szentléleki, sárfalvi, peselneki és voláli birtokait. Cserei János nemcsak az ajándékozási-adományozási ügylet egyik kézenfogott közbírája volt: a kor szokásainak és előírásainak megfelelően, magát az okiratot is ő szerkeszthette meg nagy szakszerűséggel és talán az említett idézőlevelet is ő foglalta írásba.¹⁰⁹ Szentlélekre költözése alkalmával, 1629-ben, miután a helybeli plébánostól, a megyebírától, a szentegyházfiaktól és az esküdtektől átvette az iskolamesteri lakást és azon könyveket, iratokat, nyilvántartásokat stb., amelyeknek őrizete, vezetése és gondjuk viselése a mindenkori iskolamesterre hárult, illetve amelyekre hivatala folytatása során szüksége volt, nyilván tiszteletét tette a Tarnóczy-kastélyban, és felajánlotta szolgálatait, vagy pedig a kastély lakói hívták magukhoz, hogy közöljék vele elvárásaikat.

Az oklevél szereplői közül Vitéz Lászlóné, Tarnóczy Sára és Haller Péter irodalmi hőssé vált. Kemény Zsigmond 1853-ban sajtó alá rendezte Szalárdy János *Siralmas magyar krónikáját*, amely az oklevélben szereplő két asszony, Haller Péter, Zabolai Mikes János, Mikes Mihály és Mikes Kelemen történetét is tartalmazza,¹¹⁰ majd 1854-ben elkezdte megírni a témát feldolgozó *Özvegy és leánya* című regényét, amely 1855-ben jelent meg: Kemény Zsigmond regénye 1636-ban kezdődik.¹¹¹ Szalárdy János krónikájában nem szerepelnek pontos dátumok, de az általa megörökített, 1634 után lezajlott események egy részéről a kortárs Tatrosy György (1599–1653) némileg eltérő módon számolt be: „1638. Besztercen őszszel giules leön az hova ky hozak Moldovabol az Mikes Sigmond három fiait Mikes Mihalit, Janost es Palt kik illetlen magok viselesseert nem comparealvan az teorvenyre valo citalas eleott oda be szeöktek vala magoknak otalmat keresven, de onnetis az vajda mind kezbe ada eöket es teorveny szerent minden javokat el vesztven fejeketis sarzon valtak megh az apiokkal eggjütt. Az jovokat valoban ki tudvan keresni Uzony Mihaly deak neü cancellarista deak”.¹¹²

¹⁰¹ *Czereij János énekeskönyve*, OSzK Kt, Oct. Hung. 1609, 85^r.

¹⁰² Uo., 82^r.

¹⁰³ Uo., 84^r.

¹⁰⁴ Uo., 85^r. Lábravaló = hosszú gaty; harisnya = posztóból készült szűk nadrág, „székelyharisnya”; zeke = rövid posztókabát.

¹⁰⁵ Uo., 84^v, 85^v, 86^v.

¹⁰⁶ Uo., 156^r.

¹⁰⁷ *SzOkl Űs*, IV, 616; *Czereij János énekeskönyve*, OSzK Kt, Oct. Hung. 1609, 84^v.

¹⁰⁸ TUDÓS S. Kinga 2003, 132–134. Tarnócziné egyes adatok szerint kálvinista volt.

¹⁰⁹ *SzOkl*, IV, 271–272.

¹¹⁰ SZAKÁLY Ferenc 1980, 159–161.

¹¹¹ NAGY Géza 2008, I, 121; KEMÉNY Zsigmond 1967, 371–376; SZAKÁLY Ferenc 1980, 64–66; NAGY Miklós 1972, 135–137.

¹¹² DOMOKOS Pál Péter 1957, 258. Uzoni alias Mark Mihály deák, II. Rákóczi György *Secretariussa* 1645 táján hunyt el Brassóban, ahol a magyar templomba temették. (DOMOKOS Pál Péter 1957, 261.) Az ügy kivizsgálásában valóban döntő szerepe volt Uzoni Mihály deáknak. (*EOE*, X, 155.)

Mikes Kelemen nem vett részt a szentléleki Tarnóczi-kastély lerohanásában és Tarnóczi Sára elrablásában, Szalárdi őt Mikes Pál helyett szerepeltette. I. Rákóczi György fejedelmünk 1637. december 1-jén Segesvárról levelet írt Mikes Zsigmondnak, feleségének és fiaiknak, Mihálynak, Jánosnak és Pálnak, mindnyájukat felszólítván, hogy Tarnóczi Sárát tisztességesen és tisztaságban, sértetlenül és bántatlanul adják ki, ha nem akar Mikes János felesége lenni, ha pedig valamelyik fiúnak a lányhoz házasság színe alatt követelése volna, azt törvény útján érvényesítse, amire a Mikes fiúk megátalkodottan válaszoltak.¹¹³

Tarnóczy Sárának és Haller Péternek fennmaradt egy-egy színes ábrázolása. Az öltözékek valószínűleg valóban korhűek, de az ábrázolások hitelessége az azokat közlő kutató állítása ellenére kétes: ugyanazon kutató szerint ugyanis a Hallerek családkönyve 1650 körül, valószínűleg Tarnóczy Sára halála után került Erdélybe.¹¹⁴ Az öltözékek korhű voltában azért nincs okunk kételkedni, mert annakidején az értékes ruhákat sokáig őrizte a család és – többnyire átalakítva – viselték is az utódok,¹¹⁵ abban a korban pedig – színpompás öltözkük miatt – több vándorfestő és utazó is megörökítette a különböző rendű, foglalkozású és életkorú erdélyi lakosokat. (Az öltözkék milyenségét és minőségét Apor Péter szerint döntő módon ez a három tényező határozta meg.) Teljességgel nincs kizárva, hogy kettőjükről portré készült volna, mert Tarnóczy Sára nagyapja már 1584-ben is térképrajzoló alkalmazzott vitás földterületekről folytatott pereiben,¹¹⁶ de erre semmilyen bizonyíték nincs, amint arra se, hogy ha ezek a portrék valóban elkészültek volna, fenn is maradtak és azonosak volnának a Hallerek családkönyvében levőkkel.

Cserei János deák időrendben következő bejegyzése szerint Béli János 1640. október 21-én reggel nyolc órakor „haita az Caluinista uallasra Bodolat, es Nijent”: a bodolai templomot Nemes Tamás háromszéki főkapitány, Herseli Kristóf brassai főbíró, Kálnoki István és Henter András adta át a prédikátoroknak Gelencei Kozma Péter főesperes, Budoli Péter altorjai plébános és Cserei János deák, senior jelenlétében. Cserei azt állítja, hogy az oltárt és

a (szent)képeket kihányták a templomból.¹¹⁷ Más forrás szerint azonban az erdélyi református püspökség az áttérés fejében engedélyezte a bodolai és nyéni gyülekezetnek az egyik oltár megtartását, továbbá a böjtöt és a szentek kultuszát, tiszteletét is.¹¹⁸ (Rudolphus Bzentsky brassai jezsuita páter egyébként később így jellemezte a 17. század első felének háromszéki felekezeti viszonyait: „1699. január 31. ...pagi Catholici... in Háromszék circiter tres et viginti, ubi Pagi aliquot in haeresim prolapsi Processiones Sacras adhuc instituunt, volentes Progenitorum Suorum Catholicas Consuetudines continuare”.¹¹⁹ (Háromszéken, ahol kb. huszonhárom katolikus falu van, némely eretnokségbe esett falvakban még most is Szent Körmenetet rendeznek, folytatni akarván katolikus őseik hagyományát.)

Időrendben következő feljegyzése 1644. június vagy július 30-án kelt, midőn délután 3 órakor „lőn az nagi szel”,¹²⁰ 1646. november 21-én pedig elkezdte feljegyezni egy számunkra ismeretlen személy halálának körülményeit: „Anno do[mi]ni 1646 die 21 nove[m]bris [...] die praesentationis B[eatae] M[ariae] V[irginis] obiit”.¹²¹ A haláleset az 1646 *Szent János [nap] tájában* kezdődött, és a *Nagy halál*-nak nevezett pestissel lehet összefüggésben.¹²² (Cserei János érdeklődése az időjárás és a betegségek iránt máshol is tetten érhető.)

Az 1640-es évek végén Cserei János valószínűleg Lemhényben is deákoskodott: 1648. július 23-án Kézdivásárhelyen azzal vádolták meg, hogy néhai (Kászoni) Ferenczi András pap nevében, illetve pecsétjével hamis végrendeletet csináltat. Ő azzal mentette magát, hogy András paptól mindenekben teljhatalmat kapott, a végrendeletet az ő utasítására írta és pecsételte le. Lehetséges, hogy akkor már papi teendőket is ellátott, előbb a lemhenyi plébános káplánjaként, majd választott lemhenyi plébánosként.¹²³ (A lemhenyi templom a gazdagabbak közé tartozhatott, mert 1619-ben egy saját jobbágya is volt.¹²⁴) Ezt a feltevést az *Énekeskönyv*-ben olvasható sajátkezü bejegyzése támasztja alá: „Finita suffragia p[atris] Joanne[m] Czereij seniore[m] ipsa die Do[mi]nica Rogatione[m] Anno D[omi]ni 1650:

¹¹³ THALY Kálmán 1862, 101–103. A per 1884-ben közzétett, 1638. május 10-én kelt legfontosabb dokumentuma tizenkét, többnyire huszoneves személy tanúvallomását is tartalmazza: hárman a Károlyi család, ketten más háromszéki családok szentléleki jobbágjai voltak, de vallomást tett néhány helybeli gyalogszékely és egy kiskászoni személy is. (EOE, X, 19–21, 155–165.)

¹¹⁴ BONCZ Ödön 1886, 115–118.

¹¹⁵ COROI Artur 2003, 121, 129–130.

¹¹⁶ SzOkI, IV, 90–93. 1584. december 14.

¹¹⁷ *Czereij János énekeskönyve*, OSzK Kt, Oct. Hung. 1609, 86^r. Nemes Tamás Hidvégen és Héjjasfalván is minden eszközt felhasználta a más vallásúak, elsősorban az unitáriusok kálvinistává tételére. (NAGY Géza 2008, I, 131–132, 229.)

¹¹⁸ POKOLY József 1904–1905, II, 155; NAGY Géza 2008, I, 134, 312; *Új Magyar Múzeum*, 9. évf., I. kötet, 208–210. Az áttérésben azonban a források tanúsága szerint bizonyára volt némi nyomásgyakorlás.

¹¹⁹ BZENTZKY, Rudolphus 1699, 92^r.

¹²⁰ *Czereij János énekeskönyve*, OSzK Kt, Oct. Hung. 1609, 45^v. A hónap nevének csak az első két betűje olvasható.

¹²¹ Uo., 85^v.

¹²² VESZÉLY Károly 1860. 149, 153.

¹²³ SÁVAI János 1997, 1/127, 134. Megválasztásában nyilván felesége rokonainak is nagy szerepük volt.

¹²⁴ SzOkI Ús, IV, 617.

in Schola Lemhenijen[se] mp.”¹²⁵ Cserei János következő feljegyzése talán lemhenyi plébánossága első bizonyítéka: „Anno 1650” (az utolsó két számjegy olvasata elmosódottságuk miatt bizonytalan) „die 25 Dece[m]bris Ne[m]pe Joanni Bögözi Juniori de Almas. Defunct[us] est Joannes Beogeozi 1650 feria 2[secun]da rogatione[m]”.¹²⁶ Az előbbi bejegyzés szerint Cserei János 1650-ben Húsvét utáni ötödik vasárnapon a papi címet viselte a búzaszentelő körmeneten.¹²⁷

Itt kénytelenek vagyunk egy kis kitérőt tenni. Cserei János, mint láttuk, valószínűleg már 1650 előtt odahagyta a szentléleki római katolikus egyházközséget, *parochia Szentlelekiensis, ampla et primaria in tribus sedibus*, ahol – annak ellenére, hogy az esperes és minden plébános ágyast tartott, a vikárius pedig velük szemben tehetetlen volt, mert a protestáns egyházak és a fejedelem is őket támogatta – egy 1650-ben kelt jelentés jezsuita rezidencia létesítését is elképzelhetőnek tartotta.¹²⁸ Nem tudjuk, pontosan hol és milyen minőségben szolgált akkoriban, de ugyanazon évből fennmaradt a következő adat: „1650. Czerey Janos Deak junior hatolykai schola mester”.¹²⁹ Mint láttuk, Cs. Bogáts Dénes egy 1680-ban Hatolykán működő Cserei János nevű iskolamestert említett, de az általa megőrzött adat forrása elpusztulhatott 1945-ben a zalaegerszegi állomáson, ezért ma már nem azonosítható. Úgy véljük, hogy az 1650-es adat elírás vagy az évszám, vagy a *junior* szó esetében. A fentebbi, Lemhenyben kelt feljegyzésben nem egyértelmű, hogy Cserei János deák a *seniori* címet vagy a *senior* = *idősb* szót írta a neve után, amellyel némelyek tévesen azonosítják: mindkettőt rövidített formában is használták (*sen.*; *jun.*), így egy figyelmetlen másoló könnyen elírhatta. A kérdést

a forrásadatok elégtelensége miatt nyitva kell hagynunk, de megjegyezzük, hogy ha 1650-ben Hatolykán valóban működött volna egy ifjabb Cserei János nevű deák és iskolamester, az a mi deákunknak egyik, az 1620-as évek végén született fia lehetett, és – valószínűleg 1650-ben vagy 1651-ben – el is hunyt: ezzel volna magyarázható, hogy Csereiék 1651-ben született fiúgyermeküket is Jánosnak keresztelték.¹³⁰

A következő önéletrajzi bejegyzésében Cserei János már biztosan felszentelt papként mutatkozik be: 1652-ben, Márk evangélista ünnepén, április 25-én mondotta el első miséjét az almási kápolnánál.¹³¹ (Az almási kápolnára vonatkozhat a következő, keltezetlen 17. századi adat: *Az Almási mezeőben az Kápolna széken*.¹³² Az almásiakat 1765-ben is Lemhenyben anyakönyvelték.¹³³) Az 1652. szeptember 19-én kelt feljegyzés azonban nem biztos, hogy rá vonatkozik, bár Kelemen Gergely deák lemhenyi iskolamester volt: „Ludimagistrum praefati Patris Joannis... nomine Gregorium Literati, aliter Kelemen”.¹³⁴ Akkortájt vagy nem sokkal korábban szentelhettek pappá több nős férfit: az új páterek „vicarius híre és akarata nélkül papságra mentek”, de nem akarták alávetni magukat a vikáriusnak és a kánonoknak.¹³⁵

Egy polyáni perben 1653. január 4-én Pécsi István papról azt vallották, hogy kijelentette: „Czerei Mihály Uram igen regnal most r[a]itunk”.¹³⁶ Az idézet az 1628-ban Kézdiszéken tartózkodó vagy lakó későbbi görgényi főudvarbíró, majd csíki főkapitány Madéfalvi Cserei Mihályra vonatkozik.¹³⁷ (Baróti Cserei János és Madéfalvi Cserei Mihály kapcsolatáról egyelőre semmit se tudunk.)

Cserei János lemhenyi plébánosként – Gyergyai János főesperes mellett – tagja volt az 1656-os vizitatori testületnek.¹³⁸ Seniorként korábban is tagja

¹²⁵ *Czereij János énekeskönyve*, OSzK Kt, Oct. Hung. 1609, 101^v.

¹²⁶ Uo., 88^v. Almás Lemhennyel szomszédos.

¹²⁷ Az *Énekeskönyv*ben a búzaszentelő körmenetek egyik akkori szabálya is olvasható: „Suffragia de p[ro]cessionibus in diebus Rogationu[m] I: fit de sancto ad cuius Eccl[esi]am fit p[ro]cessio”. (*Czereij János énekeskönyve*, OSzK Kt, Oct. Hung. 1609, 93^v.)

¹²⁸ BENDA Kálmán – KENÉZ Győző 1989, 211, 215–216. A forrásra Csáki Árpád hívta fel a figyelmünket, amiért ezúton mondunk köszönetet. *Parochia Szentlelekiensis, ampla et primaria in tribus sedibus* = Háromszék (katolikus) egyházközségeinek legnépesebbike és legtekintélyesebbike a szentléleki.

¹²⁹ SÁL, Fond 74, *Czerey Jánosné Zathureczky Emília gyűjteménye*, Fasc. II, 150. Csáki Árpádnak ezúton köszönjük meg az adat rendelkezésünkre bocsátását.

¹³⁰ Az akkori névadási szokások egyikét lásd a 20. jegyzetben, Cserei János hatolykai iskolamester adatait pedig 23–25. jegyzetnél.

¹³¹ *Czereij János énekeskönyve*, OSzK Kt, Oct. Hung. 1609, 103^v; SÁVAI János 1997, 1/133. Almáson nem volt templom, csak kápolna: a papi szolgálatot a lemhenyi plébános látta el.

¹³² MOL, P 5, *Rétyi Antos cs. lvt.*

¹³³ MOL, O 105, *Almási Szabó család lvt.*

¹³⁴ MOL, P 612, *Szádeczky-Kardoss lvt. Apor cs. Humillima familia*

Aporiana. Ez a címe Apor Péter *Lusus mundi*ja két, Altorjai Márton Miklós deák által letisztázott, a Kazinczy Gábor által közöltől eltérő tartalmú, be nem fejezett változatának: a kéziratok lapszélein Apor Péter sajátkezű javításai és kiegészítései olvashatóak.

¹³⁵ SÁVAI János 1997, 1/125; VESZELY Károly 1860, 307, 313. Az új papok felszentelése a moldvai Bákóban is történhetett: 1654-ben a bákói római katolikus püspök 11 nős férfit szentelt pappá. (TÓTH István György 2005, III, 2027.)

¹³⁶ SÁVAI János 1997, 1/126.

¹³⁷ TÜDÖS S. Kinga 2003, 130–131. Madéfalvi Cserei Mihály 1628-ban Károlyi István egyik *testamentáriusa* volt. Akkortájt köthetett szorosabb ismeretséget az Apor családdal és ismerkedhetett meg jövődöbéli feleségével, Apor Ilonával, hacsak nem már Apor Ilona férjeként lakozott akkortájt Kézdiszéken, valószínűleg Altorján.

¹³⁸ SÁVAI János 1997, 1/127. A Háromszéki főesperesség legrégibbi ismert egyházlátogatási jegyzőkönyvei a csíksomlyói és a kantai iskola történetében felhasznált források szerint az 1634 és 1659 közötti időszakot ölelik fel. (SÁVAI János 1997, 2/446.) Ezt használhatta fel Apor Péter is a *Lusus mundi* befejezetlen és kiadatlan változatának megírásához. (MOL, P 612, *Szádeczky-Kardoss lvt. Apor cs. Humillima familia Aporiana*.)

volt különböző háromszéki római katolikus papi testületeknek, így maga is befolyásolhatta paptársai életének és tevékenységének megítélését.

II. Rákóczi György 1657 januárjában elindult szinte a teljes erdélyi haderővel – szövetségben X. Károly svéd királlyal és a kozákokkal – megszerezni a lengyel királyi koronát. Hadjárata kudarcba fulladt: júliusban megalázó békét kötött a lengyelekkel, 300 főnyi kíséretével visszatért Erdélybe, míg a had zöme Kemény János fővezérrel együtt tatár fogságba esett. Erdély csaknem öt évig (1657–1662) a török és tatár csapatok dúlásaival tetézett polgárháborúk anarchiájába fulladt.

Ebből a zűrzavaros időszakban való az egyik utolsó, általunk fellelt adat, amely lemhényi és kézdialmási plébánosként mutatja be Cserei Jánost: 1659. május 2. *Patre Joanne Cserei*.¹³⁹ Ez a dátum igen nagy fordulatot hozott az életében. László János generális vikárius és Tusa Mihály háromszéki főesperes 1659. április 7-én Szentléleken vizsgálatot indított a nős és/vagy ágyasságban élő plébánosok ügyében: 1659. május 2-án Felvinczi Ferencz, Hatolkai Demeter és Patzai György elzárásra ítéltettek, mert nejeiket nem akarták elbocsátani.¹⁴⁰ Úgy tűnik, Hatolykai Demeter és Patzai György meggondolta magát, mert Cserei János és Pécsi István plébánossal együtt hivatalos okiratban, ünnepélyesen és súlyos átok alatt kötelezte magát nemcsak a feleségétől való örök időkre szóló elválásra, hanem a vele való mindennemű közvetlen vagy közvetett kapcsolat teljes beszüntetésére is. Ezt az okiratot érdemes teljes terjedelmében idézni:

„1659. V. 2. Sub iisdem Regiis eadem die, possessioneque in praesentia Spectabilis ac Generosi Domini Clementis Mikes, supremi Capitanei Sepsi, Kézdi et Orbai, Francisci Mihálcz V[ice] J[udice] Regii sedis Kézdi de Polyán et Joannis Szacsvai de Esztelnek nobilium sequentes literae sunt confectae: Mi Cserei János pap, és Pécsi István pap, és Patzai György pap adjuk tudtára mindenknek, a kiknek illik, ez levélünknek rendiben, hogy in anno praefato, die et loco superius denominato, mi is magunkba szállván, és papi tisztünk- s kötelességünkrol meggondolkozván az Concilium Tridentinum szerint mindenkben élni akarván, szabad akaratunk szerint feleségünktől, melyekkel eddig hitünk s canon ellen éltünk, elválunk in perpetuum, soha nem beszélünk, nisi honestis et oculatis testibus, házakot nem frequentáljuk, semminemű commerciumot velek nem institualunk, soha nem is redeálunk többször az elhagyott asszonyokhoz. Isten minket úgy segéljen, sem pediglen másokat nem

requirálunk arról, nem is szólunk senkinek, hogy papi kötelességünk és canon ellen feleségünkhöz redeálnánk. Ha pedig fogadásunkat vagy in parte, vagy in toto violálnánk, eo facto egy vagy két bizonyság comprobálná, sine ullo juris processu megfogattasunk, in perpetuum detentioban legyünk. Hogyha pediglen reincurrálnánk az causaban, ezen dologban pert soha ne indíthassunk, hanem akarmi névvel nevezendő circularis tiszt úr vagy nemes ember által intercipiáltathassunk. Ha pediglen kötelességünkhöz magunkat nem tartanók, a föld mint Chore Datant és Abiront elnyeljen, az Istennek minden átka reánk szálljon, menyországából Luciferrel kizárassunk, az lelkünk ne üdvözüljön, a testünket a föld bé ne fogadja, az angyal ne várjon, Atya, Fiu, Szent-Lélek úgy segéljen, hogy azt mindenkben praestáljuk, a mit hitünk szerint subscribáltunk anno, die ut supra.

Stephanus Pétsi consentiens in omnibus m[anu] p[ropria].

Joannes Cserei subsripsi.

Georgius Patzai consentiens in omnibus juxta fidem meam.

Demetrius Hatolykai consentiens in omnibus punctis.”¹⁴¹

A fenti okiratban nincsszó a plébánosok már többnyire nagykorú és/vagy családós gyermekeiről, így lehetséges, hogy azokkal kapcsolatban maradhattak, bár ez magában hordta a gyermekek anyjával való kapcsolat lehetőségét és kockázatát is. Az eseményről, amely Gyergyai János esperesnek, a háromszéki nős plébánosok vezéralakjának végzetét is jelentette, mások is beszámoltak. (1699. január 31. „8. Illegitimus Archi=Diaconus Uxoratus decollatur, et Conjugia Sacerdotum cessant. Ex fictis illis conjugatis Sacerdotibus nequior Joannes Gyergyai Parochiali munere non contentus, Archi=Diaconatum in tribus Sedibus Háromszék dictis, ambiebat, quem per Haeretica patrocinia ab Haeretico Pr[inci]pe Rákóczi impetravit ad vitae dies, Patentibus Literis communitus. Exinde caepit Ecclesiae Jura, Canonesque convellere, nova statuta condere, nec pati coelibem in Háromszék Sacerdotem. Creatus Autem Supremus Capitaneus A[nno] C[hristi] 1659 Clemens Mikes Nobiles Catholicos convocavit praesentemque Joanne László G[enera]li Vicario, et Michaelae Tusa Archidiacono Catholico /:qui dein Societ[a]tem JESU ingressus huc rediit magna operatus pro Gloria DEI:/ consilium iniit, quo pacto possent Sacerdotes Uxorati eliminari? Conclusumque est ut Coactam in Szent Lélek Sacra Congregatione, Uxorati

¹³⁹ MOL, P 612, *Szádeczky-Kardoss lvt. Apor cs. Humillima familia Aporiana*. Ugyanezen kéziratban ugyanezen dátumon Patzai György és Pécsi István páter is szerepel.

¹⁴⁰ VESZÉLY Károly 1860, 314.

¹⁴¹ Uo., 314–315; MOL, P 612, *Szádeczky-Kardoss lvt. Apor cs. Humillima familia Aporiana*. Különös, hogy Hatolykai Demeter neve az okiratban nem szerepel, de azt egyetértőleg aláírta.

Sacerdotes, ...radus Officio, ac dignitate privarentur; quod et factum est: ut Joannes Gyergyai, illegitimus Archi=diaconus, multorumq[ue] Scelarum reus, judicialiter convictus, abductus est vinctus in Csík ad Arcem Szereda, ubi in carcere aliquot diebus detentus, priusquam a potentioribus haereticis, praesertim Paulo Béldi, eliberationem obtinuisset, jussu Clementis Mikes ante Portam Arcis est decollatus. Sic Sacerdotalib[us] conjugii, malim dicere Sacrilegis adulteriis, per auxilium Dei impositus fuit finis.¹⁴²⁾

Cserei János deák 176 levél (352 lap) terjedelmű, többször említett *Énekeskönyvében* a latin és magyar nyelvű, néhol kottázott egyházi énekeken, zsoltárokon, különböző tartalmú és célú imádságokon és verseken kívül zömükben magyar nyelvű szónoklat- és áldásszövegeket, evangéliumi idézeteket, nemesek és közrendűek számára írt halottbucszótokat, példabeszédeket, tanmeséket, ételrecepteket és egyéb szövegeket, egy ismeretlen tárgyú pénzügyi elszámolást, egy, nem a Cserei családra vonatkozó genealógiai táblázatot és egyéb szövegeket is találunk.¹⁴³ némelyik szöveget talán maga szerezte és kottázta. Az *Énekeskönyvben* iniciálénak kihagyott helyeket és három szép iniciálét is találunk: a szokásos tollpróbák se hiányoznak.¹⁴⁴ (Az *Énekeskönyv* lapjai eredetileg számozatlanok lehettek, bár az 56° laptól a 80° lapig eredetinek tűnő 17. századi számozással találkozunk.) A zenetörténészek figyelmét leginkább az *Énekeskönyvben* olvasható, kottákkal illusztrált, *De musica* című zeneelméleti szöveg keltette fel, amelynek leírását-másolását 1636 októberének közepén – a Szent Lukács evangélista ünnepe előtti hétfőn, délután 5 órakor – fejezte be¹⁴⁵ (ha a bejegyzés, mint véljük, erre vonatkozik), az irodalomtörténészekét Balassi Bálint két verse teljes, illetve nem teljes másolata (a másodikat valószínűleg egyik hivatali utódja, Bede András iskolamester másolta be az *Énekeskönyvbe* 1668-ban¹⁴⁶), a néprajzosokét és

a táplálkozástörténet kutatóiét pedig a megörökített betlehemes játék¹⁴⁷ (a ma ismert legrégebbi magyar nyelvű – a szakirodalomban Szentlélekiként számon tartott, Lukács evangéliumán alapuló – betlehemes játékot minden valószínűség szerint Cserei János deák másolta be az *Énekeskönyvbe*¹⁴⁸), illetve az ételreceptek szövege.¹⁴⁹

A *Kiben bűne bocsánatáért könyörgött akkor, hogy házasodni készült – Balassi Bálint nevére – Az nótája: Bánja az Úristen*¹⁵⁰ másolata keltezetlen: Cserei János deák úgy tudta vagy vélte, hogy Balassi eme verse Szent Dávid király 15. zsoltárának a summájából (*Domine ne in furore tua arguas – Isteni félelemről és jó életéről való tanúság*) ihletődött.¹⁵¹ A Cserei szellemi arculatához jól illeszkedő vers Balassi nyomtatásban legkorábban megjelent *Istenes versei* közé tartozik, amelyek az unitárius énekeskönyveken keresztül is ismeretesek voltak Erdélyben: kéziratban terjedő változatból került be az erdélyi unitárius énekeskönyv I. és II. kiadásába (1600, 1605–1607) és Hajnal Mátyás jezsuita imádságos könyvébe (1629). A hivatalos református énekeskönyvbe is bekerült 1640-ben és 1642-ben.¹⁵² A viszonylag korainak tekinthető másolat a költő műveinek háromszéki ismertsége – továbbá az unitárius és kálvinista könyveknek az itteni katolikusokra gyakorolt hatása – fontos bizonyítéka: Balassi *Istenes versei* első bártfai (1632 és 1635 között) és bécsi képes (1632 és 1635 között) kiadása és az azokat követő továbbiak is protestáns színezetűek voltak, de még a katolikus jellegű nagyszombati képes kiadás (1699) szövegét is egy késői protestáns kiadásból vették át.¹⁵³ Korántsem biztos, hogy Cserei János deák nyomtatott példányból másolta ezt a verset, bár Csákány János vagy György deák 1635 után magával hozhatta a verset tartalmazó kötetet magyarországi útjáról, és egy ilyen kötetet más úton is beszerezhetett, vagy 1640-ben, kolozsvári tartózkodása idején meg is vásárolhatott, de Balassi versei a 17.

¹⁴² BZENTZKY, Rudolphus: 92°, 93°. Lásd Apor Péternek az ezen eseményre utaló sorait a Tusa Mihályról szóló szócikkben is.

¹⁴³ Az *Énekeskönyv* kissé hiányos leírása – némely olvasati hibákkal – megtalálható a *RMKT*, XVII/7, 625–626. lapján. A *RMKT*, XVII/7, 9. és 11. kötet közli az *Énekeskönyv* néhány szövegét is. Annak részletezése, hogy melyik szöveg kinek a kézírása és mikor íratott le, amint 8. jegyzetünkben is megírtuk, meghaladja témánk kereteit.

¹⁴⁴ *Czereij János énekeskönyve*, OSzK Kt, Oct. Hung. 1609, 110°, 111°, 118°, 124°, 125°, 133°.

¹⁴⁵ Uo., 88°. A *De musica* eredetijének kutatása – mivel az *Énekeskönyvben* olvasható szövegnek Cserei János deák csak az általunk feltételezett másolója, kompilátora, de nem szerzője – nem érdektelen feladat, de meghaladja témánk kereteit. Az *Énekeskönyv* egyik kottájának sorai közé beírták az 1640. évszámot.

¹⁴⁶ *Czereij János énekeskönyve*, OSzK Kt, Oct. Hung. 1609, 11°, 33°–48°, 79°, 137°, 142°, 174°, 175°.

¹⁴⁷ Uo., 134°–137°. Közlés: SCHRAM Ferenc 1964, 497–502.

¹⁴⁸ SCHRAM Ferenc 1964, 497–502. (*Czereij János énekeskönyve*, OSzK Kt, Oct. Hung. 1609, 134°–137°.)

¹⁴⁹ Közlés: CSEREY Gábor 2000, 7–11. Cserei János deák valószínűleg lemásolta valaki számára az *Énekeskönyvben* lévő ételrecepteket, mert a következő mondatot szúrta be közéjük: „Most teöbbit Nem Irhatok Ura[m] de osztá[n] ebed után fel Jövök”. (*Czereij János énekeskönyve*, OSzK Kt, Oct. Hung. 1609, 22°.)

¹⁵⁰ Lásd: ECKHARDT Sándor 1951, I, 78–79.

¹⁵¹ *Czereij János énekeskönyve*, OSzK Kt, Oct. Hung. 1609, 11°, 12°.

¹⁵² KLÖSZ Jakab 1640; BREVER Lőrinc 1642. (Lásd: ECKHARDT Sándor 1951, I, 7–8, 11–12.) Az utóbbira egyháztörténészek is hivatkoznak. (NAGY Géza 2008, I, 256.)

¹⁵³ ECKHARDT Sándor 1951, I, 9, 21. (E munka 10. és 21. lapján emlitenek egy 1664-es kassai, egy 1676-os pozsonyi és egy 1695-ös löcsei kiadást is, az 1679-es bártfai kiadást pedig harmadik kiadásnak tekintik.); SZTRIPSZKY Hiador 1967, I, 107.

század folyamán még sokáig kéziratos másolatokban is közkézen forogtak. Balassi *Istenes verseit* Bártfán 1635 és 1640 között és 1679-ben, Váradon 1640 körül, 1646-ban, 1652-ben és 1652 és 1660 között, Lőcsén 1640 körül, 1670-ben, 1683-ban, 1693-ban és 1700-ban, Kassán 1665-ben, Pozsonyban 1676-ban (és a 17. században még egyszer), Kolozsváron 1677-ben, 1681-ben, 1691-ben, Debrecenben 1692-ben adták ki *Balassa Bálint és Rimai János istenes énekei* címmel, 1635 után Péczeli K. Imre *Istenes verseivel* együtt.¹⁵⁴

A katonáskodó székelyek lelkiületéhez közelebb álló *In laudem confinium: (A végek dicséretére) Egy katonaének – Az Csak búbanat nótájára* az említett bécsi képes kiadáson, a két unitárius, a jezsuita és a két református énekeskönyvön kívül – bár nem Istenes vers – Balassi verseinek fentebb felsorolt kiadásainak mindegyikében megtalálható.¹⁵⁵ Tekintve az 1668-as másolási keltezést, van némi valószínűsége, hogy az 1632 és 1665 között megjelent nyolc kiadás valamelyik példánya Cserei János és/vagy Bede András kezébe – vagy birtokába – került, de nehéz volna megállapítani, kéziratból vagy nyomtatott példányból másoltatott-e.

Az *Énekeskönyv* a 19. század eleji bejegyzések tanúsága szerint az ozsdolai Zsögön család birtokába került.¹⁵⁶ Bede András Cserei János pártfogoltjaként kerülhetett Barótról Kézdiszékre, 1635 után, felesége pedig valószínűleg Cserei János elsőszülöttje, Anna volt.¹⁵⁷ Nem tudjuk, korábban mely falvakban szolgált, de 1675-ben Ozsdolán találjuk,¹⁵⁸ ami magyarázatul szolgálhat az *Énekeskönyv*nek a Zsögönök birtokába való jutására. Az *Énekeskönyv* ma az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárának egyik igen becses darabja. Az *Énekeskönyv*ben olvasható két népdaltörredék és egy népi halottsirató-ének töredéke az írásképp alapján inkább 19. századnak tűnik,¹⁵⁹ épp úgy, mint a lemhenyi Bencze családra vonatkozó, keltezetlen feljegyzések, de az ozsdolai Vas Pálra és Vas

Miklóstra vonatkozóak – bár ugyancsak keltezetlenek – bizonyosan 17. századiak.¹⁶⁰

Cserei Jánost – a gyakorlati okokon kívül – többek közt az készíthette saját kéziratos *Énekeskönyvé*nek elkészítésére, hogy bár bizonyára volt egynéhány nyomtatott könyve, például latin és/vagy magyar nyelvű Bibliája, énekeskönyve stb., az őt érdeklő könyveket anyagi vagy egyéb okokból kifolyólag nem sikerült beszereznie, így azokat pap- és deáktársaitól kellett kölcsönkérnie. A szerzetesek, papok és deákok egyébként mindenkor munkájuk fontos részének tekintették az írást, amely elsősorban a jelentős dolgok – Isten ígéje és a hozzá fűzött magyarázatok, liturgiai formulák, szertartások, tulajdonjogi ügyletek és rendkívüli események – rögzítésére szolgált, és mint ilyen, abban a korban, amelyben még kevesen művelték, az írás és művelője a szokás által is megerősített részese volt a hatalomnak.¹⁶¹ Cserei János *Énekeskönyve* írása közben is a hagyományok és a szokások által az írástudóval és az írással szemben támasztott igényeknek tett eleget. A kottázott énekek szövegét, valamint néhány más szöveg címét és/vagy kezdősorait például a minuszkuálkhoz hasonló betűkkel írta,¹⁶² talán mert azokat nyomtatott könyvből másolta, de többségüket folyóírással rögzítette: írásképe alapján úgy véljük, hogy például 1652-ben a látása már nem volt a régi, a keze sem volt már olyan biztos, esetleg épp beteg volt, vagy nagyon kimerült lehetett.

Ismeretes, hogy Erdélyben még a 18. században is a kéziratos könyvet, a könyvkötővel bekötött kódexet tekintették igazi könyvnek. Apór István kincstartó is elsősorban kéziratosokat gyűjtött, Apór Péter vagy Cserei Mihály egy évszázaddal Cserei János kora után se szorgalmazta írásai kinyomtatását, ilyesmi a jelek szerint eszükbe se jutott,¹⁶³ de még a 19. század első felében is kéziratosokat gyűjtöttek és cseréltek egymással az erdélyi írástudók.¹⁶⁴ Ebbe a sorba illeszkedik Cserei János előszeretete a kéziratos könyv iránt.

¹⁵⁴ SZTRIPSZKY Hiador 1967, I, 116, 117, 128, 140, 154, 165, 190, 191, 193, 199, 218, 220, 221, 239; SZABÓ Károly 1879, I, 498, 506, 517, 534, 566, 571, 578, 621, 637. Az utóbbi munka 180. lapján kérdőjellel említene egy 1604-es lőcsei kiadást is.

¹⁵⁵ ECKHARDT Sándor 1951, I, 112, 245.

¹⁵⁶ A Zsögön család tagjainak tulajdonítható változatos tartalmú bejegyzéseken kívül valamelyik családtag méhészeti tanácsokat is bért az *Énekeskönyv*be. (*Cserei János énekeskönyve*, OSzK Kt, Oct. Hung. 1609, 102^v, 104^r.)

¹⁵⁷ *Cserei János énekeskönyve*, OSzK Kt, Oct. Hung. 1609, 137^r, 142^v.

¹⁵⁸ COROI Artur 1998, 30.

¹⁵⁹ *Cserei János énekeskönyve*, OSzK Kt, Oct. Hung. 1609, 104^r, 127^r, 162^r.

¹⁶⁰ Uo., 148^r, 149^v, 157^r.

¹⁶¹ DUBY, Georges – LARDREAU, Guy 1993, 68–69.

¹⁶² *Cserei János énekeskönyve*, OSzK Kt, Oct. Hung. 1609, 110^r, 111^v, 117^v, 118^r, 124^v, 125^v, 129^v, 131^v, 178^r. Minuszkuál = a kódexírók és -másolók által használt, szépen formált kisbetűk, amelyek az első nyomtatott szövegek betűinek mintájára is szolgáltak.

¹⁶³ SZÁDECZKY Lajos 1903, VI–VII, XIV, XXXIII; I, 29, 42, 115–117, 205, 390, 413; II, 96, 157, 169–170, 208; KAZINCZY Gábor 1863, V, VIII, 7, 18, 21, 252, 254, 263–264, 296–299, 303, 305–309, 315–316, 330, 339–340; SZABÓ György – TARNAI Andor 1988, 407; BIRÓ Vencel 1935, 164.

¹⁶⁴ Felsőcsernátoni Bod Péter 1746-ban, tehát még Apór Péter életében levelet váltott Cserei Mihállyal, de sem az ő, sem az Apór Péter munkáiról nem tudott, míg Benkő József mindkettőjük munkáit ismerte, és hírt adott az Apór-kortárs, Apór Péterhez közelálló tollforgatóról, Altorjai Mihályról is. (BOD Péter 1982, 461–463; SZABÓ György – TARNAI Andor 1988, 51–54, 125–128, 129–130, 148–149, 301–305, 312–313, 314–319, 331–339, 359–360, 400–416.)

Szolgálati helyein más deákokhoz, iskolamesterekhez, rektorokhoz hasonlóan Cserei János bonyolította le mindenkorai egyházközsége teljes írásbeli ügyintézését, ő őrizte és vezette egyházközsége jegyzőkönyvét (Protocollum ecclesiae), egyházközsége bíróságának – a megyeszékhének – a jegyzőkönyvét, számon tartotta az egyházközség tagjainak kötelezettségeit és azok teljesítését, az egyházi személyek jövedelmeit, a templom számára tett adományokat stb. Amennyiben ezen dokumentumok fennmaradtak, tanulmányozásuk nagymértékben elősegítené Cserei János pályafutásának, az illető egyházközségek életének, az egyházi épületek történetének stb. alaposabb megismerését. (Előfordult, hogy az egyházközség jegyzője egyszemélyben a faluközösségé is volt.)

Az *Énekeskönyv* megírásának okai közül nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt, hogy az egyházi szertartások során felhangzó énekek betanítása, gyülekezetük kórusának vezénylése a deákok, iskolamesterek, rektorok legfontosabb feladatai közé tartozott. Cserei János deák nyilván nemcsak a maga gyönyörűségére szerzett nem mindennapi tudást és jártasságot az egyházi zene és ének terén, hanem ismereteit bizonyára felhasználta működése során is, és joggal feltehető, hogy maga is kitűnő énekes volt, talán valamilyen hangszeren is játszott.

Cserei Jánosnak az ugyanazon községekben működő, eddig szóba nem került és általa nem említett kortársai közül az összeírások és más források alapján a következőket említhetjük meg:¹⁶⁵

- 1620. január 21. † *Balas Pap Kijzdi Zeki Zent Lelekij Predicator*; 17. század. É. n. *Balas pap Uram Zentlelekij*.¹⁶⁶

- 1633. november 19. *Kezdizeki Istvan Deak primipilus*.¹⁶⁷ (Lemhényben kelt iratban.) Talán azonos az 1635-ös lustrában Lemhényben szereplő lófőrendű István deák Cimbalmossal, akinek „Eőczje Mihali g[yalog] m[ustrált]”, a lófőrendű András deák viszont 1635 előtt elhunyt, de felesége és fiai még éltek.¹⁶⁸

- Szentléleken a gyalogrendű Deák Péter 1635 előtt hunyt el, örökségét öccse, István deák bírta; a gyalogrendű Dávid István deák ugyancsak 1635 előtt hunyt el, örökségét pedig Csengeri Balázs bírta a vármegyére.¹⁶⁹ Nincs kizárva, hogy Cserei János deák az utóbbi utódjaként került Szentlélekre.

- 1635. január 17. *Michael Beneő Almasi Kezdi Szeki m[anu] p[ropria]*. Bethlen Gábortól nyert címereslevelet: tanultabb ember lehetett, 1635-ben még nőtlen volt.¹⁷⁰

Háromszék főesperese 1642-ben Kászoni Miklós gelencei plébános volt.¹⁷¹ Cserei János nem említi, pedig kapcsolatban kellett lennie vele: 1648. szeptember 20. „† Kaszoni Miklos Pap Kezdi Szekbe[n] Eztelneki Parochus... Nicolaus Kaszoni”;¹⁷² 1652. szeptember 12. „P[atrem] Nicolaum Kászoni, quid in Processione, et Templo Szentlélekiensi praesente Patre Joanne serviverit”; 1659. április 7. előtt: *Nicolaus Kászoni Archidiaconus*.¹⁷³ Kászoni Miklóst 1651-ben lemhényi nő plébánosként említették, és egyes adatok szerint 1653. január 5-én már csak az özvegye élt.¹⁷⁴

Cserei János életéről több adatot nem találtunk, de életrajza itt nem zárul le véglegesen: a jövőbeli kutatók újabb adatokkal gazdagíthatják, és válaszolhatnak a nyitva maradt kérdésekre. A baróti Cserei család leszármazottai ismereteink szerint a 17–19. században katolikusok voltak, és közülük került ki Cserei Dániel baróti katolikus kántor: (1750. szeptember 28. *Daniel Cserei Cattholi[c]i Relig[i]onis] Cantor*.¹⁷⁵ Más adatok is fennmaradtak róla, de nem tudni, milyen családi kapcsolatban állt az 1752-ben ugyancsak Baróton szolgáló Cserei Pál kántorral.¹⁷⁶ Érdekes módon, a család protestánsként ismert nagyajtai ágából is eredt két római katolikus plébános-esperes: Nagyajtai Cserei József 1797 és 1809 között, a bátyja, Nagyajtai Cserei Imre pedig 1810-ben volt marosvásárhelyi plébános és marosi esperes.¹⁷⁷

¹⁶⁵ Nem soroljuk fel azon írástudó kortársait, akikről adatokat találni más kiadványokban. (SÁVAI János 1997, 1/109–140.)

¹⁶⁶ MOL, P 5, *Rétyi Antos cs. lvt.*

¹⁶⁷ Uo.

¹⁶⁸ *SzOkl Ús*, V, 177.

¹⁶⁹ Uo., 163. Deák Péter és öccse ismeretlen okból kétszer szerepel az összeírásban.

¹⁷⁰ MOL, P 2002, *Rétyi Székely cs. lvt.*; *SzOkl Ús*, V, 173.

¹⁷¹ VESZELY Károly 1860, 301–316, 374.

¹⁷² MOL, P 5, *Rétyi Antos cs. lvt.* Már 1648. július 15-én is esztelneki plébános volt, de nem tudjuk, hol szolgált 1648. május 13-án. (SÁVAI János 1997, 1/119, 129, 132.) A katolikusok az

általuk szerkesztett iratokat gyakran kezdték kereszttel.

¹⁷³ MOL, P 612, *Szádeczky-Kardoss lvt. Apór cs. Humillima familia Aporiana*.

¹⁷⁴ SÁVAI János 1997, 1/129–130, 135.

¹⁷⁵ MOL, F 393, *Specificatio Juxta Commissionem Excelsae Directricae Commissionis de dato Cibinij 28. 7[septem]bris. Anno 1750. Emanat[ae]. 2[secund]o Cantorum penes actuales Parochos servientium*.

¹⁷⁶ COROI Artur 1998, 13; VESZELY Károly 1868, 5, 7–9, 13–15, 17, 20–105.

¹⁷⁷ VESZELY Károly 1860, 369.

Fontosabb adatok a dolgozatban előforduló személyekről és családjukról

(Függelék)

Dienes Mátét 1614-ben és 1635-ben a baróti nemesek között tartották számon, és mivel ő maga Szentkatolnán tartózkodott az 1635-ös mustra idején, helyette a fia mustrált Baróton egy lóval. A baróti Dienes család tagjait a 17. században a nemesek és a lovasok között tartották számon: talán Középpajtáról származtak, ahol a hasonló nevű család tagjai 1602 és 1635 között szabadosok, lófők és jobbágyok voltak.¹⁷⁸

Orbán Gergelyt 1614-ben béna, nyomorult baróti szabadosként tartották számon: gyermektelen vagy csak leánya volt, mert 1635 előtt elhunyt után örökségét Pap János bírta.¹⁷⁹

Csákány Ferencet 1602-ben a lemhenyi szabadosok, 1614-ben a Petky idejébeli gyalogosok, 1619-ben a lófők, 1635-ben a régi lófők között tartották számon: 1619-ben négy ökre, négy tehene, három lova és egy fejekötött jobbágya volt. A lemhenyi Csákány család tagjait a 17. században a szabadosok, a gyalogok, a lófők és a jobbágyok között tartották számon.¹⁸⁰

Bede András a két baróti Bede János nevű gyalogszékely egyikének a kisebbik fia volt, 1635-ben még egy kenyéren élt apjával és Gergely nevű bátyjával: a két fiú akkor épp szolgálta. A baróti Bede család tagjait a 17. században a szabadosok, a gyalogok és a lófők között tartották számon: egyikük 1635 előtt elkötött Marosszékre.¹⁸¹ A Bede családnak számos ága élt Baróton a 17–19. században, közülük három az 1700-as években római katolikus plébános lett.¹⁸² 1808. április 2. *Miklosvárszéki Baróti Bede Hector Ur Nemes Miklosvárszéki[ne]k hites Assessora, Nobilis.*¹⁸³

Altörjai Apor István 1692-ben első ízben 12, másodízben 100 forintot adományozott a Thököly-járás által megkárosított baróti plébániának, Altörjai Mihály Miklós pedig ugyanakkor egy ezüst kelyhet és egy ezüst páténát csináltatott a *baróti templomhoz*.¹⁸⁴ Apor István kincstartó 1673 táján feleségül vette özvegy Csíkszentgyörgyi Kelemen Istvánné Csintalan Zsófiát, Báthori Zsófia egykori udvarhölgyét, és I. Apafi Mihály 1676-ban Apor Istvánt nevezte ki az asszony három gyermeke gyámjává: Csintalan Zsófia 1678-ban hunyt el.¹⁸⁵

Szentmiklósi Mátyás valószínűleg Moldvában szolgált ferences szerzetesként, ezért nevezhették 1638-ban Oláh Mátyás-

nak, megjegyezve, hogy ágyasságban él. Legkésőbb 1633-tól szolgált Szentkatolnán, ahol 1638-ban 92 nős férfiú találtatott: még 1652. szeptember 12-én is ugyanott említették,¹⁸⁶ és valószínűleg 1653. december 9-én is ott szolgált, bár 1648. június 15-én mint ozsdolai plébános tűnik fel.¹⁸⁷

Gelencei Kozma Péter 1634-ben, majd 1637-ben – ekkor gelencei plébánosként – tűnik fel mint Háromszék főesperese,¹⁸⁸ 1638-ban pedig már a 150 nős férfit számláló Altörján szolgált,¹⁸⁹ de Cserei János feljegyzése szerint 1639. Húsvétvasárnapja utáni kedden visszatért lakni – és talán szolgálni is – Szentlélekre.¹⁹⁰ (1638-ban valószínűleg az ő nevét torzította el Leone da Modica jelentése: *Dominus Petrus Kaszonj, alias Kelenszi, archidiaconus.*¹⁹¹) Távollétében Szentléleken és filiájában, Kiskászonban, amelyek 1638-ban együttesen 132 nős férfit számláltak, **Csiszér Péter** szolgált, aki szintén szigorú cölibátusban élt.¹⁹² 1637. január 18. „Petrus Kozma Archidiaconus Trisedensis coelibem fuisset”.¹⁹³ Talán az ő fia volt az 1677-ben, a pestis idején, és az 1698-ban, a Kálnoki Sámuel szentléleki inventáriumában említett szentléleki Kozma Péter deák, Dimjén Kelemen feleségének és gyermekeinek egyik gyámja.¹⁹⁴

Vasmat Bálint úgy kerülhetett a filiáival, Almással és Csomortánnal 1638-ban 110 nős férfit számláló Esztelekre 1635 táján, hogy ismeretlen nevű nős plébános elődjének felesége még 1638 előtt elhunyt, ő maga pedig megvakult, és így tovább nem szolgálhatott.¹⁹⁵ Vasmat Bálint ágyasságban élő parochus 1638-ban Szárazpatakon és filiájában, Peselneken szolgált, ahol akkor összesen 120 nős férfi találtatott. Korábban – 1635 előtt – Csöbörcsökre futott egy asszonnyal, és csak öt év eltelte után tért vissza a Székelyföldre: 1648-ban is ő a peselneki plébános, a fia Vasmat Péter.¹⁹⁶ Vasmat Bálint valószínűleg Csíkszékről került Kézdiszékbe, ahol Csíkszentmihályon a Vasmat családnév 1602-től 1683-ig folyamatosan élt, míg a kézdiseki Martonfalván csak 1683-ban bukkan fel.¹⁹⁷

Kozmási Gergely deák, rector, schola mester valószínűleg azonos Kelemen Gergely deákkal, aki 1641. május hó elseje és 1652. szeptember 19. között szolgált Nagynyujtódon, időközben talán Lemhenyben és Almásban is.¹⁹⁸ Ha nem egyszerű névazonosságról van szó, Kelemen Gergely igen hosszú életű volt:

¹⁷⁸ *SzOkl Ús*, IV, 70, 370, 381; V, 18, 31; VII, 202, 303; VIII, 136.

¹⁷⁹ *SzOkl Ús*, IV, 381; V, 19.

¹⁸⁰ *SzOkl Ús*, IV, 52, 448, 615, 617; V, 177; VII, 209, 245.

¹⁸¹ *SzOkl Ús*, IV, 71, 381; V, 17–19; VII, 349; VIII, 136, 206; TÜDÖS S. Kinga 2003, 174.

¹⁸² VESZELY Károly 1868, 7–9, 12–13, 16–17, 20–105, 192, 196.

¹⁸³ MOL, P 297, *Gyenge cs. lvt.*

¹⁸⁴ VESZELY Károly 1868, 106, 190.

¹⁸⁵ BIRÓ Vencel 1935, 17.

¹⁸⁶ MOL, P 612, *Szádeczky-Kardoss lvt. Apor cs. Humillima familia Aporiana*; BAKK Pál 2001, 112; TÓTH István György 2002, II, 922–927. Stefano a Salina bosnyák obszerváns ferences szerzetes jelentése erdélyi egyházlátogatásáról, 1638. Veszely Károly nem említi.

¹⁸⁷ SÁVAI János 1997, 1/129, 131, 133.

¹⁸⁸ Uo., 1/117, 129, 132; VESZELY Károly 1860, 301–316, 374.

¹⁸⁹ TÓTH István György 2002, II, 922–927. Stefano a Salina

jelentése erdélyi egyházlátogatásáról, 1638.

¹⁹⁰ *Czerei János énekeskönyve*, OSzK Kt, Oct. Hung. 1609, 82°.

¹⁹¹ TÓTH István György 1994, 253. Kiskászon Szentlélek filiája volt, a Kelenszi pedig nyilván a Gelencei torzítása, és nem zárható ki, hogy Kozma Péter pap kászoni születésű lett volna.

¹⁹² TÓTH István György 2002, II, 922–927. Stefano a Salina jelentése erdélyi egyházlátogatásáról, 1638.

¹⁹³ MOL, P 612, *Szádeczky-Kardoss lvt. Apor cs. Humillima familia Aporiana*.

¹⁹⁴ TÜDÖS S. Kinga 2003, 268–271; TÜDÖS S. Kinga 1998, 211–216.

¹⁹⁵ TÓTH István György 2002, II, 922–927. Stefano a Salina jelentése erdélyi egyházlátogatásáról, 1638.

¹⁹⁶ Uo.; SÁVAI János 1997, 1/119–121, 148.

¹⁹⁷ *SzOkl Ús*, IV, 80–81, 517–519; VI, 208–209, 211; VIII, 29, 85, 190.

¹⁹⁸ MOL, P 5, *Rétyi Antos cs. lvt.*; MOL, P 612, *Szádeczky-Kardoss lvt. Apor cs. Humillima familia Aporiana*; COROI Artur 1998, 29.

Altörján már 1603-ban is tanított.¹⁹⁹ Kelemen Gergelyre vonatkozik az 1641-es és az 1652–1653-as hibás olvasatú adat is.²⁰⁰ Kelemen Gergely deákot valamikor 1634 és 1659 között így említették: „Gergeli Deak alias Kelemen, ki mostan Kezdi Szekben Nyujtod Megjenek oskola mestere”.²⁰¹ Kelemen Gergely 1651-ben és 1655-ben valószínűleg Szentléleken is szolgált.²⁰²

Damokos Tamást valamikor 1634 és 1659 között, talán 1649-ben *Tamas deak alias Damokos, Sarfalvi Oskola mesterként* említették.²⁰³

Altörjai Apor Lázár – az író Apor Péter nagyapja – az 1630-as években és az 1640-es évek elején Kézdiszék alkirálybírája volt, 1635-ben négy lóval mustrált az altörjai nemesek között. Végrendelete 1643. augusztus 11-én kelt: Apor Péter megemlégett, hogy Karatnai Könczei András „könyvébe” – egy kézirat naplóba – nagyapjának, Apor Lázárnak 1643. augusztus 15-én bekövetkezett halálát is feljegyezte. Anyjának, Apor Andrásné Lázár Borbárának 1619-ben még jobbágysai voltak Lázárfalván.²⁰⁴ Apor Lázár 1639. június 21-én I. Rákóczi Györgytől a gelencei Mikes-féle részjószágot kapta.²⁰⁵ (A Karatnai Könczei családban, amelyből a szentléleki Könczeiek is sarjadtak, régi hagyomány volt a naplóírás. Köntzei András után, a 19. század elején a család Altörján lakó tagja, Könczei Antal,²⁰⁶ majd a 19. század második felében Könczei Elek hagyott hátra érdekes és értékes feljegyzéseket.²⁰⁷ Könczei Elek, illetve fivérei leszármazottai között tanítókat is találunk.)

Illyés Istvánt 1602-ben, 1614-ben (ekkor háromjobbágys gazda és esküdt volt), 1619-ben és 1635-ben a futásfalvi lófők között tartották számon, bár az utóbbi összeírás idején már nem élt: lehetséges, hogy halála bekövetkezett közvetlenül vagy közvetve összefügg háza 1634-ben történt leégésével. Említették 1603-ban is. A futásfalvi Illyés család tagjait 1602 és 1635 között a lófők között tartották számon, de egyikük szegénysége miatt szolgálni kényszerült.²⁰⁸

Felföldi Ferencz Pap már 1624. május 3-án is *Haromzeki Esperest* volt,²⁰⁹ gelencei plébánosként 1628-ban és 1632-ben ugyancsak, 1634-ben pedig utaltak egykori esperesi voltára: talán Szárazpatakon is szolgált.²¹⁰ Leone da Modica 1638-as jelentésében szerepel egy *Dominus Georgius Ferench*, aki valószínűleg nem azonos vele, hacsak nem elírásról van szó.²¹¹

Varga Jánost 1635-ben a sárfalvi gyalogok közé sorolták, de akkor már a fia, Ferenc sem élt, tehát ő lehetett az, akit 1602-ben és 1614-ben a szabadosok, 1619-ben a gyalogok közé soroltak, míg 1635-ben két másik Varga János is felbukkan a gyalogok

közt: egyikük özvegy Varga Istvánné, másikuk Varga László fia. Varga László fiának a felesége lehetett a vádló, mert bár ő volt a nagyobb, öccse, Balázs mustrált: lehetséges, hogy még 1676-ban és 1680-ban is élt. A sárfalvi Varga család tagjait a 17. században a szabadosok, a gyalogok, a lófők és a lovasok között tartották számon.²¹²

Ferencz Mihály valószínűleg nem sárfalvi volt, hanem Ferencz Péter szentléleki gyalogszékely 1635-ben említett fia: talán azonos az 1670-ben említett szentléleki lovassal. A szentléleki Ferencz család tagjait a 17. században a lófők, a szabadosok, a civis-gyalogok, a gyalogok és a lovasok között tartották számon.²¹³

Gál Jánost 1602-ben a hilibi lófők, 1614-ben és 1635-ben a hilibi nemesek közé sorolták, utóbb Gál János nevű fiával együtt: róla lehet szó, nem pedig az 1614-ben a gyalogok közé sorolt Gál János minorról, akinek fiai 1635-ben szintén gyalogként mustráltak. A hilibi Gál család tagjait a 17. században és a 18. század elején a szabadosok, a gyalogok, a lófők, a lovasok és a nemesek között tartották számon.²¹⁴

Héja Jánost 1602-ben a sárfalvi szabadosok közé sorolták, de 1614-ben már két szabados Héja János szolgált lovon: őket 1619-ben ismét a gyalogok közé sorolták. 1635-ben három Héja Jánost soroltak a nemesek és egyet a régi lófők közé, de az utóbbi már nem élt. A hilibi Héja család tagjait a 17. században a szabadosok, a gyalogosok, a nemesek, a lófők, a lovasok és a jobbágysok között tartották számon.²¹⁵ Egyelőre lehetetlen eldönteni, melyikük volt Cserei János kézenfogott közbíró-társa.

Jancsó Gábort nem találtuk a sárfalvi összeírásokban, csak Jancsó Gáspárt, aki 1614-ben és 1619-ben is gyalogos volt, de 1614-ben lovon szolgált, 1635-ben pedig bíróságot viselt, és a régi lófők közé sorolták, de fiúutódja nem volt, mert veje, Fejér Jakab mustrált egy lóval. A sárfalvi Jancsó család tagjait a 1602 és 1635 között a szabadosok, a gyalogok és a jobbágysok között tartották számon.²¹⁶ Lehetséges, hogy Jancsó Gábor sárfalvi születésű volt, de nem ott lakott.

A baróti **Pál** családot a 17. században a szabadosok, a gyalogok, és a lovasok között tartották számon. Pál György 1680-ban a lovasok közt szolgált, volt egy fia és annak is egy fia: ifjabb Pál György 1683-ban a gyalogok közt szolgált.²¹⁷

A baróti **Deák** családot a 17. században a jobbágysok és a lovasok között tartották számon: Deák Bálintnének, Barolti Miklósné ősjobbágysának egyik fia György volt.²¹⁸ A két baróti család azonossága nem valószínű.

¹⁹⁹ COROI Artur 1998, 11.

²⁰⁰ SEBESTYÉN Kálmán 1995, 134.

²⁰¹ SÁVAI János 1997, 1/128.

²⁰² Uo., 1/131, 134.

²⁰³ Uo., 1/128, 134.

²⁰⁴ *SzOkl Ús*, IV, 430, 444, 514, 522, 524–526, 583, 599, 610–611, 642–643; V, 154–156, 158–159, 188–189; TÜDŐS S. Kinga 2003, 132–134, 153–155; KAZINCZY Gábor 1863, 15. stb.

²⁰⁵ MOL, F 1, XXII, *Liber Regius Georgii Rákóczi I.*, 133–134.

²⁰⁶ SÁVAI János 1997, 2/912–915.

²⁰⁷ A Kovászna megyei napilap, a *Megyei Tükör* melléklete, a *Fórum* 1978-as áprilisi száma 18–19. lapján közölt belőle részletet Tompa Ernő.

²⁰⁸ *SzOkl Ús*, IV, 49, 437, 597; V, 154; TÜDŐS S. Kinga 2003, 102.

²⁰⁹ MOL, P 5, *Rétyi Antos cs. lvt.* (Nyujtódon kelt iratban.)

²¹⁰ VESZELY Károly 1860, 301–316, 374; VESZELY Károly 1868, 112; SÁVAI János 1997, 1/117, 132.

²¹¹ TÓTH István György 1994, 253.

²¹² *SzOkl Ús*, IV, 54, 452, 621; V, 188–189; VII, 208, 245–246, 321, 340.

²¹³ *SzOkl Ús*, IV, 50, 435, 602; V, 162, 165; VII, 207, 317.

²¹⁴ *SzOkl Ús*, IV, 60–61, 464–465; V, 106–107; VII, 215, 330, 345; VIII, 200; TÜDŐS S. Kinga 2003, 358.

²¹⁵ *SzOkl Ús*, IV, 54, 452, 621; V, 187–188; VII, 208, 245–246, 321, VIII, 176.

²¹⁶ *SzOkl Ús*, IV, 452, 621; V, 187–189.

²¹⁷ *SzOkl Ús*, IV, 70–71, 381–383; V, 18; VII, 303–304; VIII, 136–137, 207.

²¹⁸ *SzOkl Ús*, IV, 381–383; VII, 304; VIII, 136–137.

Csupor István – öt deákként is említették – a Bethlen Gábor által 1617. május 5-én nemességre emelt, lőfő családból származó Csupor Mihály altorjai nős plébános nagyobbik fia, aki megörökölte apja papi hivatalát.²¹⁹ Említették 1632. március 28-án is: *Chiupor Istvan de Also Tória*.²²⁰ 1641-ben Lemhényben, 1652–1653-ban Eszterelken bukkan fel, ami ottani deák vagy plébános voltát valószínűsíti.²²¹ Ellenőrizhetetlen, de elfogadható hitelességű adat szerint Csupor István deák, nobilis 1653-ban altorjai scholamester volt.²²²

András szárazpataki pap azonos lehet Kászoni András ágyaságban élő lemhényi plébánossal: Lemhény a két filiájával, Velen-czéval és Baxafalvával 1638-ban 136 nős férfit számolt.²²³ Ha valóban róla van szó, akkor családneve Ferenczi: 1648-ban már néhaiként említik.²²⁴ „Anno Do[mi]ni 1635 die 29: mens[is] octobris Conspiraltak az Kézdi papokba[n] negij ugi mint... Andras pap Szarazpataki paroch[us] ...Esperest ugimint Peter pap ellen es az feiedelemnek hamissa[n] suplicatiotis attak be rea, mely miatt Congregationk leven minden pap s deak kezek irasat adak az Esperestnek mellijet”; „Ugia[n] azon napok taiaba[n] (Anno Do[mi]ni 1635 die 5 mensis Nouembr[is] ...die 11 mensis novembr[is]) Insurgaltak az egész communitas ellen negi pap, ...Szarazpatako[n] lako Andras pap, ...mellyek hamis suplicatio-iok altal oly leuelet estrahaltak vala az feiedelemteől hogi az egész communitasnak romlasara leszen vala, felis fordul vala az egész catholica religio miatta, de az Istennek kegies gond viselese altal meg tartatek az eo anija Sz[ent] egihaza es egi congregatioba[n] Sarfalva[n] (melynek ember massat ne[m] latta) esze vesze leueleknek nagi szegien vallással, az melijet ugia[n] akkor be irtunk az p[ro]tocolomba, az feiedelem levelenekis pariaiat ugian ott Eszebe veheti az kegies oluaso minemű busulasa es lelki faidalma lehetet az egész communitasnak miattok... Joannes Czerei.”²²⁵

Szentmiklósi Gyergyai János Csíksomlyón szerzett licenciatust: 1637-ben bukkan fel Kézdiszéken, és futásfalvi plébánosként hamarosan a háromszéki nős plébánosok vezéregyéniségévé vált. 1638-ban a 90 nős férfit számoló faluban egyidejűleg két felesége is volt, de gyermekei egy harmadik asszonytól születtek.²²⁶ Az 1642. május 28-án kelt fejedelmi oklevél mint Háromszék

római katolikus főesperesét hatalmazza fel a háromszéki és a vele szomszédos Fehér vármegyei – szárazpataki, peselneki – katolikus eklézsiák vizitálására, aprólékosan leírva kötelezettségeit, de 1648-ban is ő volt a háromszéki főesperes, 1649-ben pedig polyáni plébánosként is.²²⁷ A háromszéki plébánosok 1650. október 31-én, a sárfalvi kongregáció alkalmával ismét őt választották főesperesnek egy évre.²²⁸ 1652-ben is Futásfalván szolgált, még mindig concubinariusként írják, és 1659-ben még főesperesként vettek fogságra Csíkszeredában: 1649 és 1659 között folyamatosan betöltötte a főesperesi tisztséget.²²⁹ Kortársai I. Rákóczi György pártfogoltjának tartották, ezért annak halála után megpróbálták megfosztani esperesi címétől.²³⁰ Számos más adat is fennmaradt róla: feltehetően Altorján és más községekben is szolgált.²³¹ (II. Rákóczi György 1646. augusztus 31-án kelt és 1646. szeptember 13-án Kézdivásárhelyen kihirdetett oklevele megerősítette *Stephanus Vásárhelyi* gelencei parochus, háromszéki archidiaconus és adjunktusai megválasztását: Vásárhelyit 1649. március 24-én is esperesként említik.²³² Lehetséges, hogy a 17. század első felében Háromszéken időnként egyidejűleg két római katolikus főesperest is választottak, de a fejedelem csak egyiküket erősítette meg.)

Szentsimoni Benkes Jánosról nem tudjuk, mikortól szolgált Kézdiszéken, de 1646. október 28-án, mivel a háromszéki esperesség házas katolikus papjai a katolikus papok nőstülésének ellenzőjét látták benne, szentkatolnai gyűlésükön csak súlyos feltételekkel hagyták jóvá a kézdiszentléleki plébánosságra való megválasztását.²³³ 1648. július 15-én is szentléleki plébános volt.²³⁴ 1652. szeptember 6-án, 1652. szeptember 12-én és 1652. szeptember 19-én még Szentléleken szolgált és nőtlen volt (*P[ater] Joannes Benkes coelibem; P[ater] Joannes Benkes ex Kézdi Szent Lélek*).²³⁵ de még ugyazon esztendőben ő is meg-nősült, bár Gyergyai János esperes azzal vádolta meg, hogy azelőtt a többi nős papot szakadárnak, eretneknek, kiátkozottnak nevezte, és támogatta a nőtlenség visszaállítását sürgető vikáriust, sőt, magát a vikárius képenek kiadva körlevéllel több egyházi gyűlést is összehívott.²³⁶ Bár papi tisztjétől állítólag megfosztották, Szentsimoni (Benkes) Jánost 1656. október 4-én Sükösd János erdélyi vikárius társaságában mint háromszéki főesperest említik.²³⁷ Számos más adat is fennmaradt róla.²³⁸

²¹⁹ MOL, F 1, VIII, *Liber Regius Gabrielis Bethlen*, 244–245; *SzOkl Ús*, IV, 430–432, 599–601; V, 156; VIII, 167; COROI Artur 1998, 10; Cs. Bogáts Dénesnek Altorjai Csoboth Jánoshoz az 1920–1930-as években küldött levelében (1600). Az eredeti Csoboth Zita tulajdonában Budapesten, fénymásolata a szerzőnél.

²²⁰ MOL, P 970, *Lécfalvi Asbóth cs. lvt.*

²²¹ SÁVAI János 1997, 1/134; SEBESTYÉN Kálmán 1995, 132, 133.

²²² Altorjai Csoboth Jánosnak az altorjai Mike család két oklevélből készített kivonata Csoboth Zita tulajdonában Budapesten, fénymásolata a szerzőnél.

²²³ TÓTH István György 2002, II, 922–927. Stefano a Salina jelentése erdélyi egyházlátogatásáról, 1638.

²²⁴ SÁVAI János 1997, 1/127, 134.

²²⁵ *Czereij János énekeskönyve*, OSzK Kt, Oct. Hung. 1609, 30^r, 30^v, 32^r. (A közbeeső kerek zárójel a feljegyzés készítőjének zárójele.)

²²⁶ TÓTH István György 2002, II, 922–927. Stefano a Salina jelentése erdélyi egyházlátogatásáról, 1638; TÓTH István György 1994, 253; SÁVAI János 1997, 1/120–121.

²²⁷ MOL, P 612, *Szádeczky-Kardoss lvt. Apor cs. Humillima familia Aporiana*; MOL, F 1, XX, *Liber Regius Georgii Rákóczi I.*, 95. (Ugyanazon a filmtékercsen, mint a XIX, *Liber Regius Georgii Rákóczi I.*); SÁVAI János 1997, 1/120–121, 123, 129–130; VESZELY Károly 1860, 374.

²²⁸ VESZELY Károly 1860, 307–308.

²²⁹ MOL, P 612, *Szádeczky-Kardoss lvt. Apor cs. Humillima familia Aporiana*; SÁVAI János 1997, 1/124, 132; VESZELY Károly 1860, 307–340. Concubinariusként is ágyasságban élő.

²³⁰ SÁVAI János 1997, 1/120, 122.

²³¹ TÓTH István György 1994, 253, 301, 344, 399–400; VESZELY Károly 1860, 307–308, 313–315, 374; SZEREDAI Antal 1791, 243–244; SÁVAI János 1997, 1/120–124, 132, 135; MUCKENHAUPT Erzsébet 1999, 46, 141–142, 145, 151, 176, 177.

²³² VESZELY Károly 1860, 310, 312, 374; SÁVAI János 1997, 1/120, 130, 132–133.

²³³ MOL, R 302, *Erdélyi egyházi iratgyűjtemény*.

²³⁴ SÁVAI János 1997, 1/129.

²³⁵ MOL, P 612, *Szádeczky-Kardoss lvt. Apor cs. Humillima familia Aporiana*; SÁVAI János 1997, 1/124–125.

²³⁶ VESZELY Károly 1860, 313–314. A származási helyét jelölő Szentsimoni előnév vezethetett egyeseket arra a téves következtetésre, hogy 1652 decemberében Szentsimonban működött. (SÁVAI János 1997, 1/133.)

²³⁷ SÁVAI János 1997, 1/125; TÓTH István György 2005, III, 2117. Veszely Károly Benkest nem számította az esperesek közé.

²³⁸ TÓTH István György 1994, 253, 257; SÁVAI János 1997, 1/111–140, 133; SZEREDAI Antal 1791, 244; MUCKENHAUPT Erzsébet 1999, 45, 132.

A háromszéki plébánosok közül őt nevezheti *Dominus Berkesnek* Leone da Modica 1638-ban.²³⁹

Sükösd János generális vikáriusról nem tudjuk biztosan, szolgált-e Háromszéken, és ha igen, mely időszakban.²⁴⁰

László Jánosról nem tudjuk, mióta szolgált Háromszéken, de 1659. április 7-én és augusztus 12-én szentléleki plébánosként és generális vikáriusként említették.²⁴¹

Kálnoki Istvánné Béli Anna Béli János leánya volt. 1635-ben Feltorján volt egy jobbágya.²⁴² 1658-tól 1681-ig gyakran említik, 1670-ben Kálnoki Sámuellel Árapatakon, ugyanazon évben Kálnoki Sámuellel és Mikes Kelemennel Szentléleken, 1673-ban Mikes Kelemennel Kőröspatakon volt birtokvitája: 1683-ban neki magának Pálfalván, Bánkfalván, Kozmásán, Bölönben és Miklósváron egy-egy, Csátószegen három, Szentléleken pedig valószínűleg a fiának, Kálnoki Istvánnak volt egy szolgálja 1683-ban és 1691-ben is.²⁴³ Kálnoki Istvánné Béli Anna fiával, Kálnoki Sámuellel, Apor Péter apósával 1669. június 2-án osztozott meg: Károlyi Zsófiának, előbb Tarnóczy Sebestyén, majd Vitéz László feleségének és özvegyének Szárazpatakon és Szentléleken közös jobbágysai voltak Mikes Kelemennel, akiket végrendeletileg a Mikesekre és a Kálnokiakra hagyott.²⁴⁴ Valamikor 1674 táján, de valószínűleg már 1670 előtt megözvegyült. 1674. *A tekintetes és nemzetes néhai, Istenben elnyugodt Kálnoky István meghagyott özvegye Tekintetes és nemzetes Béli Anna asszony.*²⁴⁵

Kálnoki István 1632. október 11. Kőröspatakon lakott, 1635-ben a baconi lovasok hadnagya volt, és 8 lóval mustrált a régi lófők között, de ugyanazon lustrában kőröspataki nemesként szerepel. Komollón, Árkoson, Köpeczen, Miklósváran, Kőröspatakon és Sárfalván egy-egy, Szárazajtán két jobbágya volt, és perelt egyért Közétpajtán is.²⁴⁶ Kőröspataki Kálnoki Bálint fia, Kálnoki János módos szentléleki leányt vett nőül, és 1599-ben feleségével annak szentléleki jószágán lakott.²⁴⁷ Kálnoki István – 1631 körül Marosszék királybírája, székely kapitány – Károlyi Istvántól is örökölhette a sárfalvi jobbágyot 1628–1631-ben, vagy Kálnoki Jánostól, mert 1628-ban Károlyi István hivatkozik rá Szentléleken kelt végrendeletében, 1630-ban pedig Tarnóczy Sebestyén Szentléleken kelt végrendeleté-

nek gondviselője volt, de tény, hogy Kálnoki István felvásárolta özvegy Károlyi Zsófia kézdíszéki jószágait, és hagyta azokat az asszonynak életéig bírni.²⁴⁸

Voloncs Márton idősb Voloncs György régi szentléleki lófő kisebbik – 1635-ben még nőtlen, de legalábbis gyermektelen – fia volt, aki egy kenyéren élt apjával és bátyjával, Györggyel, egy fiúgyermek apjával: 1676-ban lófőként szerepel. A szentléleki Voloncs család tagjait a 17. században a szabadosok, a gyalogok, a lófők, a gyalog lófők, a lovasok, a nemesek és a jobbágyok között tartották számon.²⁴⁹

A szentléleki **Orbai** család tagjait a 17. században a szabadosok, a gyalogok, a lófők, a nemesek és a jobbágyok között tartották számon: egyik szabados szegénysége miatt szolgált, Orbai János pedig 1680-ban és 1683-ban a gyalogok hadnagya volt, akit egyszer a kapitány mentett fel a hadbavonulás kötelezettsége alól.²⁵⁰ A hadnagságot Nemes János adta neki 1674-ben.²⁵¹ 1723. június 8. *Joannes Orbai Literatus de Kezdi Szent Lelek.*²⁵²

Az ozsdolai **Zsögön** család tagjait a 17. században a szabadosok, a gyalogok, a lófők, a nemesek és a lovasok között tartották számon.²⁵³

Peselneki Kövér Mihály bizonyára azonos az Apor Istvánné Bekes Erzsébet végrendeletét 1620-ban hitelesítő, Peselneken lakó Kövér Mihállyal.²⁵⁴ 1635-ben a kézdi nemesek közt tartották számon, felbukkan 1638-ban és 1656. október 10-én is, 1685-ben néhaiként említik.²⁵⁵ Talán Apor Anna volt a felesége, aki 1676 és 1678 között megözvegyülve egy mellékoltárt állíttatott az altorjai római katolikus plébániatemplomban: (Az oltár felirata: 1682 HOC ALTARE CURA FIERI CON-SORS QVOND[am] MICH[aelis] KÖVER VIDVA RE[licita] APOR ANNA IN HONOREM PASSIONIS JESU[s] CH[risti] D[omini] die 20 OCTOBER.²⁵⁶ Apor Annát, ezt a nálánál idősebb nőrokonát, aki 1683-ban még élt, és valószínűleg az ő fia volt az ugyanakkor említett Kövér Mihály gyermek,²⁵⁷ Apor Péter egyetlenegyszer sem említi, csak a férjét, Kövér Mihályt. Kövér Mihályról és Apor Annáról számos adat maradt fenn: Kövér Mihályné Apor Anna egy 1700-ban készült Apor-genealogiában is előfordul.²⁵⁸

²³⁹ TÓTH István György 1994, 253.

²⁴⁰ TÓTH István György 2005, III, 2117; VESZELY Károly 1860, 346.

²⁴¹ VESZELY Károly 1860, 313–314, 346, 348. Lásd Gyergyai Jánosnál is.

²⁴² *SzOkl Ús*, V, 160, 598; VIII, 170.

²⁴³ *SzOkl Ús*, VIII, 34, 42, 45, 95, 106–107, 133–134, 170; TÜDÖS S. Kinga 2003, 211; TÓTH Ernő 1902, 249–251, 256–257, 409–410, 529, 534, 538, 552, 570; *Liber lustralis sedis Háromszék anni 1691. In communi perlustratione... nobilium, libertinorum Siculorum in sede Siculicali Kézdi... Sárfalva, anno 1691. die 17. May.* (Genealógiai füzetek, Kolozsvár, 1911, 127). Béli Jánost lásd alább.

²⁴⁴ TÜDÖS S. Kinga 1998, 135.

²⁴⁵ VESZELY Károly 1868, 189; SZÁDECZKY Lajos 1903, I, 344–345.

²⁴⁶ *SzOkl Ús*, V, 14, 21–22, 30, 32, 47, 71, 74–75, 160, 189; SZÁDECZKY Lajos 1903, I, 146, 343.

²⁴⁷ *SzOkl Ús*, IV, 598; TÜDÖS S. Kinga 2003, 76–77.

²⁴⁸ TÜDÖS S. Kinga 2003, 131, 134, 549; SZÁDECZKY Lajos 1903, I, 344–345.

²⁴⁹ *SzOkl Ús*, IV, 50–51, 435–436, 602–604; V, 161–162, 164–165; VII, 247–248, 317, 338–339; VIII, 23, 171.

²⁵⁰ *SzOkl Ús*, IV, 50, 435–436, 602, 605; V, 161–162; VII, 248, 338; VIII, 23, 165, 173.

²⁵¹ TÓTH Ernő 1902, 539.

²⁵² MOL, R 319, *Kisebb családi fondtöredékek*, 3. cs., *Albisi Barabás cs. lvt.*

²⁵³ *SzOkl Ús*, IV, 53, 453, 617–618; V, 180; VII, 208, 212, 246, 321, 342; VIII, 177, 219–220.

²⁵⁴ TÜDÖS S. Kinga 2003, 110–111.

²⁵⁵ *SzOkl Ús*, V, 13; *EOE*, X, 156; TÜDÖS S. Kinga 2003, 282; TÓTH István György 2005, III, 2135.

²⁵⁶ „Ezen oltár Jézus Krisztus Urunk kinszenvedésének tiszteletére néhai Kövér Mihály özvegye, Apor Anna gondoskodása folytán készítettet 1682. október 20-án.”

²⁵⁷ *SzOkl Ús*, VIII, 164, 168.

²⁵⁸ SZÁDECZKY Lajos 1903, I, 228; SÁNDOR Imre 1910, 46; SÁVAI János 1997, 2/290; MOL, R 298, *Erdélyi iratok*. 1662. november 7.; 1673. április 21.; 1674. február 25.; MOL, R 298, 1678. június 29.; 1679. július 22.; MOL, P 970, 1670. január 2.; MOL, P 5, *Rétyi Antos cs. lvt.*, *Genealógiák*; MOL, P 612, *Szádeczky-Kardoss lvt. Apor lvt. Genealógiák*. Az utóbbi szerint például ez az Apor Anna Apor Mihály leánya, Apor Mihály Apor Sándor fia, aki Apor László fia, aki Apor(ffi) Ilona és Mihálcz Benedek fia.

Szacsvai János Szacsvai Ferenc esztelneki nemes fia volt, 1614-ben és 1619-ben még gyermek, 1635-ben egy lóval mustált. Az esztelneki Szacsvai család tagjait a 17. században a nemesek között tartották számon.²⁵⁹

Királyfalvi Tarnóczy Sebestyén ama Tarnóczi Sebestyén utóda, aki Keszi Székely Simonnal, Romhányi Zsigmonddal és Herencsényi Istvánnal együtt 1540. május 14-én János királytól a Kiskendi Baládfi Farkastól és Ferenctől elvett Szentlélek várát adományul kapta: 1540. július 8-án a nemeseknek és a székeleknek mindnégyüket be kellett iktatniuk a szentléleki vár és Zágór birtokába. Tarnóczy Sebestyén – felesége sárfalvi Károlyi Zsófia, anyósa id. Károlyi Istvánné, sógora ifj. Károlyi István, leánya Tarnóczi Sára – 1602. március 25-én Szentléleken állította ki az adásvételi szerződést oroszfalvi birtokairól oroszfalvi Forró Györgynek, 1630-ban végrendekezett, és hamarosan el is hunyt: a szentléleki kastélyt, amelyet anyósa segítségével épített újjá, I. Rákóczi György 1639. május 14-én más kézdiszéki részjóságokkal együtt özvegyének és leányának adta.²⁶⁰

Forró Györgyöt 1602-ben az oroszfalvi szabadosok, 1614-ben, 1619-ben és 1635-ben a gyalogok között tartották számon, de 1635-ben már sem a kisebb, sem a nagyobb Forró György nem élt, a kisebbnek pedig fiútudója sem volt. Nagyobb Forró György nemes protestáns volt és 1613-ban végrendekezett Almásban. Az oroszfalvi Forró család tagjait a 17. században a szabadosok, a lovon szolgáló szabadosok, a gyalogok, a lófők, a lovasok és a nemesek között tartották számon, és volt közöttük olyan, aki fogságból való megszabadításáért szolgált.²⁶¹

1581. november 8-án Báthori István **Aranyosszéki Kercsedi Károlyi Istvánnak** és mindkét nemű örököseinek adományozza a szentléleki és a kiskászoni fejedelmi részjóságot, utóbbit az ottani lófők és darabontok kivételével. 1584. december 14. Károlyi István a Kászon réte miatt szomszédaival határvitába bonyolódott, amelynek megoldásához térképrajzoló is igénybe vett. (Fehérvármegye a Kászon patakától nyugatra, a Székelység attól keletre feküdt, Szentlélek egy kicsiny része Fejér vármegyében volt, ahova a polyáni határon lévő Szent János kápolnás praedium is tartozott.)²⁶² Kisebb Károlyi Istvánnak, Madéfalvi Cserei Mihály sógorának, a fejedelmi testőrgyalogok kapitányának, akit 1614-ben és 1619-ben a sárfalvi nemesek között tartották számon, 1619-ben Szentléleken, Polyánban, Kurtapatakon, Eszteleken és Sárfalván számos jobbágya volt, köztük vármegyéhez tartozók is, 1628. március 12-én végrendekezett, többek közt Kálnoki István javára: 1635-ben a szentléleki nemesek között tartották számon, de már nem élt.²⁶³ Valószínűleg a Károlyiak familiárisaként került Sárfalvára Kercsedi Mihály, kinek fia 1635-ben egy lovon mustált. Fe-

lesége, kisebb Károlyi Istvánné Kelemen Vernyika 1628-ban, 1635-ben és 1638-ban még élt, Szentléleken lakott, szolgálai két lóval mustáltak, jobbágysai és jóságai voltak Polyánban, Eszteleken és Sárfalván.²⁶⁴

Károlyi Zsófia, sárfalvi nagyobb Károlyi István leánya, Tarnóczy Sebestyén felesége és özvegye, majd Nemeskürti Vitéz László felesége és özvegye volt: említi 1628-ban, 1637-ben és 1638-ban, 1635-ben szolgálai négy lóval mustáltak. Polyánban egy gyalogszékely jóságának felét, Szentléleken egy gyalogszékely jóságának egy részét bírta, és Eszteleken jussát praetendálta két armalistához. Apor Lázár is említi 1643-ban kelt végrendeletében: Károlyi Zsófia 1652-ben még Szentléleken lakott, 1685-ben néhaiként említi.²⁶⁵

Haller Péter Tarnóczy Sára férje, I. Rákóczi György erdélyi fejedelem bizalmas embere, 1636-ban a portai követség tagja: Apor Lázár 1643-ban kelt végrendeletében még élőként említi a feleségét. Ő maga 1670 körül, felesége pedig legkésőbb 1648-ban elhunyt.²⁶⁶ Haller Pétert 1659-ben is említi: Tarnóczy Sárától egyetlen, ugyancsak Péter nevű fia született 1641-ben.²⁶⁷

Tarnóczy Sára Tarnóczy Sebestyén és Károlyi Zsófia egyetlen leánya, akit apja 1630-ban Károlyi Zsófiával együtt Küküllő vármegyei, kézdiszéki, némely Fehér vármegyei jóságai és ingóságai örökösévé tett: Apor Lázár még élőként említi 1643-ban kelt végrendeletében, néhaiként 1685-ben szerepel.²⁶⁸ Mint láthattuk, 1640. június 13-án már Haller Péter felesége volt.

Zsigmond Istvánt 1614-ben, 1619-ben és 1635-ben a lemhenyi nemesek közt tartották számon, fia, Pál 1635-ben Uzonban mustált. Felesége 1651. április 13-án a jobbágyrendű almási Szöcs Tamás nevében perelte Kászoni Miklós lemhenyi plébánost, mert annak kézen fogott és elgyűrűzött mátkáját, az ugyancsak jobbágyrendű Kopacz Katát a vőlegény tiltakozása ellenére más férfiúval megeskette. Lemhenyben 1614-ben tíz, 1619-ben tizenkét jobbágya és egy zsellére volt, de a tizenkét jobbágyot Tarnóczy Sebestyén sorra megvásárolgatta: 1614-ben Almásban hat, Csomortánban egy, 1619-ben Almásban három, Szentléleken két, Csomortánban egy jobbágya, Almásban egy zsellére volt. A lemhenyi Zsigmond család tagjait a 17. században a lovon szolgáló gyalogok, a lófők, a lovasok és a nemesek között tartották számon.²⁶⁹

Mátis (Matius) Jánost 1602-ben a szentléleki lófők, 1614-ben, 1619-ben és 1635-ben Matius-Mátis János maiort és Kis Matius-Mátis Jánost a nemesek között tartották számon, de az előbbi, akit 1630-ban még emlitenek, akkor már nem élt, az utóbbi pedig Uzonban mustált három lóval. A szentléleki Mátis

²⁵⁹ *SzOkl* Űs, IV, 56, 73, 443–444, 610–611; V, 169; VII, 207, 243, 338; VIII, 22, 164, 172–173, 180.

²⁶⁰ *SzOkl*, II, 60–63; V, 176; TUDÓS S. Kinga 2003, 132–134, 409, 579; SZÁDECZKY Lajos 1903, I, 163; MOL, F 1, XXII, *Liber Regius Georgii Rákóczi I.*, 131–132.

²⁶¹ *SzOkl* Űs, IV, 54, 457, 623; V, 175–176; VII, 205, 251, 319; VIII, 183; TUDÓS S. Kinga 2003, 105–106, 289–291, 387, 539.

²⁶² *SzOkl*, IV, 77–79, 90–93. Praedium = pusztá, lakatlan falu-hely vagy tanya, major.

²⁶³ *SzOkl* Űs, IV, 451–452, 503–504, 537, 604–606, 608, 611, 621; V, 161; TUDÓS S. Kinga 2003, 130–131, 133.

²⁶⁴ *SzOkl* Űs, V, 14, 164, 167, 171, 188, 189; TUDÓS S. Kinga 2003, 131, 394; *EOE*, X, 160; SZÁDECZKY Lajos 1903, I, 146.

²⁶⁵ *SzOkl* Űs, V, 14, 164, 167, 171; TUDÓS S. Kinga 2003,

131, 154, 282; SÁVAI János 1997, 1/125; *EOE*, X, 157, 160, 162; THALY Kálmán 1862, 101–103; SZÁDECZKY Lajos 1903, I, 344–345, 368.

²⁶⁶ KEMÉNY Zsigmond 1967, 380; TUDÓS S. Kinga 2003, 154; *EOE*, X, 157; SZÁDECZKY Lajos 1903, I, 159, 344–345; BIRÓ Vencel 1921, 123.

²⁶⁷ TÓTH Ernő 1902, 254–255; SZÁDECZKY Lajos 1903, I, 159, 344–345.

²⁶⁸ TUDÓS S. Kinga 2003, 134, 154, 282; *EOE*, X, 157–165; THALY Kálmán 1862, 101–103; SZÁDECZKY Lajos 1903, I, 344–345, 368.

²⁶⁹ *SzOkl* Űs, IV, 52, 445, 447–449, 603–607, 609–610, 615, 616; V, 176; VII, 209, 244, 323; VIII, 22–23, 164–166, 169, 183, 219; SÁVAI János 1997, 1/130; *SzOkl* Űs, IV, 57, 447, 610; VII, 244.

család tagjait a 17. században a szabadosok, a gyalogok, a lófők, a lovasok, a nemesek és a jobbágyok között tartották számon.²⁷⁰

Csintalan Gergelyt 1602-ben a szentléleki szabadosok, 1635-ben a gyalogok között tartották számon, akkor már három fia volt: György, István és Mihály. Báthori Gábor idejében Mátis János jobbágyává lett. A szentléleki Csintalan család tagjait a 17. században a szabadosok, a gyalogok, a lófők, a gyalog lófők, a lovasok és a jobbágyok között tartották számon.²⁷¹ Ebből a családból való volt Apor István kincstartó három feleségének egyike.²⁷²

Csintalan István 1635-ben a szentléleki gyalogok között tartották számon, akkor az elhunyt Csintalan Jánosné jószágában lakott: 1676-ban Csintalan István juniort említik.²⁷³

Bod István valószínűleg azonos azzal az albsi nemessele, aki 1635-ben egy lóval jelent meg a hadiszemlén: felesége dálnoki volt. Apor Lázár is őt említi 1643-ban kelt végrendeletében, és egy-egy 1653-ban, illetve 1655-ben kelt végrendeletben is ő szerepel: végrendeletében hátrahagyott örökségén 1656. október 18-án osztoztak meg, amikor már nem élt. Fiát ugyancsak Bod Istvánnak hívták: ő 1659-ben a lófők közt található („Tizedes szalit vasat”), 1670-ben nincs feltüntetve rendi hovatartozása, 1676-ban ismét a lófők közt bukkan fel, mint *Bod István Uram Senior Caecus* (vak), feltehetően a fiával, *Bod István Uram Junior* lófővel együtt, akinek 1683-ban Deák Márton volt a szolgálja. Az idősb Bod István valószínű azonos az 1659-es és az 1670-es összeírásban is előfordulóval, tehát az első Bod István fia, az 1674-ben és 1683-ban hadnagyként, 1676-ban lófőként említett és 1685-ben kézdiszék hites ülnökeként felbukkanó ifjabb Bod István pedig, akinek feleségét 1677-ben említették, annak unokája lehetett. Az albsi Bod család tagjait a 17. században a lófők, a lovasok, a nemesek és a lófőből lett jobbágyok között tartották számon, egyikük az udvarhelyszéki Betfalván jobbágyoskodott.²⁷⁴ Az 1660–1669-es dálnoki falutörvény megalkotásánál még valószínűleg az első Bod István legnagyobb fia, ugyancsak Bod István volt az egyik kézen fogott közbíró.²⁷⁵ Az apa nevével 1654-ben,²⁷⁶ az apáéval vagy a fiuéval az albsi templomtoronyban a Székely Nemzeti Múzeum kőtarában őrzött építési felirátán is találkozunk: *REGNANTE ILLUS[trissimo] PRINCIPE TRAN[silva]NIAE D[omi]NO D[omi]NO GEORGIO RAKOCI HAEC TVRRIS EXTRUCTA CVRA ET INDUSTRIA GENER[osi] D[omini] STEPHA[ni] BOD PER INCOLAS ALBISIEN[ses] ANNO D[omini] 165? SCR[ipta?] A IOHA[nnes] ECZKEN*.²⁷⁷

²⁷⁰ *SzOkl Űs*, IV, 50–51, 434–437, 444, 602–604, 610–611; V, 14, 161–162; VII, 248, 317; VIII, 170; TUDÓS S. Kinga 2003, 133; TUDÓS S. Kinga 2009, 187–199.

²⁷¹ *SzOkl Űs*, IV, 50–51, 436, 602, 605; V, 164–165; VII, 248, 317, 338; VIII, 171; TUDÓS S. Kinga 2003, 289–291.

²⁷² Lásd a 185. jegyzetnél.

²⁷³ *SzOkl Űs*, V, 164; VII, 249.

²⁷⁴ TÓTH Ernő 1902, 539; *SzOkl Űs*, IV, 46–47, 425–426, 595–596, 805; V, 149; VII, 154, 203, 236, 322; VIII, 22, 164, 186; TUDÓS S. Kinga 2003, 154, 169, 184, 186–189, 259, 289–291; SZÁDECZKY Lajos 1903, 344–345.

²⁷⁵ MOL, P 1610, *Dálnoki Lázár cs. lvt.*

²⁷⁶ 1654. április 25. *Armales Literae Stephani Szasz de Albis... all[ia]s jobbagonem Egr[egii] Stephani Bod in Albis*. (MOL, F 1, XXVI, *Liber Regius Georgii Rákóczi II.*, 340–341.)

²⁷⁷ A számjegy el nem kopott része alapján – más adat híján – nemigen dönthető el, hogy az évszám utolsó számjegye 3-as, 5-ös vagy 7-es. A feliratot a kőfaragónak előrajzoló albsi Eczen János 1663. április 24-én rétyi, 1677. november 1-jén dálno-

Oláhfalvi Péter, az 1638-ban 100 nős férfiút számláló Bodola és filiája, Nyén plébánosa bigámiában élt.²⁷⁸ Valószínűleg ő volt a plébános 1640-ben is, midőn a bodolai egyházközség nyéni filiájával együtt reformátussá lett.

Zabolai Mikes Zsigmondot 1602-ben, 1614-ben és 1635-ben a nemesek közt tartották számon, 1609 és 1635 között fejedelmi lovászmester és tanácsúr volt, 1639-ben őt és feleségét oklevél említi, de fiait – Jánost, Kelemt és Pált – 1635 előtt az összeírások se említik.²⁷⁹ Ő maga 1624-ben és 1637-ben követségben járt a tatár kánnál: 1629-ben Bethlen Gábor fejedelemünk fogságra vetette, Brandenburgi Katalin azonban szabadon engedte.²⁸⁰ Nincs kizárva, hogy köze volt fiai Moldvába menekülésének előkészítéséhez 1637-ben. Mikes Zsigmond 1638 táján valószínűleg kálvinista volt, és fejedelmi tanácsosként említették.²⁸¹

Zabolai Mikes Mihály (?–1662) Mihály és Imecs Borbála fia, háromszéki főkapitány, ítélőmester, udvari alkapitány (1648–1656), generális (1660), a fejedelmi tábla ülnöke (1652–1656), kővári kapitány (1656–1658), kancellár (1648–1660), tanácsúr (1658–1660), lengyelországi és velencei követ: 1647-ben már I. Rákóczi György, annak halála után II. Rákóczi György szolgálatában állt, svédországi (1647) és bécsi (1658) követ, 1652-ben a lengyel királyt segíti a tatár és kozák elleni harcában, mindvégig kitart a Lengyelországból visszatért II. Rákóczi György mellett, harcol Barcsay Ákos és a török ellen, de 1660-ban Mikes Kelemennel együtt szembeszegül Rákóczi haditervével. Az ecse di várbeliek halállal fenyegették, ha nem engedi szabadon Barcsay híveit, és Rákóczi halála után Munkácsban tartózkodott a fejedelmasszonnyal, mint Kemény János nyílt ellensége. Mikó Ferenc 1634-ben bekövetkezett halálával annak feleségével együtt javai is reá maradtak. A Tarnóczy Sára elrablásában való részvétel miatt I. Rákóczi György nótáztatta, Moldvába bujdosott, majd Kemény János közbenjárása nyomán kegyelmet kapott. Az 1644–1645-ös felvidéki, az 1653-as moldvai, az 1654-es és az 1657-es lengyelországi hadjárat tűzparancsnoka: az utóbbi hadjáratból Rákóczival tért vissza. (Az első lengyelországi hadjáratban az erdélyi csapatok a lengyel királyt segítették a tatárok és az ellene felkelt kozákok elleni harcban.) Barcsai Ákos ellenében is kitartott Rákóczi mellett, Mikes Kelemennel együtt segítették őt visszatérni a hatalomba. Havasulván 1659-ben vereséget szenvedett, 1660-ban Mikes Kelemennel együtt erőltette a szász-fenesi ütközetet, de elsőként, sértetlenül futott el a csatából. Egy ideig Munkácsban tartózkodott, Kemény János ellenfele volt. Lengyelországban és Bécsben is járt diplomáciai küldetésben.²⁸²

ki pap volt. (MOL, P 5, *Rétyi Antos cs. lvt.*; TUDÓS S. Kinga 2003, 266; COROI Artur 1998, 16.) Az alsócsernátoni torony is az 1650-es évek végén, az 1660-as évek elején épült. (IMREH István 1983, 313.)

²⁷⁸ TÓTH István György 2002, II, 922–927. Stefano a Salina jelentése erdélyi egyházlátogatásáról, 1638.

²⁷⁹ *SzOkl Űs*, IV, 59, 74, 470–472; V, 119, 121, 181; PÁLMAJ József 1901, 306–308; SZÁDECZKY Lajos 1903, I, 162, 345.

²⁸⁰ DOMOKOS Pál Péter 1957, 252, 254, 258; THALY Kálmán 1862, 101–103; *EOE*, X, 19–21, 155–165.

²⁸¹ TÓTH István György 1994, 250.

²⁸² SZAKÁLY Ferenc 1980, 156, 217, 244, 246, 325, 383, 404, 408, 423, 456, 491–492, 512, 558–559, 633–636, 739; KRAUS, Georg 2008, 230, 247, 342–343, 357, 380, 384–385, 389, 411, 424–425, 430–431, 445–447, 451, 463–464, 477–478, 497–498, 560, 952; BETHLEN János 1993, 22–23, 27, 66, 34–35, 47–49, 58–59, 98, 607, 659; TÓTH Ernő 1902, 242; *EOE*, X, 19–21, 155–165; THALY Kálmán 1862, 101–103; TUDÓS S. Kinga 2003, 401–402.

Mikes Mihály 1658-ban, Gyulafehérváron kelt végrendeletében féltestvér-öccsére, Mikes Kelemenre hagyta Fehér vármegyei birtokai egy részét, felesége, Paczolai Borbála halála után pedig ugyancsak ő örökölte volna Mikes Mihály minden Fehér vármegyei birtokát és összes ingóságát, de ha magtalanul halna el, a vagyon a Mikes családot illette.²⁸³ Más adatok is fennmaradtak róla 1659–1660-ból.²⁸⁴

Zabolai Mikes János Zsigmond és Imecs Borbála fia, 1654-ben már II. Rákóczi György szolgálatában állt, kővári kapitány: Barcsai Ákos Várad várába záratta, ott halt meg 1660. február 12. után. Mikes Mihálytól, féltestvér-bátyjától 1000 forintot vagy ugyanannyit érő birtokot, lovakat és katonai szerszámokat örökölt. Apja a bécsi jezsuitáknál taníttatta, talán ezért nem találjuk a 1635-ös és az annál korábbi lustrákban.²⁸⁵ Említik 1656. október 10-én is.²⁸⁶ Kétszer nősült, előbb Péchi Annát, annak elhunyt után Géczi Zsuzsát vette feleségül: második házasságából maradt özvegye még 1681. január 28-án is élt.²⁸⁷ Mikes János valószínűleg kálvinista volt, és 1638 táján fejedelmi tanácsosnak vélték.²⁸⁸

Zabolai Mikes Kelemen (1624–1686) Zsigmond és Imecs Borbála fia, háromszéki főkapitány, a székelyek generálisa, a fejedelmi tábla ülnöke (1669-től) és elnöke (1681-től), az országgyűlés elnöke, ítélmester és tanácsúr (1678-tól), Fehér vármegye főispánja (1682-től) és protonotárius, portai követ, Rákóczi és Kemény híve, a katolikus érdekek képviselője, Béli Pál egyik megbuktatója. Mikes Mihállyal együtt részt vett Ștefan Gheorghe trónra segítésében Moldvában (1653), segít a havaselti vajdának levérni a szemények (albán zsoldosok) lázadását (1656), Mikes Mihállyal együtt katonai és diplomáciai feladatokat vállalt II. Rákóczi György szolgálatában a lengyelországi hadjárat utáni időben (1657–1660) Moldvában és Havaseltén is. Moldvába hadat is vezetett 1659-ben. Rákóczi halála után Kemény János híve (1660–1661), végül behódol Apafinak (1661), mégis proscríbálják, de 1665-ben már Apafi biztosaként vett részt Erdély és a Német-Római Szent Birodalom határának megvonásában. Diplomáciai feladatot is teljesített a török birodalomban.²⁸⁹ Mikes Kelemen 1681-ben, 1683-ban és 1685-ben számos nemes és lófő szolgálta, többek közt Zoltáni Czerjék Tamás, akitnek magának is volt szolgálója, és akire Mikes Kelemen 1685-ben kelt végrendeletében *egy jó gyermek lovat* hagyott: Bodor Márton nemes deák felől pedig *relatíot* kellett tennie I. Apafi Mihály fejedelemnek, és sokakat felmentett a hadjáratokban való részvétel.

teltől.²⁹⁰ Mikes Kelemennek Szentléleken és Nyujtódon is voltak birtokrészei, a nótán elvesztett zabolai birtok egy részét pedig pénzen váltotta meg I. Rákóczi Györgytől: 1685-ben végrendeletkezett Csíksomlyón, 1686-ban elhunyt.²⁹¹ Mikes Kelemen lakodalmá 1657. november 8-án volt, Kőröspatakon, leányát 1666. augusztus 10-én temették Szentléleken, ahol időnként lakott: 1651 és 1684 között gyakran említették.²⁹² Mint a katolikus érdekek következetes képviselőjét, kortársai tréfásan Kelemen pápának nevezték: Mikes Kelemen 1679-ben egy nagy oltárt csináltatott a baróti római katolikus templomba.²⁹³ Felesége Kálnoki Zsuzsánna volt,²⁹⁴ aki 1694. február 8-án végrendeletkezett Szentléleken, de még 1698-ban is élt.²⁹⁵

Zágoni Mikes Pál (?–1690?). 1683-ban szentléleki Mattyus Imre leányának csinált, Pál nevű fattyát említik, 1685-ben követként Schaffenberg tábornokhoz megy, később Thököly Imrével tart, és vele menekül Bukarestbe: a havaselti vajda, akit magára haragított, a császáriakhoz küldi, akik szörnyen megkínózzák és kivégzik. Más változat szerint Fogarason halt meg várfogságban. Az ő fia volt a II. Rákóczi Ferenc fejedelmünket önkéntes számkivettségébe elkísérő Mikes Kelemen.²⁹⁶

Uzoni Béli János az 1635 előtt elhunyt Béli Kelemen fia. 1616-ban Csíkszentgyörgyön, Tusnádon, Kozmásan, Menaságon, Kászonyfaluban és Kászonyjakabfalván jobbágysai és öröksegei voltak, 1635-ben a hadiszemle első napján mustrált az uzoni nemesek között, 1643-ban Csíkközmonson lakott: 1642-ben uzoni birtokát, 1650-ben márkosfalvi nemes szolgáját, Barabás Jánost említik.²⁹⁷ Béli Jánost 1645-ben választották meg háromszéki vicekapitánnyá.²⁹⁸ (Béli Jánosról írták: 1699. január 31. „5. Apostatae Béli Scelus graviter punitum regnante Gabrielle [Báthori]. Hoc Regnante Principe Sp[ectab]l[i]s D[omi]nus Joannes Béli Catholicus Apostavit, seque Calvinianae Sectae addixit. Residebet is in Pago Uzon Siculiae inter quem et Pagum Szent-Ivan Capella Catholica S[ancti] Joannis Baptistae dicata, et a peregrinationibus propter Sacras Indulgentias Celebris sterat. Haeretico talium devotionum odio curavit dirui Capellam Joanni at illico poenam DEI expertus, Morbo afflictus, nocte sequenti inter a... bos dolores, ac horribiles blasphemias mortuus, rudera Loci Sacri hodie dum conspicua reliquit”.²⁹⁹

Hidvégi Nemes Tamást, Háromszék főkapitányát és feleségét, Mikó Zsuzsannát 1627-ben kelt végrendeletében Mihálcz György említi, ugyanazon évben Nemes Tamás Teleki Dónáth

²⁸³ TÜDÖS S. Kinga 2003, 190–192, 281–282; PÁLMAY József 1901, 306–308.

²⁸⁴ TÓTH Ernő 1902, 254–255, 256–257.

²⁸⁵ SZAKÁLY Ferenc 1980, 556, 562, 579, 585; KRAUS, Georg 2008, 277, 402–404, 952; TÜDÖS S. Kinga 2003, 190–193, 281; EOE, X, 19–21, 155–165; THALY Kálmán 1862, 101–103; SZÁDECZKY Lajos 1903, I, 138, 141.

²⁸⁶ TÓTH István György 2005, III, 2135.

²⁸⁷ TÓTH Ernő 1902, 570; PÁLMAY József 1901, 306–308.

²⁸⁸ TÓTH István György 1994, 250.

²⁸⁹ SZAKÁLY Ferenc 1980, 526, 757; KRAUS, Georg 2008, 268, 294, 297, 355, 376, 387, 403–404, 436–438, 530–532, 534, 554, 570, 579, 644–645, 650, 771, 952; BETHLEN János 1993, 33, 48–49, 58, 66, 334–335, 348–353, 562, 659; EOE, X, 19–21, 155–165; THALY Kálmán 1862, 101–103; BIRÓ Vencel 1935, 18; BIRÓ Vencel 1921, 121; TÜDÖS S. Kinga 2003, 401.

²⁹⁰ SzOkl Űs, VII, 321, 329; VIII, 20, 22–24, 28, 35, 41, 83–84, 94, 103, 105, 116, 122, 130, 140–144, 146–148, 159, 164–167, 169–172, 174, 176, 192–193, 195, 197–199, 202, 209, 213,

222–223, 226, 233, 235, 237–243, 245, 247–249, 251–255, 291, 295; TÜDÖS S. Kinga 2003, 279–288. Relatio = jelentés.

²⁹¹ TÜDÖS S. Kinga 2003, 190–192, 279–288. Lásd Gyergyai Jánosnál is.

²⁹² TÓTH Ernő 1902, 248, 250–251, 254–257, 262–263, 376, 380, 389, 393, 410, 533, 536, 538–539, 544–547, 549, 551, 555–556, 558, 560, 563–563, 567, 569–571; TÓTH Ernő 1903, 83–84, 89–90; NAGY Géza 2008, I, 501, 520.)

²⁹³ VESZÉLY Károly 1868, 190; SZÁDECZKY Lajos 1903, I, 106, 219, 258, 368, 475.

²⁹⁴ PÁLMAY József 1901, 306–308.

²⁹⁵ MOL, F 234, *Erdélyi Fiskális lvt.*, 22. szekrény, fasc. 116/C; TÜDÖS S. Kinga 1998, 211–216.

²⁹⁶ SzOkl Űs, VIII, 171; PÁLMAY József 1901, 306–308; SZÁDECZKY Lajos 1903, I, 258.

²⁹⁷ SzOkl Űs, IV, 579–581, 583–584; V, 22, 51; VI, 160; TÜDÖS S. Kinga 2003, 151, 179; SZÁDECZKY Lajos 1903, I, 136, 141.

²⁹⁸ DOMOKOS Pál Péter 1957, 261.

²⁹⁹ BZENTZKY, Rudolphus 1699, 83*.

István végrendeleti gondnoka: 1635–1639-ben Háromszék főkapitánya volt, és az oltszemi nemesek közé sorolták, de említik Bölönben is. 1638-ban volt legalább egy jobbágya Szentléleken. Miklósváron megvette az elhunyt nemes Illyési Gáspár örökségét, időnként pedig Nagyajtán lakott, ahol 1646-ban vagy valamivel korábban hunyt el.³⁰⁰ Idősebb fia, Nemes János – maga is Háromszék főkapitánya, a Rákóczi és Rédey, majd Barcsay közötti tárgyalások vezetője, Apafi portai követe és más követségei vezetője, a fejedelmi tanács tagja – naplója fontos kortörténeti forrás, amelyben 1651 és 1685 között gyakran említetnek a Cserei család nagyjait és Nagyajtáról elszármazott tagjait és a Nemes család nagyjait jószágá.³⁰¹ Vargyasi Daniel Mihály háromszéki főkirálybírával együtt 1633. április 11-én Háromszék közgyűlésén ő adta elő, mutatta be, hirdette ki és vette nyilvántartásba ellentmondás nélkül Karatnai Könczei Ferenc és fiai, András, Mihály és István nemesi címereslevelét.³⁰²

Henter András azonos lehet az 1614-ben és 1635-ben lajstromba vett szentiványi nemessel, akinek 1619-ben egy márkosfalvi jobbágya is volt. A szentiványi Henter család tagjait a 17. században a nemesek között tartották számon.³⁰³ Úgy tűnik, 1654-ben még élt, és valószínűleg részt vett a Henterek osztozásán is, 1664-ben, Szentiványban.³⁰⁴

Budoli Péter papot 1638-ban *Dominus Petrus Kaszoni alias Budoli* néven a Gyergyói főesperességben említik.³⁰⁵ 1640-ben és a következő években már Altörján szolgált: 1641. április 22. *Petrus Budolij Plebanus Also Torjaiensis m[anu] propria*; 1641. április 28. *Petri Pap alias Budolj Kaszoni plebani*.³⁰⁶

Herseli Kristóf brassai bíró jelenléte a bodolai templomnak a protestánsoknak való átadásánál talán azzal magyarázható, hogy egy évszázaddal korábban, 1539. július 25-én, Uzoni Béldi Pál a király kedvéért és cserébe a szentléleki várért átengedte Bodolát Brassónak: talán jószágá lehetett Bodolán.³⁰⁷ Tatrosy önéletrajzi és történeti feljegyzései szerint *Hersely Cristoff* brassai bíró 1641. szeptember 26-án, bíróságának 14. esztendejében hunyt el.³⁰⁸

Pécsi István Gelencén hosszú ideig deákként, Futásfalván 1652-ben papként működött, 1634-ben már prókátorkodott is, de talán Altörján kezdte papi szolgálatát: 1652. december 11-én papként szerepel, 1653. január 4-én, 1653. február 6-án és 13-án, 1655. június 3-án és 1655. december 9-én polyáni, 1656. december 13-án futásfalvi plébánosként. Peselneken is lakott, fia Pécsi János.³⁰⁹ 1659. május 2. *Patre Stephano Pécsi*.³¹⁰ Pécsi István nős plébános 1659-ben vált meg feleségétől, 1661-ben Szentkatolnán szolgált. Fia 1683-ban és 1696-ban Futásfalvi Pécsi János deák, imecsfalvi scholamasterként szerepel.³¹¹ Mindkettejüknek néhány saját kezű feljegyzése is fennmaradt: „Emptus est iste liber per me Stephanum Pechij. Flo. 1. denar. 9. Apud Dominu[m] fratre[m] meu[m], Andream Forro, Anno Do[m]i[n]j

1645 ...; Emptus est iste liber per me Johan[n]es Pechzi Anno Do[m]i[n]j 1647 die 6 Januarij; Anno Domini 1647. die 6 Januarij Ego Stephanus Pechij fui Rector in Futasfalva, tempore Illustrissimi Principis Georgio Rakoczij Senioris, in illo tempore fuit Pestis; Anno Do[m]i[n]j 1647. Dominica undecima post Trinitatis, Stephanus Pechij Rector Scholae Futasffaluensis, et concionator tempore illustrissimi principis Georgio Rakoczij, Laus Deo optimo maximo in se[culu]la seculoru[m] (!) [...]ae Patronae [Bea]tissimae Vir[gini] Mariae; Non mortui laudabunt te Domine neque Omnes [...] Ego Joannes Peczj scripsi In Anno 1649 die Aprilis (!) 21; Non mortui, laudabunt te Domine, Anno Domini 1649. die vero 16 Julij az Erdeli fejedelemhez az moe kegielmes Vrunkhöz eö Nagijszagához Rakoczij Geörgij-heöz ieöt az Hatalmas Teöreök Cziasartol igen nagij hatalmas Feö Teöreök keöuet, az melij hozot az mü kegielmez Vrunknak eö Nagijszaganak Szaslot, Dobot es Botot, kinek eleibe mindaz egez haromszeki Vitezleö rend ment. Az kor volt az Nemzetes es Vitezleö Bassa Thamas Vram Feö kirali Biraia es Capitania egez Haromszegnek. En Peczij Istuan deak uoltam akoron Imecziffalui Contionator. Est en pro memoria jedcziettem ide. Kit adgion az Isten mindent io uegre. Amen.; Anno Domini Milesimo (!) sexcentesimo quadagesimo nono (1649) die vero 28 Augusti. Imecziffaluan laktam ott valo contionator voltam sigen betegh volta[m] ket fiammal egetemben csak az szegin feleségem latatt hoszank, Stephanus Pechij m[anu] p[ro]pria; Anno Domini 1649 Eztendeoben en igen betigh uoltam Pechij Istvan deak Imecziffaluan min[d] az ket fiammal egwt, Janossal es Istokál. Stephanus Pechij; Peczj Istuan Pap [...]Ge]lencen lokuan uoltam [...]a]z nagij I[ste]n megh [...]gual kezzeimben ualo [...]thlen egjdul uol[...] olian voltam, mint arra [...] amatol el valt, es h[...] dultot es szomoruan [ha]lakot attam az in Ist[enemnek] [...]Jessek az Vrnak az eö mindeoreok [...]s eoreoke, Amen; [St]ephanus Peczj m[anu] p[ro]pria; [...] quem a [...]odum nacleru[...] [...]m in mediis. A[nno] D[omi]ni 1650. Ego Joannes Peczj scripseram [...] [I]meczj falua, ad maiorem Dei gloriam; Anno Do[m]i[n]j Millesimo sexcentesimo quinquagesimo septimo (1657) Joannis Peczj”.³¹² Pécsi János futásfalvi deákot és öt fiát 1683-ban Janus Tamas hamis bizonyosságával vették ki a hadkötelesek közül.³¹³

Bögözi Jánost 1619-ben az almási gyalogok közt tartották számon, 1635-ben négy fia volt: János, György, István és Pál. Az almási Bögözi család tagjait a 17. században a szabadosok, a gyalogok, a lőfők, a lovasok és a nemesek között tartották számon.³¹⁴

Damokos Kázmér 1657-es jelentése szerint Szárazpataknak (és meg nem nevezett filiájának, Peselneknek), Szentléleknek (és filiájának, Kiskászonnak), Esztelneknek (és meg nem nevezett két filiájának), Berecknek, Nyujtódnak, Gelencének (és filiáinak, Albisnak és Haralynak) és Imecsfalvának akkor épp volt, Futásfalvának, Altörjának, Polyánnak (és meg nem nevezett filiájának), Martonosnak, Lemhénynek (és filiáinak,

³⁰⁰ *SzOkl*, VI, 141; *SzOkl Ús*, IV, 437; V, 13, 23, 91–92; TUDÓS S. Kinga 2003, 124, 129, 172–174; *EOE*, X, 160; SZÁDECZKY Lajos 1903, I, 163, 345; TRÓCSÁNYI Zsolt 1980, 360. Illyési Gáspárnénak Bölönben még 4 jobbágya volt 1614-ben. (*SzOkl Ús*, IV, 376.)

³⁰¹ TÓTH Ernő 1902, 233, 243–245, 256–257, 377–378, 380, 382, 384–385, 392, 395, 400–401, 409, 533, 536–537, 542, 548, 550, 552, 556, 558, 562, 565; TÓTH Ernő 1903, 83, 93.

³⁰² MOL, F 141, 3016/846.

³⁰³ *SzOkl Ús*, IV, 63, 399–400, 629; V, 53; VII, 310; VIII, 20, 152, 211.

³⁰⁴ TÓTH Ernő 1902, 243, 386.

³⁰⁵ TÓTH István György 1994, 253.

³⁰⁶ KÁL, Fond 340, *Korda család lvt.* (Eredetileg az Erdélyi Nemzeti Múzeum, ma a Román Akadémia Levéltára állományából.) Az adatot ezúton köszönjük meg Dani János főkutatónak.

³⁰⁷ *SzOkl*, V, 56–57.

³⁰⁸ DOMOKOS Pál Péter 1957, 259.

³⁰⁹ SÁVAI János 1997, 1/117, 125–128, 131, 134.

³¹⁰ MOL, P 612, *Szádeczky-Kardoss lvt. Apor cs. Humillima familia Aporiana.*

³¹¹ COROI Artur 1998, 21; BAKK Pál 2001, 112, 139.

³¹² MUCKENHAUPT Erzsébet 1999, 48, 159–160.

³¹³ *SzOkl Ús*, VIII, 182.

³¹⁴ *SzOkl Ús*, IV, 56, 447, 610; V, 174; VII, 207, 214, 244, 324, 341; VIII, 170, 218.

Almásnak és egy meg nem nevezett falunak), Ozsdolának, Sár-falvának (és filiájának, Szászfalunak), Szentkatolnának, Hatolykának és Barótnak épp nem volt plébánosa.³¹⁵ A jelentésben Hilib helyett - tévesen - Albis szerepel Gelence egyik filiájaként. Damokos 1668-ban kelt jelentésének a helynevei többnyire hibásak. (Lelkeni = Lemhény; Buenk = Bereck; Didola = Ozsdola; Imecsfalva = Imerfalva; Szászfalu = Szász Uifalu; Hilib = Heleb; Hatolyka = Katolka; Petőfalva = Petolua; Alsó Torja = Alta Zoria; Peselnek = Posolnok; Szárazpatak = Saraspatak) Az utóbbi jelentés sem nevezi meg Esztelnek filiáit. Megfelelő forráskiadványok híján nem dönthető el, hogy Kurtapatak és Almás akkor egy egyházközséget alkotott-e, Petőfalva Hatolyka filiája volt-e, és Szászfalu valóban a Nyujtódé? Lemhény filiáját azonban Baxafalva helyett Bakfalvának nevezi a források kiadója, akinek a helyismerete ugyancsak számos kívánnivalót hagyott maga után.³¹⁶ (Ezzel szemben pl. Giulio Spinola 1665-ös jelentésében helyesen és olvashatóan írta le Kézdi- és Orabaiszék parókiáinak a nevét.³¹⁷ A háromszéki helységnevek jelentős részének átírása másrészt a kiadott pápai tizedjegyzékekben (1332–1337) is hibás.³¹⁸)

Mihálc Ferenc polyáni nemes Kézdiszék alkirálybírája volt, 1676-ban, 1680-ban és 1683-ban a kézdiszéki nemesek között jelent meg a hadiszemlén, 1680-ban két lóval. Nem lakott folyamatosan Polyánban: 1683-ban polyáni javai gondviselője ifjú Török Balázs polyáni lovasszékely volt. A polyáni Mihálc család tagjait a 17. században a jobbágytartó nemesek között tartották számon.³¹⁹

Tusa Mihály szentléleki és torjai plébánosként 1659-ben, 1666-ban és 1667. május 10-én is háromszéki esperes volt.³²⁰ Apor Péter így írt róla: 1652. szeptember 12.; szeptember 19.; 1659. április 7. „P[ater] Michael Tusa zelosissimus, et coelibatus observandissimus; Audivi ego a' fide dignis ejusdem temporis nobilibus personis, dum quidem pseudosponsus in Templo Al Torjensi primitias suas celebraret. Quod pseudosponsam ejusdem reliquae puellae, et juniores foeminae sic vexarunt, vide inquit tuus sponsus, quam pulchre' celebrat suas primitias? ...Iste Pater Tusa erat, qui Schismati viriliter restitebat, purumqu[e] Coelibem, et Angelicam vitam vivebat, ad cuius sacra puri Catholici undiqu[e] convolabant, et certo mea avia Judita Imecs, tribus integris Annis non intravit Templum Al Torjense in quo Schismaticus et Concubinarius Plebanus erat, sed omnibus Dominicis, et Festis, subinde et ferialibus diebus hujus viri Apostolici Sacris - Michael Tusa - inter-erat. 1659-1662. Pater Michael Tusa Archidiaconus Trium Sedium Siculicalium Sepsi, Kézdi, et Orbai, ut et Miklósvár; 1650-1660 körül. Cum vero superius mentio facta fuerit Patris Michael Tusa, dignum est, ut viri hujus laborum Apostolicorum memoria transeat in Posteris, erat tunc fama, hunc virum Apostolicum fuisse occulte' e' Sacra Jesu Societate, prout et ego a' Senioribus intellexeram ...fuisse Religi-

osum Soc[ietatis] Iesu, sed postquam gloriose restitisset praefato Schismati, Archidiaconatumqu[e] bis gloriose' gessisset, ...primo ex Transylvania exivit et factus est Religiosus Soc[ietatis] Iesu, qui ab eadem Sacra Societate iterum remissus in senectute bona Udvarhelyini in Vinea. Domini operabatur. Inde Albam, tunc Iuliam, nunc Carolinem missus, ubi laborum suorum Apostolicorum premium recepit, Coronatus Illa corona, quam Deus diligentibus se praeparavit. Iste Pater Tusa erat, qui Schismati viriliter restitebat, purumqu[e] Coelibem, et Angelicam vitam vivebat, ad cuius sacra puri Catholici undiqu[e] convolabant, ...Hic vir Apostolicus est ille, cui Gratias debent referre Oves Christi in HáromSzék, quod in fauces infernales lupi non inciderint. Hic vir fuit /:ut superius vidisti:/ author, svasor, et supervasor sublationis atrocis hujus Schismatis, Vivat ergo /:prout nec dubito vivit:/ in aeternitate Patre Michael Tusa, qui nos HáromSzékienses post Deum ab interitu et perditione liberavit.”³²¹ Nem tudni, Tusa Mihály mikortól volt szentléleki plébános, de 1652-ben már fontos szerepet játszott a háromszéki katolikus papok között, és mivel 1659-ben esperesként jelen volt Szentléleken a nős plébánosok helyes útra való térítésénél, lehetséges, hogy akkortól már ott, a feleségétől megválni nem hajlandó és elzárásra ítélt Felvinczy helyén működött.

Felvinczy Ferencz pap 1656-ban Szentléleken szolgált.³²² Felvinczy Ferencz nős katolikus pap volt, 1659-ben nem vált meg feleségétől, ezért elzárásra ítélték. (Lásd a dolgozatban.)

Hatolykai Demeter pap 1652-ben Hatolykán működött.³²³

Patzai György pap 1656-ban Szárazpatakon szolgált.³²⁴

A lemhenyi **Bencze** család tagjait a 17. században a darabontok, a lófők, a nemesek és a jobbágyok között tartották számon.³²⁵

Vas Pál az ozsdolai Vas Mihály, **Vas Miklós** a módos ozsdolai Vas Ferenc fia: Pál 1635-ben mustrált, a nála fiatalabb Miklós valószínűleg még 1676-ban, 1680-ban és 1683-ban is élt. Az ozsdolai Vas család tagjait a 17. században a szabadosok, a gyalogok, a lófők és a lovasok között tartották számon.³²⁶

A szentléleki **Dávid** családot a 17. században a jobbágyok és gyalogok közt tartották számon, egyik ágának István deák az utolsó, magtalanul elhalt képviselője volt.³²⁷

A szentléleki **Deák** családot a 17. században a jobbágyok, a szabadosok, a gyalogok, a lovon szolgáló gyalogok és a lófők között tartották számon.³²⁸

Almási Benő Mihály valószínűleg az 1602-ben lófőként lustrába vett Benő Mihály fia volt.³²⁹ Az almási **Benő** családot a 17. században a lófők és a gyalogok között tartották számon.³³⁰

³¹⁵ TÓTH István György 1994, 303.

³¹⁶ Uo., 377.

³¹⁷ Uo., 363.

³¹⁸ MVH, I/I.

³¹⁹ SzOkl Űs, IV, 441, 606; V, 14, 154–155; VII, 249; VIII, 22, 164, 168, 172; TUDÓS S. Kinga 2003, 194.

³²⁰ VESZELY Károly 1860, 301–316, 374; SÁVAI János 1997, 1/133.

³²¹ MOL, P 612, Szádeczky-Kardoss lvt. Apor cs. Humillima familia Aporiana.

³²² SÁVAI János 1997, 1/133.

³²³ Uo.

³²⁴ Uo.

³²⁵ SzOkl Űs, IV, 52–53, 449, 617; V, 177; VII, 209, 245.

³²⁶ SzOkl Űs, IV, 53, 453, 618; V, 180; VII, 208, 212, 246–247, 321, 342; VIII, 177, 219; TUDÓS S. Kinga 2003, 315.

³²⁷ SzOkl Űs, IV, 436, 603–604; V, 163–164; VII, 249.

³²⁸ SzOkl Űs, IV, 51, 435, 602–603; V, 161–163; VII, 207, 248, 338.

³²⁹ SzOkl Űs, IV, 56; V, 173.

³³⁰ SzOkl Űs, IV, 56, 446, 609; V, 173; VII, 207, 212, 244, 324, 341; VIII, 170, 218.

1. táblázat A Cserei családnév előfordulása néhány 1602 és 1712 között kelt forrásban

(Jelölések: n = nemes; p = primipilus, lófő; l = lovaszékely; lp = lovaspuskás; D, d = darabont; vd = veres darabont; gy = gyalogszékely; pl = pedes libertinus = gyalog-szabados; sz = szabados; fj = fejedelmi jobbágys; őj = ősjobbágys; zs = zsellér)

	Miklósvárszék				Csíkszék	Sepsiszek	Marosvásárhely
	Barót	Nagyajta	Bölön	Telegdibacon ³³¹			
1600	Cserei Samuel ³³²						
1602	Czerenj Jstúan sz ³³³ Czerej Lukacj sz ³³⁴				Czieren Janos d ³³⁵		Czetrej Marton ³³⁶ D. Czerej Bertalan ³³⁷
1604	Czereij Mate gy ³³⁸			Czereij Gergelj d, pl ³³⁹	Cherenij Janos ³⁴⁰ Czereij Janos gy ³⁴¹	Czereij Tamas gy ³⁴²	
1610		Cserei Miklós ³⁴³					
1614	Czereij Janos p ³⁴⁴ Czereij Lazlo sz ³⁴⁵ Czereij Mihalij sz ³⁴⁶ Czereij Jstwan fj Czereij Thamas fj Czereij Lukacz őj Czereij Marthon őj ³⁴⁷		Czere Mihalij j ³⁴⁸	Cereij Gergelij sz ³⁴⁹	Czyere Janos gy ³⁵⁰ Czyereij Gergely zs ³⁵¹	Czery Marthon l ³⁵²	

³³¹ Kétséges, hogy valóban az udvarhelyszéki Telegdibaconról van-e szó az összeírásokban, nem pedig a Sepsibaconról.

³³² VESZÉLY Károly 1868, 137. Az adat bizonytalan.

³³³ A családnév elírás vagy sajtóhiba lehet. (SzOkl Űs, IV, 70.)

³³⁴ Uo., 71.

³³⁵ Tusnádi. A családnév elírás vagy sajtóhiba lehet. (Uo., 86.)

³³⁶ A családnév elírás vagy sajtóhiba lehet. Rendi hovatartozása nincs feltüntetve. (Uo., 133.)

³³⁷ Uo.

³³⁸ Uo., 188. Baróti jószágait Nagyajtai Cserei Miklós vette meg a fiaitól 1646 előtt. (TÜDŐS S. Kinga 2003, 174.)

³³⁹ SzOkl Űs, IV, 168. Pedes libertinus = gyalog-szabados. Tulajdonképpen darabont vagy volt darabont, nem jelent meg a mustrán (abs.).

³⁴⁰ Tusnádi, azonos az 1602-ben számbavett darabonttal. Akkor épp beteg volt. (Uo., 178.)

³⁴¹ Uo., 181.

³⁴² Talán baróti volt, mert a hasonló nevű baróti fejedelmi jobbágyról 1614-ben megjegyezték, hogy *elbudosott*. (Uo., 188.)

³⁴³ Ekkor vagy 1611-ben született, valószínűleg Nagyajtán. (CSEREY Gábor 2001.)

³⁴⁴ Lófő, *elbudosott latorsagaert, lopassertt*. (SzOkl Űs, IV, 381.) Azonos lehet baróti öreg Cserei Jánossal, öreg Henter András vejével, Kőröspataki Henter Margit férjével, Cserei Mihály történetíró dédapjával. Henter Margitnak 1614-ben 8 jobbágysa volt Nagyajtán, másik férje nagyajtai Oláh Benedek volt. (Uo., 377, 381; BÁNKUTI Imre 1983, 77–79; CSEREY Gábor 2001.)

³⁴⁵ SzOkl Űs, IV, 382.

³⁴⁶ Uo.

³⁴⁷ István és Tamás a fejedelem számára való *confiscalt* jobbágys, de Tamás elbujdosott. Lukács és Márton Daczó László ősjobbágys. Lukács és István azonosak az 1602-ben hűségesküvet tett szabadosokkal. (SzOkl Űs, IV, 383.)

³⁴⁸ Jövevény, Bölöni Gáspár jobbágys. (Uo., 375.)

³⁴⁹ Libertinus, azaz szabados. Azonos az 1604-ben lajstromba vett szabados-gyalogossal. (Uo., 296.)

³⁵⁰ Tusnádi, azonos az 1602-ben és 1604-ben számbavett. (Uo., 507.)

³⁵¹ Gál Miklós helyén lakik Mindszenten. (Uo. IV, 511.)

³⁵² Gidófalvi lófő, még iskolába járó gyermek. (Uo., 417.) A családnévet nyilván kissé elírták. Kétes, hogy azonos volna a későbbi baróti iskolamesterrel.

	Miklósvárszék				Csíkszék	Sepsiszék	Marosvásárhely
	Barót	Nagyajta	Bölon	Telegdibacon?			
1616					Czerej Mihaly n ³⁵³		
1619					Czereij Janos vd ³⁵⁴		
1627				Czierei Gergelj j ³⁵⁵			
1628					Czerej Mihaly n ³⁵⁶		
1635	Czerej Mihali gy ³⁵⁷ Czerej Marton n ³⁵⁸ Czerej Laszlo gy ³⁵⁹ Czerej Janos gy ³⁶⁰	Czere Miklos n ³⁶¹				Czerej Balint gy ³⁶²	
1640		Cserei János n ³⁶³					
1643					Czyerei Mihaly n ³⁶⁴ Czyerey Peter gy ³⁶⁵		

³⁵³ Madéfalvi jobbágys Balázs János és Bodó Péter, Csíkszépvinzen *Benkeő Janos Veres drabant heliet* bírja. (Uo., 577–578.) Cserey Gábor ugyancsak tagadja a miklósvárszéki és a csíki Csereiek rokonságát. (CSEREY Gábor 2001.)

³⁵⁴ Azonos az 1604-ben lajstromba vett tusnádi gyalogszékkel. (*SzOkl Ús*, IV, 647.)

³⁵⁵ Damokos István jobbágys Telegdibaconban. Azonos lehet az 1614-ben lajstromba vett szabadossal. (Uo., 794.)

³⁵⁶ Madéfalvi, Kézdiszentléleken Károlyi István testamentáriusa. (TÜDŐS S. Kinga 2003, 130–132.)

³⁵⁷ Falu hűtőse. Azonos az 1614-ben lajstromba vett szabadossal. (*SzOkl Ús*, V, 17, 19.)

³⁵⁸ Uo., 18. *Schola Mester*, nemes: kétes, hogy azonos volna az 1614-ben lajstromba vett gidőfalvi iskolásfiúval.

³⁵⁹ Megholt. Fiai Péter, Máthe jelen voltak (a mustrán). Azonos az 1614-ben lajstromba vett szabadossal. (Uo.) Nem valószínű, hogy ez az 1614-ben számbavett, de már 1635 előtt elhunyt Cserei László gyalogszékely lett volna a vele kortárs baróti Öreg Cserei János lófő apja és a nagyajtai Cserei Miklós nagyapja, bár Öreg Cserei Jánosról úgy tudni, hogy igen fiatalon halt el. (CSEREY Gábor 2001.)

³⁶⁰ Nem azonos az 1614-ben lajstromba vett lófővel. (*SzOkl Ús*, V, 20.)

³⁶¹ A Czere változat elírás vagy sajtóhiba. Cserei Miklós, Cserei

Mihály történetíró nagyapja egy lovon mustrált. (Uo., V, 26.) Cserei Miklós felesége Köröspataki Költő Margit (elhunyt 1671-ben), fiai György, Farkas, János (a történetíró apja), Mihály (II. Rákóczi György oldalán esett el a szászfenesi csatában 1660-ban) és Miklós (a török elleni harcban esett el a Vaskapunál 1659-ben) voltak, leánya Kata. Cserei Miklóst 1645-ben is Nagyajtán említik, ahol az 1646. évi pestisjárvány idején, december 18-án írta meg első végrendeletét. 1661–1662-ben fejedelmi szolgálatban állt. 1666. június 20-án ismét Nagyajtán végrendeletet írt, ahol még ugyanazon esztendőben el is hunyt: október 31-én temették el a nagyajtai temetőben. (*SzOkl*, VI, 246–247; EOE, XIII, 123; BÁNKUTI Imre 1983, 51, 77–79; TÜDŐS S. Kinga 2003, 162–163, 169, 172–174; TÓTH Ernő 1902, 394, 530.) Cserei Mihály dédapja – Baróti öreg Cserei János kinek felesége Henter Margit, öreg Henter András lánya volt – nemigen azonosítható egyértelműen az összeírásokban szereplő Cserei Jánosok valamelyikével. (CSEREY Gábor 2001.)

³⁶² Sepsibaconban vették lajstromba. (*SzOkl Ús*, V, 16.)

³⁶³ Cserei Miklós fia, János 1640 táján született. (CSEREY Gábor 2001.)

³⁶⁴ Madéfalvi, azonos az 1616-ban lajstromba vettel. (*SzOkl Ús*, VI, 219.)

³⁶⁵ Tusnádi: fiai András és Mihály. (Uo., 160.)

	Miklósvárszék				Csíkszék	Sepsiszek	Marosvásárhely
	Barót	Nagyajta	Bölön	Telegdibacon?			
1645		Czerej Miklos n ³⁶⁶					
1646	Czerej Andras j ³⁶⁷	Czerei Miklos n ³⁶⁸				Czerei Marton l ³⁶⁹	
1658					Cserei Mihály n ³⁷⁰		
1661		Cserei Miklós ³⁷¹ Cserei János n ³⁷²			Cserej Peter lp ³⁷³		
1662		Cserei Miklós n ³⁷⁴					
1666		Cserei Miklós n ³⁷⁵					
1670						Czerey Marthon n ³⁷⁶	
1671		Cserei Miklós n ³⁷⁷					
1679						Czerei Istvan ? ³⁷⁸	

³⁶⁶ TUDÓS S. Kinga 2003, 162–163.

³⁶⁷ Cserei Lukácsnak vagy Mártonnak, Daczó László ősbjagyi egyikének a leszármazottja lehet. Nagyajtai Cserei Miklós váltotta magához Daczó Jánostól vagy ki is váltotta a jobbágyi állapotból. (TUDÓS S. Kinga 2003, 174.)

³⁶⁸ Uo., 172–174.

³⁶⁹ MOL, P 5, *Rétyi Antos cs. lvt.* 1646. szeptember 11. *Czerei Marton Deak primipilus Seps Szekben Illiefalvan lako... Martinus Czereji alias Literati és A Rétyi Antos Familia ős levelei Regestruma költ 1822be Januar Napjain* című elenchusban ugyanzen a dátumon. Mivel itt primipilusként, azaz lófőként szerepel, azonossága az 1635-ben Baróton iskolamesterként a nemesek közé sorolt Cserei Mártonnal kétes: valószínűbb, hogy az 1614-es Bethlen-féle összeírásban Gidófalván számbavett, akkor épp iskolába járó *Czerij Marthon* lófővel azonos. (*SzOkl Űs*, IV, 417.)

³⁷⁰ Azonos az 1616-ban és 1643-ban lajstromba vett madéfalvi nemesse, a felcsiki (rákosi, madarasi, madéfalvi) lófők századparancsnoka. (*SzOkl Űs*, VII, 173–174.) II. Rákóczi György idejében görgényi főudvarbíró volt, Rákóczi és Barcsai harcai idején csiki kapitány: atyafia, Lázár István főkirálybíró kiraboltatta és Gyergyóban lefejeztette. Cserei Mihály történetíró anyai nagyapja: felesége Apor Ilona, Apor István kincstartó leánytestvére, leányuk a történetíró anyja Cserei Judit. (BÁNKUTI Imre 1983, 77–79.)

³⁷¹ 1661. október 18-án Czerej Miklós Brassóban tartózkodott,

ő vezette atárgyalásokat a brassai tanáccsal az Apafi hűségére való esketés végett, amiről beszámolt a fejedelemnek és két csauzt vagy janicsárt kért kevés nagyajtai jószága oltalmazására, ha kívántatik. (*SzOkl*, VI, 246.) 1661. november 2-án Czerej Miklós ugyancsak Brassóból írt levelében számolt be a fejedelemnek Mikes Kelemennek az Aporokkal és a Danielekkel Mikes Mihály házában való zágoni tárgyalásairól. figyelmezteti a fejedelmet, hogy az említettek nem hívei és szép leveleik ellenére bármikor Apafi ellen fordulhatnak, ha tisztjükben maradnak, mert Brassót is ellene bujtogatják. (Uo., 246–248.)

³⁷² TÓTH Ernő 1902, 377, 378. Cserei Miklós távollétében fia, Cserei Mihály történetíró apja, Cserei János gazdálkodott Nagyajtán és ő fogadta a náluk megszálló vendégeket is, mert akkor még nem állt fejedelmi szolgálatban.

³⁷³ Tusnádi, azonos az 1643-ban lajstromba vett gyalogszékellyel. (*SzOkl Űs*, VII, 181.)

³⁷⁴ *EOE*, XIII, (1661–1664) Budapest, 1888, 122–123. Cserei Miklós valószínűleg ekkor is Brassóban tartózkodott.

³⁷⁵ Ekkor hunyt el. (CSEREY Gábor 2001.)

³⁷⁶ Deák, Illyefalván vették lajstromba. Azonos az 1646-ban ugyanott említett lófőrendű deákkal. (*SzOkl Űs*, VII, 192.)

³⁷⁷ Ekkor hunyt el a felesége: a fiai ekkor megosztottak a teljes örökségen. (CSEREY Gábor 2001.)

³⁷⁸ MOL, P 5, *Rétyi Antos cs. lvt.* 1679. június 28. *Czerei Istvan Deak Retyi Schola Mester.* Lófő vagy nemes lehetett.

	Miklósvárszék				Csíkszék	Sepsiszek	Marosvásárhely
	Barót	Nagyajta	Bölon	Telegdibacon?			
1680	Czerej András I ³⁷⁹ Cserei Mihály gy ³⁸⁰ Czerej Georgy I ³⁸¹					Czerei Mihály I ³⁸² Cserei Janos gy ³⁸³ Cserei István gy ³⁸⁴	
1680	Cherei György n ³⁸⁵		Cherei Farkas n ³⁸⁶				
1681					Cserej Janos n ³⁸⁷ Cserei Janosné n ³⁸⁸		
1683	Cserei György n ³⁸⁹ Cserei András I ³⁹⁰ Cserei Mihály gy ³⁹¹ Cserei Sigmond n ³⁹²		Cserei Farkas n ³⁹³		Cserei Janosné n ³⁹⁴	Czerei Mihály I ³⁹⁵ Cserei Janos gy ³⁹⁶ Cserei István gy ³⁹⁷	

³⁷⁹ Nem valószínű, hogy azonos az 1646-ban említettel. (*SzOkI Ús*, VII, 304.)

³⁸⁰ Talán az 1614-ben és 1635-ben lajstromba vett gyalogszékely fia. (Uo., 349.)

³⁸¹ Uo., 303. Szolgája, Georögh András is baróti volt: az utóbbi 1683-ban már nem élt. (*SzOkI Ús*, VIII, 136.) Cserei Mihály történetíró apai nagybátyja. (BÁNKUTI Imre 1983, 77–79.) A lengyelországi hadjáratban (1657) tatár fogságba esett, de 1662-ben már ismét idehaza volt, hadnagyi rangban. Apafi udvaronca, 1669-ben letartóztatja és Dévára viszi Fleischer András szebeni királybíró, 1690-ben Thökölyvel Havaselvére ment. (BETHLEN János 1993, 356, 650; KRAUS, Georg 2008, 662.)

³⁸² Illyefalvi, Gereb Vram Szolgája. (*SzOkI Ús*, VII, 309.)

³⁸³ Sepsiszentgyörgyi. (Uo., 336.)

³⁸⁴ Sepsibaconi. (Uo., 349.)

³⁸⁵ *SzOkI Ús*, VIII, 21. A kapitány szolgája, Cserei Miklós fia, Cserei Mihály történetíró apai nagybátyja: ő örökölte a baróti udvarházat. (BÁNKUTI Imre 1983, 77–79; CSEREY Gábor 2001.) Mikes Kelemen 1685-ben kelt végrendeletében a tőle vásárolt paripát említi, tehát nincs kizárva, hogy 1680-ban ő maga és Cserei Farkas is a Mikes Kelemen szolgája volt. (TÜDŐS S. Kinga 2003, 281.) Nem azonos a pár hónappal korábban lajstromba vett lovasszékellyel.

³⁸⁶ *SzOkI Ús*, VIII, 22. A kapitány szolgája, Cserei Miklós fia, Cserei Mihály történetíró apai nagybátyja: ő örökölte a böloni udvarházat. (BÁNKUTI Imre 1983, 77–79; CSEREY Gábor 2001.)

³⁸⁷ *SzOkI Ús*, VIII, 27. Cserei Mihály történetíró apja akkor apósa madéfalvi birtokán lakhatott, bár 1671-ben már megörökölte a nagyjait udvarházat. A többi lustrába valószínűleg azért nem vették fel, mert apja halála után, valószínűleg 1666 októbere és decembere között, 26 évesen odahagyta az I. Apafi Mihály fejedelem udvarában betöltött asztalnoki tisztséget, hogy feleségül vegye a 19 éves Cserei Juditot, madéfalvi Cserei Mihály áróját:

lakodalmá 1667. január 9–10-én volt Szentkirályon. Később fogarasi kapitányként szolgálta a fejedelmet és a Béli-féle mozgalom (1677–1678) kapcsán fogságot is szenvedett. (BÁNKUTI Imre 1983, 77–79; TÓTH Ernő 1902, 394.) Egyháztörténészek is számon tartják. (NAGY Géza 2008, II, 76.)

³⁸⁸ Göröcsfalvi szolgája említették, akinek nevét elírták, valójában Székely Balásznak hívták. (*SzOkI Ús*, VIII, 33.)

³⁸⁹ Erdővidéki, baróti. Szolgái Kósa Péter böloni és ifj. Nagy János szárazajtai lovasszékely (kinek fia 1), ő mentette a hadbavonulástól Kaller János köpeczi gyalogszékelyt. Nagyjátan contradicált Kozma Máté és Pap Tamás lovasszékely, továbbá Bodoson Elekes Daniel (vagus) és Elekes Ferencz gyalogszékely ellen, kik másnak szolgálnak jobbagyul, de ő mindkettőt kérte a fejedelemtől. Azonos az 1680-ban lajstromba vett lovasszékellyel és nemessel. (Uo., 130, 133, 136–137, 207.)

³⁹⁰ Megholt, két fia 20 éves koráig ne szolgáljon. Azonos az 1680-ban lajstromba vett lovassal. (Uo., 136.)

³⁹¹ Azonos az 1680-ban lajstromba vett gyalogossal. (Uo., 207. Fia 1.)

³⁹² Uo., 135. A köpeciek, a barótiak, a szárazajtaiak és a baconiak lovasszázát vezette, illetősége bizonytalan, de tudjuk, hogy 1684. július 13-án Nemes János Egrestőn megkéri számára Mihács Mihály leányát, Boriczát. (TÓTH Ernő 1903, 90.)

³⁹³ Böloni. Három lóval szolgált, szolgája Damokos Benedek böloni lovasszékely. Azonos az 1680-ban lajstromba vett nemessel. (*SzOkI Ús*, VIII, 130, 132.)

³⁹⁴ Ugyanazon göröcsfalvi szolgája említették és contradicál idősb Erős Mihály csatószegei lovas ellen. (Uo., 93, 108, 127.)

³⁹⁵ Illyefalvi. Azonos az 1680-ban lajstromba vett lovasszékellyel. (Uo., 145.)

³⁹⁶ Sepsiszentgyörgyi, két fia volt, a hadból visszaszökött. Azonos az 1680-ban lajstromba vett gyalogszékellyel. (Uo., 215.)

³⁹⁷ Sepsibaconi, polgár = határpásztor, Fia 1, Balo Josef vr[am] Contradical ellene. Azonos az 1670-ben lajstromba vett gyalogszékellyel. (Uo., 206.)

	Miklósvárszék				Csíkszék	Sepsiszek	Marosvásárhely
	Barót	Nagyajta	Bőlön	Telegdibacon?			
1685					Cserei Jánosné n ³⁹⁸ Cserei Mihályné n ³⁹⁹ Cserei János n ⁴⁰⁰		
1692	Cserei Györgyné ⁴⁰¹						
1698	Cserei Judith ⁴⁰²						
1712		Cserei János n ⁴⁰³					

³⁹⁸ Cserei Mihály történetíró anyja. Férjével, Cserei Jánossal együtt még mindig Madéfalván lakott. Cserei Jánosné Csíkrákoson Jakab Gergely gyalog lófő mentette a táborozástól, Csátószegen Erős Mihály lófő ellen contradicált, Karczfalván pedig volt egy bérese, István Péter. (Uo., 231, 299, 306.)

³⁹⁹ Cserei János anyósa, Cserei Mihályné leányával és vejével lakott Madéfalván. Csíkrákoson Benkő András gyalog lófő volt a bérese, illetve a táborozáson meg nem jelent Mezei Ferencz a szolgája. (Uo., 231, 304.)

⁴⁰⁰ Cserei Mihály történetíró apja. Göröcsfalván Tönköly Péter gyalog lófő húgának a fattyú fia ellen contradicált, Csíkrákoson Sándor András lófő ellen, Dánfalván pedig volt egy lófő szolgája, Both Lőrinc. (Uo., 232, 293.)

⁴⁰¹ VESZELY Károly 1868, 190. Talán az 1683-ban említett felesége.

⁴⁰² Uo., 191.

⁴⁰³ Cserei János 1712-ben hunyt el. (CSEREY Gábor 2001.)

2. táblázat A háromszéki római katolikus egyházközségek száma és népességük a 17. században ⁴⁰⁴

	Egész Háromszék						Szentlélek			Kiskáшон			Peselnek			Százpataк		
	Plé- bánia	Plé- bános	Ebből nős	Nős férfiak	Család	Lélek	Nős férfiak	Család	Lélek	Nős férfiak	Család	Lélek	Nős férfiak	Család	Lélek	Nős férfiak	Család	Lélek
1629 ⁴⁰⁵	18	6	6	?	?	8-10 000	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?
1638 ⁴⁰⁶	14	14	7	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?
1638 ⁴⁰⁷	17	11	9	1745	1745	?	132	132	?	?	?	?	?	?	?	120	120	?
	Egész Háromszék						Szentlélek			Kiskáшон			Peselnek			Százpataк		
	Plé- bánia	Plé- bános	Ebből nős	Nős férfiak	Család	Lélek	Nős férfiak	Család	Lélek	Nős férfiak	Család	Lélek	Nős férfiak	Család	Lélek	Nős férfiak	Család	Lélek
1650 ⁴⁰⁸	10	8	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?
1657 ⁴⁰⁹	17	7	?	?	2051	10 610	250?	250	1050	30?	30	200	?	?	?	40?	40	250
1665 ⁴¹⁰	21	?	-	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?
1668 ⁴¹¹	?	?	-	?	?	11 730	?	?	1300	?	?	?	?	?	400	?	?	320
1699 ⁴¹²	23	?	-	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?

⁴⁰⁴ A filiák számát nem tüntettük fel. Korabeli források szerint a 17. században Háromszéken a katolikus falvak száma 20 és 25 között ingadozott, ezek tartoztak a mindenkori plébániákhoz: a többi község lakója többségében kalvinista vagy unitárius volt. A jelentésevők a helyi plébánosok, deákok és falusbírók által rendelkezésükre bocsátott, többnyire bevallottan hozzáterőleges számadatokat rögzíthették.

⁴⁰⁵ TóTH Irván György 1994, 241–242.

⁴⁰⁶ Uo., 253.

⁴⁰⁷ TóTH Irván György 2005, III, 1801. A plébánosok között bigamiában élő is találatik, egyesek lovat és szolgákat tartanak, kiszípolozzák a szegényeket, egy Péter és egy Gábor nevű plébános ebben az évben ágyst vett magához és a nős plébánosok szívesen alávetnék magukat a kalvinista szuperintendensnek, ha feletteseik ágyasaiktól való megválásra szorítanak őket.

Bodolát – filiájával, Nyénnel együtt – a háromszéki főesperességhez számították. Peselnek akkor Százpataкak filiája volt. (TóTH Irván György 2002, II, 922–927, 1015–1018. Stefano a Salina bosnyák obszerváns ferences szerzetes jelentése erdélyi egyházlátogatásáról, 1638.)

⁴⁰⁸ TóTH Irván György 1994, 278, 262.

⁴⁰⁹ Uo., 301–302. Kiskáшон a szentléleki plébániához tartozott, Peselnek pedig Százpataкhoz.

⁴¹⁰ Uo., 363.

⁴¹¹ Uo., 377. A 60 székelyföldi plébániában mindössze 36 plébános szolgál. A jelentés Szentlélek és Kiskáшон együttes lélekszámát tartalmazza.

⁴¹² BZENTZKY, Rudolphus 1699, 92.

Levéltári és egyéb kéziratok források

Magyar Országos Levéltár, Budapest (MOL)

- F 1, IV, *Liber Regius Sigismundi Rákóczi*
- F 1, VII–VIII, *Liber Regius Gabrielis Bethlen*
- F 1, XV, *Liber Regius Gabrielis Bethlen et Georgii Rákóczi I.*
- F 1, XIX–XX, *Liber Regius Georgii Rákóczi I.*
- F 1, XXII, *Liber Regius Georgii Rákóczi I.*
- F 1, XXIV, *Liber Regius Georgii Rákóczi I. et II.*
- F 1, XXVI, *Liber Regius Georgii Rákóczi II.*
- F 234, *Erdélyi Fiskális levéltár*
- F 393, *Specificatio Juxta Commissionem... 1750*
- P 5, *Rétyi Antos család levéltára*
- P 297, *Gyenge család levéltára*
- P 612, *Szádeczky-Kardoss lvt. Apor cs. Humillima familia Aporiana*
- P 672, *Cserei család levéltára*
- P 970, *Lécfalvi Asbóth család levéltára*
- P 1610, *Dálnoki Lázár család levéltára*
- P 1995, *A Mikó család levéltára*
- P 2002, *Rétyi Székely család levéltára*
- R 298, *Erdélyi iratok*
- R 302, *Erdélyi egyházi iratgyűjtemény*
- R 319, *Kisebbségi családi fondtörédek*

Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Budapest (OSzK Kt)

- F1/3814/A: *Pesty Frigyes helynévgyűjteménye, 1864–1865* [mikrofilm-másolata]
- Oct. Hung. 1609: *Czereij János énekeskönyve*

Romániai Országos Levéltár Kolozs Megyei Hivatala, Kolozsvár – Arhivele Naționale ale României Serviciul Județean Cluj, Cluj (Kolozsvári állami levéltár, KÁL)

- Fond 324, *A Béldi család iratai*
- Fond 340, *Korda család levéltára*
- Fond 384, *Szárhegyi Lázár család levéltára*

Romániai Országos Levéltár Kovászna Megyei Irodája, Sepsiszentgyörgy – Arhivele Naționale ale României Biroul Județean Covasna, Sf. Gheorghe (Sepsiszentgyörgyi állami levéltár, SÁL)

- Fond 36, *Apor levéltár*
- Fond 74, *Cserey Jánosné Zathureczky Emília gyűjteménye*

Irodalom

- ERZsI*, IV = *Erdélyi református zsinatok iratai*, IV, 1790–1800 (*Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok*, 1/4.; sajtó alá rend. Buzogány. Dezső, Dáné Veronka, Kolumbán Vilmos József, Sipos Gábor), Kolozsvár, 2001.
- EOE*, X = *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*, X (1637–1648), Budapest, 1884.
- EOE*, XIII = *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* (1661–1664), Budapest, 1888.
- ErdOkI* = *Erdészeti Oklevéltár*, I–III (szerk. Tagányi Károly), (Budapest, 1896.
- MHH* = *Monumenta Hungariae Historica (Magyar Történelmi Emlékek)*, MTA, Budapest.
- MVH*, I/I = *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia*, Series I, Tomus I (*Rationes Collectorum Pontificiorum in Hungaria, 1281–1375*), Budapest, 1887.
- RMKT*, XVII/7 = *Régi magyar költők tára*, XVII. század, 7. *Katolikus egyházi énekek (1608–1651)* (sajtó alá rend. Holl Béla), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974.
- RMKT*, XVII/9 = *Régi magyar költők tára*, XVII. század, 9. *A két Rákóczi György korának költészete (1630–1660)* (sajtó alá rend. Varga Imre), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977.
- RMKT*, XVII/11 = *Régi magyar költők tára*, XVII. század, 11. *Az első kuruc mozgalmak korának költészete (1672–1686)* (sajtó alá rend. Varga Imre), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986.
- SchCITr* 1838 = *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Transilvaniensis pro anno a Christo Nato MDCCCXXXVIII*, Typis Lycei Regii, Claudiopoli.
- SzOkI* = *Székely Oklevéltár*, I–VII, (szerk. Szabó Károly, Szádeczky Lajos), Kolozsvár, 1872–98; *Székely Oklevéltár [VIII] 1219-től 1776-ig (Magyar Történelmi Tár, XXVIII; szerk. Barabás Samu)*, Budapest, 1934.
- SzOkI* Ús = *Székely Oklevéltár*, Új sorozat, I–VIII (közl. Demény Lajos, Pataki József, Tüdős S. Kinga); Kriterion Könyvkiadó, Bukarest; Európa Könyvkiadó, Budapest; Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár; Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 1983–2004.

- BAKK Pál
2001 *Szentkatolnai krónika*, Kézdivásárhely.
- BÁNKUTI Imre
1983 *Cserei Mihály (Miklósvárszéki Nagyajtai): Erdély Históriája – 1661–1711* (sajtó alá rend., bev. és a jegyz. Bánkuti Imre), Budapest.
- BENDA Kálmán – KENÉZ Győző
1989 Jezsuita jelentés az erdélyi egyház helyzetéről 1650. Helesfáni András jezsuita páter jelentése (közvetteszi Benda Kálmán és Kenéz Győző), *A Ráday Gyűjtemény Évkönyve*, VI, Budapest, 210–232.
- BERECZ Gyula
1893 *Háromszék-vármegye népoktatási intézeteinek története*, Brassó.
- BETHLEN János
1993 *Erdély története 1639–1673*, Budapest.
- BIRÓ Vencel
1921 *Erdély követői a Portán*, Cluj-Kolozsvár.
1935 *Altorjai gróf Apor István és kora*, Cluj – Kolozsvár.
- BOD Péter
1982 *Magyar Athenas*, Budapest.
- BONCZ Ödön
1886 A Haller grófok nemzetség-könyve, III, A Haller-család művelődéstörténeti szempontból és nemzetségeknyvük magyar viselet-képei, *Turul*, 1886, 105–123
- BORCSA János
2009 *Kézdiszentléleki breviárium* (szerk. Borcsa János), Kézdivásárhely.
- BOROS Judit
1977 Adatok az eszterleki műemléktemplom falfestményeihez, *Aluta*, VIII–IX (1976–1977), Sepsiszentgyörgy.
- BREVER Lőrinc
1642 *Keresztyen Isteni Dicsiretek*, Lőcse.
- BZENTZKY, Rudolphus
1699 *Syllogimena Transylvaniae Ecclesiae*, Coronae, Pridie Kalendas Januarias, Anno Christi 1699, Caput Decimum, Pars 5. (Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár, MS 415.)
- COROI Artur
1998 *Adalékok Háromszék iskolatörténetéhez. Cs. Bogáts Dénes bejegyzései Berecz Gyula: Háromszék-vármegye népoktatási intézeteinek története című könyvébe (Erdélyi Tudományos Füzetek, 225; közzét. Coroi Artur), Kolozsvár.*
2000 *Altorja – A római katolikus egyházköztség története*, Csíkszereda.
2001 *Adalékok Altorja és Háromszék történetéhez (Székely falvak, 1; szerk. és elősz. Takács Péter)*, Erdély-történeti Alapítvány, Nyíregyháza.
2003 Adalékok Délkelet-Erdély 17–18. századi művelődéstörténetéhez, *Acta (Siculica)* 2003/1. (Újraközölve lásd: *Acta Siculica* 2006/2, 223–235.)
2007 Altorjai Márton Miklós deák feljegyzései, 1702–1734, in: *Népi vallásosság a Kárpát-medencében, 7/1* (szerk. S. Laczkovics Emőke és Szőcsné Gazda Enikő), Sepsiszentgyörgy–Veszprém, 59–173.
- CS. BOGÁTS Dénes
1929 Háromszéki helynevek, in: *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára* (szerk. Csutak Vilmos), Sepsiszentgyörgy, 52–71.
1958 Adatok Háromszék történeti helynévanyagának ismeretéhez (sajtó alá rend. Szabó T. Attila), *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, 1958/1–4, Kolozsvár, 213–224.
- CSEREY Gábor
2000 Kapott-e sajtót, kenyeret, bort Nagy Bálint? Harminckét ételrecept a XVII. századból, *Erdővidéki Lapok*, 2000/1, 7–11.
2001 A nagy hírű Cserei Miklós, *Erdővidéki Lapok*, 2001/4, 19–22.
- DANKANITS Ádám
1983 *A hagyományos világ alkonya Erdélyben*, Budapest.
- DOMOKOS Pál Péter
1957 Tatrosy György önéletírása és történeti feljegyzései, *Irodalomtudományi Közlemények*, LXI/3, 238–261.
1977–1978 Háromszék és Csíkszék adóügyi összeírása 1703, I–II (közzét. Domokos Pál Péter), *Agrártörténeti Szemle*, 1977/3–4, 434–509; 1978/1–2, 198–282.
- DUBY, Georges – LARDREAU, Guy
1993 *Párbeszéd a történelemről*, Budapest.
- ECKHARDT Sándor
1951 *Balassi Bálint összes művei* (összeáll. Eckhardt Sándor), I, Budapest.
- HAJDÚ Mihály – SLÍZ Mariann
2001 *Szabó T. Attila erdélyi történeti helynévgyűjtése, 2, Háromszék* (Szabó T. Attila kéziratok gyűjtéséből közzét. Hajdú Mihály és Slíz Mariann), Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- IMREH István
1983 *A törvényhozó székely falu*, Bukarest.
- IMREH István – PATAKI József
1992 *Kászonszéki krónika – 1650–1750*, Budapest.

- JAKÓ Zsigmond – JUHÁSZ István
1979 *Nagyenyedi diákok 1662–1848*, Bukarest.
- KAZINCZY Gábor
1863 Apor Péter: *Metamorphosis Transsylvaniae* [1736], in: *Altorjai B. Apor Péter munkái* (MHM, II/11; közzét. Kazinczy Gábor), Pest, 313–443.
- KEMÉNY Zsigmond
1967 *Özvegy és leánya*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- KLÖSZ Jakab
1640 Gönczi György: *Keresteni Isteni Dicsiretek* (kiadja Klösz Jakab), Bártfa.
- KÓNYA Ádám
1990 *A Szent István-búcsú színhelyén, Háromszék*, 1990. augusztus 19.
- KOVÁCS András – TÜDÖS S. Kinga
2003 *Kézdiszentlélek templomai*, Kézdivásárhely.
- KRAUS, Georg
2008 *Erdélyi krónika 1608–1666*, Csíkszereda.
- MUCKENHAUPT Erzsébet
1999 *A csíksomlyói ferences könyvtár kincsei*, Budapest–Kolozsvár.
- NAGY Géza
2008 *A református egyház története 1608–1715*, I–II, Máriabesenyő–Gödöllő.
- NAGY Miklós
1972 *Kemény Zsigmond*, Budapest.
- ORBÁN Balázs
1869 *A Székelyföld leírása...*, III, *Háromszék*, Pest.
- PÁLMAI József
1901 *Háromszék vármegye nemes családjai*, Sepsiszentgyörgy.
- POKOLY József
1904–1905 *Az erdélyi református egyház története*, I–V, Budapest.
- RÉTHLY Antal
1952 *A Kárpátmedencék földrendései (455–1918)*, Budapest.
- SÁNDOR Imre
1910 *A csíkszentsimoni Endes család levéltára 1544–1848*, Kolozsvár.
- SÁVAI János
1997 1. *Missziók, mesterek, licenciatúsok*; 2. *A Székelyföldi katolikus plébániák levéltára*, I–II; 3. *A csíksomlyói és a kantai iskola története*, Szeged.
- SCHRAM Ferenc
1964 *Három történeti betlehemes játék*, *Irodalomtörténeti Közlemények*, LXVIII/4, 497–520.
- SEBESTYÉN Kálmán
1995 *Erdély református népoktatása – 1780–1848*, Budapest.
- STOLL Béla
2002 *A magyar kéziratok énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840)*, Budapest.
- SZABÓ György – TARNAI Andor
1988 *Benkő József levelezése* (Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete kiadása; a leveleket összegy. és a jegyzeteket szerk. Szabó György és Tarnai Andor), Budapest.
- SZABÓ Károly
1879 *Régi magyar könyvtár*, I, Budapest.
1903 *Br. Apor Péter Verses Művei és Levelei* (MHH, II/36; közzét. Szádeczky Lajos), I–II, Budapest.
- SZAKÁLY Ferenc
1980 *Szalárdi János siralmas magyar krónikája* (sajtó alá rend., bev. és jegyz. Szakály Ferenc), Magyar Helikon, Budapest.
- SZEREDAI Antal
1791 *Notitia veteris et novi capituli ecclesiae Albensis Transylvaniae, ex antiquis ac recentioribus literarum monumentis eruta*, Albae Carolinae.
- SZTRIPSZKY Híador
1967 *Pótlások és igazítások Szabó Károly Régi magyar könyvtár c. munkájának I–II. kötetéhez 1472–1711* (egybeáll. Sztripszky Híador), I, Budapest.
- TAKÁCS Péter
2002 *Háromszék parasztvallomásai 1820-ból* (Források Erdély Történetéhez, 3; sajtó alá rend. és kiad. Takács Péter), Debrecen.
2002a *Csik-, Gyergyó-, Kászon- és Aranyosszék parasztvallomásai 1820-ból* (Források Erdély történetéhez, 4; közzét. Takács Péter), Debrecen.
2003 *Földesurak és szolgálonépeik a Székelyföldön 1820-ban* (Források Erdély történetéhez, 5; sajtó alá rend. és szerk. Takács Péter), Debrecen.
- TEMESVÁRY János
1914 *Erdély választott püspökei 1618–1695*, I–II, Szamosújvár.
- THALY Kálmán
1862 *Történelmi kalászatok 1603–1711* (szerk. Thaly Kálmán), Pest.

TÓFALVI Zoltán

2006 *A Szoboszlai-per*, II, *Székegyföld*, XI/9, 106–126.

TÓTH Ernő

1902–1903 Hidvégi id. Nemes János naplója az 1651–1686. évekről (közl. Tóth Ernő), *Történelmi Tár*, Új folyam, III, 231–263, 375–411, 528–574; Új folyam, IV, 83–98.

TÓTH István György (kiadja)

1994 *Relationes missionarium de Hungaria et Transilvania (1627–1707)* (kiadja Tóth István György), Budapest–Roma.2002 *Litterae missionarium de Hungaria et Transilvania (1572–1717)* (kiadja Tóth István György), II, Roma–Budapest.2005 *Litterae missionarium de Hungaria et Transilvania (1572–1717)* (kiadja Tóth István György), III–IV, Roma–Budapest.

TRÓCSÁNYI Zsolt

1980 *Erdély központi kormányzata 1540–1690*, Budapest.

TÜDŐS S. Kinga

1998 *Székegy főnemesi életmód a XVII. század alkonyán*, Bukarest–Kolozsvár.2003 *Erdélyi testamentumok*, I, *Hadviselő székegyek végrendeletei. Háromszék* (vál., bev. tanulm. és jegyz. Tüdős S. Kinga), Marosvásárhely.2009 *Kézdizsentléleki Mátyus alias Mátis János székely főkapitány* (sz. 1570 körül, mh. 1635 előtt), in: BORCSA János 2009, 187–199.

VESZELY Károly

1860 *Erdélyi egyháztörténelmi adatok*, Kolozsvár.1868 *A baróti plébánia*, Brassó.

Viața și activitatea unui intelectual secui din sec. al XVII-lea, János Cserei de Barót

(Rezumat)

Primul intelectual cunoscut dintr-o familie cu merite deosebite în istoria culturii maghiare, János Cserei s-a născut pe la 1600 și aparține unei ramuri romano-catolice a familiei. Având studii teologice, este mai întâi dascăl la Lemhény (Lemnia) și la Szentlélek (Sânzieni), mai târziu paroh la Lemhény și la Kézdialmás (Merény), jud. Covasna). Lucrarea reconstituie numeroase aspecte din viața localităților din această zonă în secolul al XVII-lea. Cserei a supraviețuit la Szentlélek (Sânzieni) marelui flagel de foamete și ciumă din 1633 când a ars și clădirea dascălului, fiind preot cel puțin până în 1659. În anii tulburi ce urmează, dispăre din izvoare. Datele prelucrate s-au păstrat în mare parte în notițele manuscrisul cu cântece întocmit de Cserei, care-i poartă numele (se păstrează la Budapesta, în Biblioteca Națională „Széchényi”).

Life and activity of a Székely intellectual from the 17th century, János Cserei of Barót

(Abstract)

The first intellectual coming from a family well known for outstanding merits in the history of Hungarian culture, János Cserei was born around 1600 in a Roman Catholic branch of the family. Having finished theological studies, initially he was a teacher in Lemhény (present-day Lemnia, Covasna County) and Szentlélek (present-day Sânzieni, Covasna County) and later dean in Lemhény and Kézdialmás (present-day Merény, Covasna County). The study reconstitutes many aspects of the life of inhabitants from this region in the 17th century. Cserei survived at Szentlélek the great famine and plague from 1633 when even the teacher's dwelling burnt down, serving as priest until 1659, at least. In the up-coming troubled times he disappears from the records. The data processed has been preserved partly in the notes of a song manuscript compiled by Cserei that bears his name (it is preserved at the „Széchényi” National Library in Budapest, Hungary).

